

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNIA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA
Zagreb, 12. travnja 2012., godište XIV, broj 332

YVES-A. TRIPKOVIĆ: FRANCUSKA IZBORNA SALATA
J. LONČAR: ANALIZA HRVATSKOG SINDIKALIZMA
TEMAT: EUROPA NA RASKRIŽJU

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Francuska izborna salata
Yves-Alexandre Tripković 3Okvir za analizu hrvatskog
sindikalizma Jovica Lončar 4-5
Sisak budućnosti – industrijski grad?
Iva Ivšić 6Zaustavite ih prije no što ubiju
Richard Seymour 8-9Funkcije nagrade. Džepna anatomija
Marko Pogačar 10

KOLUMNA

Dekalog za Europu kulture
Biserka Cvjetičanin 7

Znati plivati Neven Jovanović 45

SATIRA

Teorija urote Igor Stojaković 9

SOCIJALNA
I KULTURNA
ANTROPOLOGIJARazgovor s Jayem Rubyje
Bojan Mucko 12-13Razgovor sa Silvijom Juračić
Suzana Marjanić 14-15

VIZULANA KULTURA

Podizanje razine diskursa
Marko Golub 16Kako do apstrakcije doći
figurativno? Bojan Krištofić 17Tekstil kao društvena skulptura
Marta Bosnić 18U začaranom tvorničkom krugu
Branko Cerovac 19

IN MEMORIAM

Odlazak srebrnog letača
Marin Radišić 20TEMA BROJA: Europa
na raskrižjuPriredili Srećko Horvat
i Boris PostnikovEuropa, kapital, demokracija
Stipe Čurković 21-23Tranzicija Europe iz
socijaldemokracije u oligarhiju
Michael Hudson 24-26Od "ideje Europe" do krize
eurozone, i natrag 27-28

KAZALIŠTE

Crkveno prikazanje Bandičeva
režima Nataša Govedić 29Razgovor s Borisom Bakalom
Suzana Marjanić 30-31Budite politični ili vas neće biti
Nenad Obradović 32

GLAZBA

Čembalistički El Dorado
Trpimir Matasović 33Klasična elektro orbita
Karlo Rafaneli 33

KNJIGE

O strukturnoj krizi kapitalizma
Tonči Valentić 35

Kako ne biti papak Dario Grgić 36

Plin je oružje Jerko Bakotin 37

Svemir savršeno ustrojjenih
slučajnosti Višnja Pentić 38Redefiniranje ljudskosti u mačjem
pogledu Franciska Cettl 39

ESEJ

Poslije rata Tony Judt 40-41

PROZA

Tekla Rade Jarak 42-43

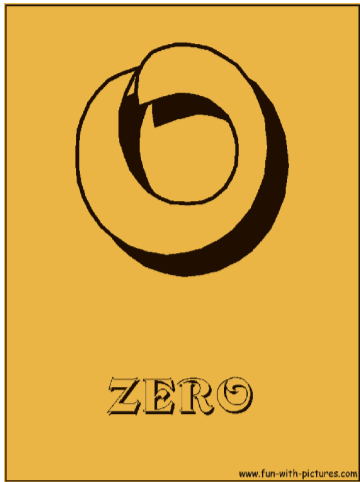
NATJEČAJ

Pomozite, doktore – Doktoru
pomozite Franjo Marinić 46

Dugačak pad Luka Mavretić 46

ODJAVE

Jelena Ostojić 47

STOTINU DANA
VLADE

Nakon što je formalno preuzeo vlast, u prosincu prošle godine, premijer Milanović najavio je da njegova Vlada neće tražiti uobičajenu poštedu od kritika u prvih stotinu dana vladanja. A nakon što je stotinu dana isteklo, pokazalo da se da je ta najava bila manje-više izlišna: Vlada nije učinila skoro ništa što bi opravdalo bilo kakav komentar, pozitivan ili negativan. Zanimljivo je da male skandale poput smjene pomoćnika ministra prometa Vladimira Ferdeljija, koji se usudio javno kritizirati nadređene, ili otužne smicalice Damira Kajina, koji je nakratko zamrznuo svoj saborski mandat kako bi zadržao pravo na povlašteno mirovinu; zanemarimo li pritom i nešto veće, poput kadrovanja najvećih javnih tvrtki logikom stranačke pripadnosti i mimo transparentne procedure; preostaje državni budžet konstruiran s namjerom istodobnog zadovoljavanja svih značajnijih socijalnih aktera i preostaju sve snažnije najave zaoštavanja neoliberalnih politika koje, barem unutar intelektualnih dosega vladajućih, evidentno nemaju alternativu. Premijer Milanović upadljivo je odsutan iz javnosti, što opravdava time da mu je posao važniji od medijskoga produkciranja, iako nitko nije siguran što točno radi dok ga novinari uzaludno traže. Materijal za tabloidne naslove osiguravaju stoga ministar znanosti, obrazovanja i športa Željko Jovanović sve redundantnijim i sve irelevantnijim prepucavanjima s vodećim ljudima Hrvatskoga nogometnog saveza te takozvani prvi potpredsjednik Vlade Radimir Čačić, čiji se "osebujan politički stil" uglavnom svodi na pokušaje da arogancijom prikrije izostanak bilo kakve političke vizije vrijedne notiranja.

Stotinu je dana, dakle, prošlo, i medijski su komentatori, uz iznimku neizbježnih novinarskih poltrona, novoj vlasti redom dali negativne ocjene. Među oštrijima je bio Marinko Čulić, koji u zagrebačkim *Novostima* registrira da "vidimo zemlju u nikada većoj krizi i na nikada većoj prijelomnici, ali ne vidimo nijednu državnu i javnu instituciju koja je tome dorasla. Sve one, od Vlade naniže, složno su udružile snage u tome da ne znaju što je izazvalo

sadašnju krizu, a još manje što bi one s tim u vezi trebale raditi. Jedino što vrlo dobro znaju je držati se noktima i zubima za vlast i za profitabilne pozicije u društvu, stečene dobrim dijelom zahvaljujući i ovoj krizi. A to znači da se nikakvom poboljšanju današnje situacije u dogledno vrijeme ne treba nadati."

IZBORI U
FRANCUSKOJ I
SAD-U

Službeni početak predsjedničke kampanje u Francuskoj obilježen je serijom ubojstava u Toulouseu. Nakon što je Mohammed Merah, samoproglašeni član al-Quaide, u deset dana ubio četvero djece i troje odraslih i nakon što ga je policija smaknula u akciji uhićenja, aktualni predsjednik Nicolas Sarkozy privremenu je kriznu situaciju uspješno iskoristio za rast popularnosti. Njegov je najsnažniji oponent i dalje takozvani socijalist François Hollande; pobijedi li, ekonomska politika neće se, po svemu sudeći, znatnije mijenjati, a Francuska će zadržati iznimno visoku razinu socijalne nejednakosti pod krinkom proračunske štednje. Dok kandidatkinja radikalne desnice Marie Le Pen gradi trinaestpostotnu biračku potporu na antiimigrantskim sentimentima, jedini pokušaj izmjesta ekonomske politike izvan neoliberalnih okvira nudi Jean-Luc Mélenchon, kojega, prema posljednjim istraživanjima, podržava oko petnaest posto glasača. "Čini se da je on jedini u utrci koji razumije stvarne ekonomske izbore s kojima se suočavaju Francuska i eurozona", piše komentator *Guardiana* Mark Weisbrot. "Francuska ne treba mjere štednje – one su njezina najbolja prilika da završi kao Grčka. Mélenchon, umjesto toga, predlaže da Središnja europska banka odradi svoj posao i osigura pozajmice francuskoj i drugim europskim vladama uz kamatnu stopu od 1%, kao što ih osigurava bankama." O izborima u Francuskoj piše Yves-Alexandre Tripković na idućoj stranici.

Predsjednički izbori u SAD-u održat će se kasnije, u studenom, a oni unutarstranački, na kojima republikanci biraju protukandidata Baracku Obami završit će tek u lipnju. Ipak, nakon posljednjih rezultata, vrlo je izvjesno da će se jednom od precjenjenijih američkih predsjednika suprotstaviti Mitt Romney, bivši guverner Massachusettsa, multimilijunaš, ostrašćeni kritičar radničkih sindikata i zagovornik daljnjeg osnaživanja vojnih snaga. Zasad je izvjesno i da u tom suprotstavljanju neće uspjeti: žestoki predizborni sukobi republikanaca i naizmjenični (ne)uspjesi Romneya i ostalih kandidata, prije svih Ricka Santoruma i Newta Gingricha, srozali su povjerenje birača u konzervativniji pol američkoga "dvostranačkog" sustava, pa bi razočaravajući četverogodišnji Obamin mandat trebao biti sasvim dovoljan za nove četiri godine jednako neuveljavljive politike. Ako su izbori po nečemu ipak zanimljivi, onda su to legislativne izmjene koje su uvele mogućnost neograničenoga prikupljanja donacija, institucionaliziranu kroz tzv. Super PAC-ove, organizacije namijenjene financiranju kampanja. Presudni utjecaj interesa krupnoga kapitala na državnu politiku postao je time očitiji nego ikad.

ŠTO SE MORALO
KRITIZIRATI

"Zašto progovaram tek sada, / ostario i zadnjom kapi tinte: / Nuklearna energija Izraela ugrožava / naš ionako krhki svjetski mir?" Na pitanje koje je u pjesmi *Što mora biti rečeno*, objavljenoj u *Süddeutsche Zeitungu*, postavio Günter Grass, očekivano je odgovoreno u žanru političkoga skandala. Napadi na osamdesetčetverogodišnjeg nobelovca kretali su se u rasponu od optužbi za antisemitizam pa do površnih žurnalističkih psihopatologizacija cijeloga slučaja. Izraelski premijer Benjamin Netanyahu smatra da pišćevo "sramotno moralno izjednačavanje Izraela i Irana (...) govori malo o Izraelu, ali puno o gospodinu Grassu." Senzacionalistički *Bild* proziva ga zbog relativiziranja njemačke odgovornosti za Holokaust. Direktor Centra Simon Wiesenthal Ephraim Zuroff pripisuje mu "duboke predrasude spram židovskog naroda." Koordinate

rasprave postavljene su u skladu s očekivanjima, pa ne iznenađuje kako su izvan njih ostali stihovi u kojima pisac o Izraelu govori kao o zemlji "s kojom sam, i s kojom ću uvijek biti povezan", u kojima zagovara "pomoć / i za Izraelce i za Palestince" i nada se kako će "vlade / i Irana i Izraela dozvoliti međunarodnim vlastima / slobodnu i otvorenu inspekciju / nuklearnog potencijala i sposobnosti obje države"...

DVADESET
GODINA
OD OPSADE
SARAJEVA

U petak, 6. travnja, obilježena je godišnjica početka najdugotrajnije opsade nekoga glavnog grada u povijesti. Na taj datum, 1992., građanke i građani Sarajeva masovno su izašli na ulice, prosvjedujući protiv sve glasnijih najava rata nacionalističkih političara. Na Vrbanja mostu tada su snajperom ubijene Suada Dilberović i Olga Sučić, a samo nekoliko tjedana kasnije već je postalo nemoguće napustiti grad, osim rijetkim i nesigurnim humanitarnim konvojima. U 44 mjeseca granatiranja, zastrašujuće oskudice hrane i pretvaranja grada u golemi koncentracijski logor poginula je 11.541 osoba, među njima oko 1.600 djece. Redatelj Emir Kusturica odabrao je tada sigurniju stranu fronta, pa ne čudi da se danas neobavezno sprda s obilježavanjem obljetnice; kao što ne čudi ni javni prosvjed predsjednika Republike Srpske Milorada Dodika. Dvadeset godina nakon dviju smrti koje su označile početak troipolgodisnjeg užasa, Sarajevo ostaje nesretan, unakažen i besperspektivan grad. ■

FRANCUSKA IZBORNA SALATA

I ton i ritam aktualnih predsjedničkih izbora u Francuskoj određeni su hicima serijskog ubojice u Toulouseu, na što se predsjednički kandidati ne mogu oglasiti

Yves-Alexandre Tripković

Prvo se upitno gotovo sa zgranzanjem pa potom ispitivački zagleda u mene, a kad je izučenim profajlerskim okom odvagao i svu tonu potrebne dokumentacije koju sam mu dao na uvid, pritom tijekom čitave ispitivačke seanse unakrsno ispitujući čas sebe čas mene, službenik mi policijske postaje za izdavanje boravišnih dozvola, prije toga me nanovo gotovo pa prijekorno ispitivački promotrivši, naposljetku, uz neprikriven uzdah nevoljkosti kojeg ipak pokuša zatomiti voštanim osmjehom, makinalnom kretnjom ruke dopusti da svoje od višemjesečne neispavanosti iscrpljeno tijelo provučem kroz detektor metala. Ne spavam od kad sam prije nekoliko mjeseci izgubio boravišnu dozvolu ("Ne gospodine, nisam je prodao") tako da gradom lelujam poput sjene kako bih izbjegao bilo kakve kontrole odnosno administrativne komplikacije zamršenije i od onih koje mogu zadesiti i debelo i tanko crijevo skupa, čitav probavni trakt zapravo.

SVEMOĆNA PAPIROLOGIJA I tu nailazim na stotinjak slijepih putnika-patnika Meduzina administrativna splava pristiglih sa svih meridijana i paralela. I sam sam jedan od začina te raskošne francuske salate jezika i kultura, rasa i običaja, povijesti i civilizacija. Zadete li u tu administrativnu galiju, u početku ćete u podužoj povorci koji sat čekati oslanjajući se sad na lijevu sad na desnu nogu, dok ne utrnu i jedna i druga opcija, i tako dok se stolice popunjene od zore ne oslobode jedna za drugom, pa tako do sljedeće, s tim da nije sigurno da ćete zasjesti, već možda tek iznaći mjesto u dječjem kutku gdje, dovodeći ih, dječicu majke odmalena uče bit će strpljivosti pa toleranciji pa potom u paketu i poštivanju reda, zakona Republike.

Osim dječice koja se međusobno vrišteći i jureći te se provlačeći gdje stignu uče plemenitim ljudskim vrlinama, svi do jednog, jednim okom hipnotički uprtim u minijaturni plazma ekran, a drugim okom fiksnim uz digitalno brojilo u očekivanju vlastite dobitne kombinacije (moja je T442, Ured: 22), strahopoštovanjem prema svemoćnoj papirologiji prikovani uz drvene klupice, sad već i znojni od čekanja u zagušljivoj potpalublju administrativnog kruzera, veslajući, kako tko, neki godinama, neki desetljećima, a neki generacijama, kroz teško prohodna socijalna i politička strujanja nastojimo izbjeći silovite virove te tek prividno primireni plutamo nošeni ranojutarnjim vijestima.

IZBORI U SJENI TERORA "Angažirat ću najbolje odvjetnike i raditi do kraja života kako bi ih isplatio. Podići ću optužnicu protiv Francuske koja mi je ubila sina. Francuska je velika zemlja koja je mogla ubiti živoga. Mogli su ga uspavati plinom i privesti, odlučili su ga ubiti", odzvanja bijes Mohameda Benalela Meraha, oca Mohameda Meraha, dvadeset i trogodišnjeg ubojice iz Toulousea koji je hladnokrvno usmrtio sedmero ljudi, pritom snimivši svoje egzekucije koje su namontirane uz glazbu i stihove iz *Kur'ana* vidljive na snimkama koje su na USB ključu stigle u redakciju televizijske kuće Al Jazeera koja umobolni spot iz pakla odlučuje ne objaviti.

Na džepnom plazma ekranu slijedi *défilé* baritona francuske političke scene koji sinkronizirano repliciraju gnjevnom ocu. Alain Juppé, francuski ministar vanjskih poslova: "Da sam otac takvog čudovišta, zašutio bih od sramote". Francuski ministar unutarnjih poslova Claude Guéant: "Ne treba brkati žrtve. Do samog je kraja policija učinila sve što je bilo u njezinim mogućnostima kako bi Mohamed Merah bio priveden i izručen pravdi. Specijalci (Raid) djelovali su u tom smjeru žrtvujući vlastite živote. Gospodine Merah, malo pristojnosti!" Dok predsjednički kandidat stranke Solidarnost i napredak, Jacques Cheminade, kaže da "razumije" što otac Mohameda Meraha kani podignuti optužnicu protiv Francuske, naglašavajući kako je zapazio "Neobične veze između islamista i naših vlastitih službi. Volio bih da je Merad uhićen živ kako bismo bili u stanju saznati više o tim umreženostima. Nema u ovome političke urote, već neobično uspostavljenih veza, posebno prilikom intervencije u Libiji, između bivših mreža Al-Qa'ide, islamista i naših službi", podsjetivši da je već "bilo dogovora između američkih službi i Bin Laden".

I lijeva i desna njišu se u istom ritmu, reagiraju istim taktom. Predsjednički kandidat Socijalističke stranke François Hollande (rezultati ispitivanja javnog mijenja krajem ožujka daju mu 33 posto glasova): "Kakva god da je rodbinska veza, ne možemo prihvatiti da itko stavlja pod sumnju intervenciju sigurnosnih snaga koja je onemogućila onoga koji je u strahovitim okolnostima ubio i djecu i vojnike". A François Bayrou (15 posto), lider centrista, obećao je (sebi) da će borba protiv trgovine oružjem biti među prioritetima: "Svi znaju da u Francuskoj oružje godinama kruži među zločinačkim organizacijama podržavajući ilegalnu trgovinu te naoružavajući ludilo".

I ton i ritam ovih predsjedničkih izbora u Francuskoj zadani su hicima serijskog ubojice u Toulouseu, na što se predsjednički kandidati ne mogu oglasiti, iako je žalosno konstatirati da su se neki pokušali okoristiti tragičnim okolnostima u prikupljanju političkih bodova, odnosno u cilju obezvređivanja suparnika. Jer za sada je predizborna predsjednička kampanja (koja službeno započinje 9. travnja) u predznaku diskreditiranja preostalih devet kandidata. Toliko o "nacionalnom jedinstvu" koje je predsjednik Sarkozy prizivao neposredno nakon Tragedije, okupivši *ad hoc* predstavnike svih vjerskih zajednica na zajedničku molitvu.

ZAGRIJAVANJE POLIGONOM STRAHA I koliko god bilo nezahvalno razmišljati o posljedicama preobolnog događaja na sam tijek ovih francuskih predsjedničkih izbora, teško je oteti se dojmu da, odnosno ustvrditi da se, instantno zamijenivši blistavo odijelo predsjedničkog kandidata za ono trošnije aktualnog predsjednika Francuske, Nicolas Sarkozy nametnuo kao čovjek situacije.

Situacija koja ga ne dočeka potpuno nespremnog s obzirom da je u svibnju 1993. Erick Schmitt, bivši poduzetnik s podužim stažem na listi Zavoda za nezaposlene te žrtva učestalih napada depresije, oboružavši se pištoljem te se oko struka obmotavši

eksplozivom oteo Laurence Dreyfus i dvedeset i jedno dijete njezinog razreda dječjeg vrtića u elitnom pariškom predgrađu Neuillyu. *Human Bomb*, kako se dao prozvati, život je djece procijenio na 100 milijuna franaka (15 milijuna eura) te se ubrzo, kako je događaj promptno medijaliziran poprimajući nacionalne razmjere, spašavanju pridružio i tadašnji gradonačelnik Neuilly-sur-Seine te ministar Budžeta, odnosno glasnogovornik vlade. Nametnuo se u pregovorima kako bi Schmitt oslobodio djecu. Pamtljiv je izravan televizijski prijenos u kojem glavni pregovarač napušta vrtić s djetetom u naručju. Otmica traje dva dana, od otetih nitko nije stradao, no uprkos namjeri specijalne policijske postrojbe Raida da uspava otmičara, on naposljetku ipak biva ubijen i to s tri metka u glavu, ispaljenih s udaljenosti od jednog metra. Glavni je pregovarač bio Nicolas Sarkozy.

Tako da je ozračje prijatnije teren na kojem je kandidat Sarkozy (30 posto) u svom elementu te neće začuditi kada obznani svoj program s naglaskom na sigurnosti u svim zamislivim vidovima i tijekom kampanje upali motor spretno žonglirajući obećanjima te vješto vozeći slalom poligonom kako realnog tako i dodatno potenciranog straha.

SARKOZYJEV POJAS ZA SPAŠAVANJE I koliko god neprestano gestikuliranje oko pitanja sigurnosti nisu donijela bitna poboljšanja, dok je uporna stigmatizacija stranaca imigranata pridonijela povećanju napetosti u francuskom društvu, kako bi se sagledale ekonomska i socijalna bilanca pet dugih predsjedničkih godina Nicolasa Sarkozyja na ovom burnom kraju njegova mandata nije dovoljno usporediti izborna obećanja s ne/postignutim rezultatima, jer istini za volju u obzir treba uzeti i vrlo tešku finacijsku krizu s kojom se suočavala Sarkozyjeva većina. Međutim, olakotna je to okolnost iza koje se odveć olako skriva. Na splavu političkog šarmiranja pridružila mu se i glumčina gargantuovskog habitusa, Gérard Depardieu, a na kojem je lješkarčić se uronjen u ushićene povike simpatizera i članova vlastite stranke UMP-a, kandidat, na skupu predizborne kampanje u Villepintu, utopljenički uzviknuo: "Spasite me!" No ni dijalektički luftmadrac velikog Depardieua ("Otkad je taj prijatelj Nicolas Sarkozy, s Carlom Bruni, na vlasti, čujem samo loše stvari o tom čovjeku koji čini samo dobro.") nije u stanju prikriti svu težinu

odgovornosti koju snosi petogodišnja vladavina Sarkozyja Prvog koji se svim silama trudi izroditi Sarkozyja Drugog.

MEDUZIN FRENCH KISS Mislim si gledajući sad Marine Le Pen (18 posto), predsjedničku kandidatkinju Front Nationala, najdesnijeg krila francuske političke scene, koja prijetećim glasom prodrnavši nas iz polusna grmi iz televizora: "Sarkozy duguje istinu Francuzima. Mora rasvijetliti zone sumraka u slučaju Merah. Svakog dana saznajemo nešto novo, sve ovo nalikuje bubaškama (...) Kako to da je Merah imao izravan telefonski broj agenta DCRI-ja (Središnja francuska obavještajna agencija) i s njime bio na ti? (...) I koliko je Mohameda Meraha u brodovima, avionima koji svakoga dana dolaze u Francusku punu imigranata? Koliko je Mohameda Meraha među tom djecom neasimiliranih imigranata?" Oko mene dječica se veselo trčkarajući igraju lovice. I dok iz plazme i dalje plazi glas koji prijeteći ukidanjem prava na državljanstvo i u slučaju da ste rođeni u Francuskoj ili pak mogućnosti pridruživanja obitelji koja je nastanjena u zemlji ljudskih prava, digitalno brojilo ukazuje moju dobitnu kombinaciju: T442, Ured: 22 te s olakšanjem krčim sebi put kroz labirint izmorenih tijela koja su se ispružila tu oko mene, zombijevskim se korakom približavajući Uredu 22. S tim da nije u redu. Sjenu od mene nije ni ponudeno da sjedne, već me mlada činovnica pod prismo- trom starije brže-bolje obavijesti da vitalan dokument nije izdan. "Šalite se?" pitam uz osmijeh, spreman se čak pa i našaliti onime što nije za šalu. No da mladoj dami nikada nije kao što joj nikada neće biti do šale dovoljno govore ukočeno samodostatno držanje te još ukočeniji samozadovoljan pogled, nazirem li i sarkastično podsmjehivanje koje im zatitra rubovima usana dok u duetu s(l)ijevaju meni pogubno: "Javimo vam čim ga izdamo".

U tom trenutku ne znam na koga si one to misle, obraćaju li se možda meni u trećem licu ili spominju tek moju plastificiranu kartonsku sudbinu bez koje ne mogu računati ni na potragu za poslom, još manje za krovom nad glavom pa tako nema ni govora o iznalaženju okrepjujućeg sna, ali zato znam, znam kako je kad se izbliza zagledaš u Meduzu. ■

OKVIR ZA ANALIZU HRVATSKOG SINDIKALIZMA

KAKO IZGLEDA ZAŠTITA SOCIJALNIH PRAVA I SINDIKALNI POKRET U HRVATSKOJ U KONTEKSTU ZAPADNOEUROPSKOG RADNIČKOG POKRETA, KOJI SU RAZLOZI ZAŠTO SINDIKATI DANAS NE BRANE STEČENA PRAVA I ZAŠTO SE RADIKALNIJE NE SUPROTSTAVE NOVIM PRIVATIZACIJAMA TE KOJA SU MOGUĆA RJEŠENJA ZA RJEŠAVANJE KRIZE SINDIKALIZMA

JOVICA LONČAR

Naša zemlja si ne može do beskonačnosti priuštiti najskuplje troškove za radnu snagu, najkraći broj radnih sati na godinu, najviše oporezivanje poduzeća i iznimno visoke cijene za energiju i zaštitu okoliša.

— Tyl Necker, predsjednik Udruženja njemačke industrije, 1991.

Povijesna uloga socijaldemokratskih stranaka postala je pridonosenje politici klasnog kompromisa.

— Asbjorn Wahl, norveški sindikalist

1. UVOD Hrvatski radnički pokret ne stoji najbolje. Nezaposlenost je probila granicu od 20%, među mladima smo se preko 35% smjestili između Španjolske i Grčke na visokom drugom mjestu, broj onih koji rade, a ne primaju plaću se procjenjuje na 100 000, ne uplaćuju se doprinosi i ne vidi se skorog poboljšanja. Navedimo kao tužni primjer da su Zagreb, Rijeka i Sisak, predratni centri metalne industrije, u navedenoj grani kroz 90-e izgubili preko 80.000 radnih mjesta. Zatvoreni su Prvomajska, Jedinstvo, Torpedo, Željezara itd.

Stanje sindikalne scene u Hrvatskoj se obično pokušava objasniti velikom fragmentacijom (5 centrala i preko 500 registriranih sindikata), malim brojem sindikalno organiziranih radnika (koji iznosi 35% što i nije tako malo usporedimo li s, primjerice, Francuskom gdje je 8%¹), osobnim sukobima lidera, nepovjerenjem radnika u sindikate, izostankom strategije djelovanja, korupcijom, nesposobnošću rukovodećih oligarhija itd.

U javnosti je uglavnom prihvaćeno da su navedeni problemi hrvatska posebnost i da bi stvari bile puno bolje kad bismo uspjeli primijeniti ustaljene zapadne obrasce sindikalnog djelovanja (socijalni dijalog, kolektivno pregovaranje itd.). Želio bih ponuditi malo drukčije viđenje. Naime, smatram da su ideologija, politika, strategija i praksa zapadnoevropskih sindikata u periodu kapitalističke konsolidacije nakon 1945. zadali okvir za tranzicijske zemlje pa tako i za Hrvatsku. Bez da shvatimo taj okvir, ne možemo se maknuti s površine (fragmentacija, korupcija, pasivnost, partikularni interesi itd.) i zahvatiti te pronaći rješenje za bitna pitanja (funkcioniranje sindikata, kršenje radničkih prava, deindustrijalizacija itd.). Utjecaj je bio direktan – kroz edukaciju koju su u tranzicijskim zemljama zapadnoevropski sindikati provodili, ili indirektan – kroz dominantni model djelovanja od kojeg je u zemljama periferije, pogotovo uzme li se u obzir nepostojanje tradicije pravog sindikalnog djelovanja u vrijeme realnog socijalizma, bilo teško odstupiti. Prema tome, da bismo razumjeli zašto su hrvatski sindikati danas takvi kakvi jesu, nužno je sagledati osnovne karakteristike djelovanja evropskog radničkog pokreta.

Norveški sindikalist i teoretičar radničkog pokreta Asbjorn Wahl će detektirati dva osnovna problema ili zablude evropskog radničkog pokreta u: a) *ideologiji socijalnog partnerstva* i b) *nacionalnoj orijentaciji sindikata*.²

Tome svakako treba pribrojati i c) *ekonomsku orijentaciju sindikata* koju u svojoj analizi sindikalizma ističe britanska socijalistica Hilary Wainwright.³

2. IDEOLOGIJA SOCIJALNOG PARTNERSTVA

Socijalni ugovor, tj. klasni kompromis doveo je do porasta plaća i poboljšanja radnih uvjeta, ali ono što se često previdi jesu ustupci koje je radnički pokret u toj trgovini morao učiniti. Tri su osnovna ustupka: a) *priznavanje kapitalističke organizacije proizvodnje*, b) *priznavanje kapitalističkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju* i c) *priznavanje prava kapitalista da vode radni proces*. U krajnjoj konzekvenci navedeni "kompromis" doveo je do deradikalizacije i depolitizacije radničkog pokreta te stvaranja birokratiziranih sindikalnih oligarhija. Važno je naglasiti da socijalni ugovor nije rezultat dobrohotnosti ili porasta svijesti kapitalista, nego realnih historijskih uvjeta: a) *snage predratnog radničkog pokreta*, b) *postojanja izazova istočnog bloka* i c) *ekonomske stabilnosti zasnovane na privrednom rastu*. Kako je koja od te tri komponente nestajala tako se mijenjao i odnos vladajućih prema državi blagostanja. Tragedija sindikalnog odgovora leži u tvrdoglavom zastupanju politike društvenog ugovora i strategije socijalnog dijaloga u vrijeme kada niti jedna pretpostavka povijesnog nastanka socijalnog ugovora više nije postojala. Odsutnost kapaciteta ili volje da se situacija analizira kako bi se objasnilo genezu i uvjete opstojnosti politike klasnog kompromisa te detektiralo postojeće stanje doveli su radnički pokret do forsiranja zastarjele i neefikasne strategije. Takva orijentacija značila je progresivno smanjivanje ranije izbornih prava: demontažu države blagostanja, privatizaciju javnih dobara, stagnaciju ili smanjivanje plaća, porast prekarnog rada itd. Kako se nesposobnost evropskog radničkog pokreta da procijeni situaciju i adekvatno odgovori na napade odrazila na Hrvatsku? Evropski sindikati su svojim istočnoevropskim kolegama kao svoju glavnu tekovinu prenijeli politiku socijalnog partnerstva i strategiju socijalnog

NAŠ RADNIČKI POKRET, NA ŽALOST, NIJE ZNAO GRADITI NA POZITIVNIM PRIMJERIMA IZ VLASTITE TRADICIJE KAO ŠTO SU PRIMJERICE ŠTRAJK LABINSKIH RUDARA 1987. ILI ŠTRAJK STROJOVOĐA 1989. NA PRAVI OTPOR PRIVATIZACIJSKOJ PLJAČKI TREBALO JE ČEKATI 1998. I RADNIKE KUTINSKE PETROKEMIJE KOJA JE DO DANAŠNJEG DANA OSTALA NAJSVJETLIJA TOČKA OTPORA HRVATSKE RADNIČKE KLASE

dijaloga. Već sam naveo koje su tri osnovne pretpostavke za funkcioniranje takvog korporativnog modela. Našim sindikatima, u uvjetima agresivne otimačine društvene imovine, takvi savjeti nisu mogli biti ni od kakve pomoći. Ono što im je trebalo, a nisu dobili jer im to evropski radnički pokret nije mogao dati, su politizacija i radikalizacija, odnosno znanje i savjeti vezani uz mobilizaciju moći naroda i radničke klase. Naš radnički pokret, na žalost, nije znao graditi na pozitivnim primjerima iz vlastite tradicije kao što su primjerice štrajk labinskih

**KRAJNJE JE VRIJEME DA
SINDIKATI JAVNOG SEKTORA
POVEDU BITKU U KOJOJ ĆE
ISKAZATI SOLIDARNOST S
ONIMA KOJI SU NAJTEŽE
POGOĐENI, DAKLE
SIROMAŠNIM, NEZAPOSLENIM,
PREKARNIM, MIGRANTSKIM
RADNICIMA, RADNICIMA U
PRIVATNOM SEKTORU ITD.**

rudara 1987. ili štrajk strojovođa 1989. Na pravi otpor privatizacijskoj pljački trebalo je čekati 1998. i radnike kutinske Petrokemije koja je do današnjeg dana ostala najsvjetlija točka otpora hrvatske radničke klase.

3. EKONOMSKA ORIJENTACIJA Radničkom pokretu je tradicionalno bila svojstvena podjela na industrijska pitanja koja su u domeni sindikata i politička pitanja u djelokrugu stranaka lijevice – primjerice britanska Laburistička partija je osnovana kao političko krilo radničkog pokreta što se danas vidi jedino po činjenici da preko 90% budžeta stranke dolazi od sindikata.

To je značilo da se sindikati bave plaćama i radnim uvjetima, ali ne i problemima izvan radnog mjesta: zajednicom odnosno političkim pitanjima. Navedena orijentacija je dovela do fragmentacije radničke klase, usmjerenosti isključivo na vlastite probleme, slabljenja utjecaja sindikata u zajednici i smanjenog mobilizacijskog potencijala u kritičnim situacijama. Koncentracija na ekonomska pitanja omogućila je sindikalnoj vrhušci bolju kontrolu baze koja je nužna kako bi se ostvarili stabilniji uvjeti za socijalni dijalog. Ne treba naročito isticati da u takvoj konstelaciji utjecaj radnika slabi, ljudi gube povjerenje u sindikate, smanjuje se članstvo.

U trenutku kada vladajući odustaju od klasnog kompromisa, ekonomska orijentacija sindikata se pokazuje naročito pogubnom jer sindikati ne uspijevaju mobilizirati i kreirati pritisak, nego pribjegavaju trgovini pravima i legalnom formalizmu čiji je doseg postupna demontaža socijalne države. Političke interese nema tko zastupati budući su socijaldemokrati uglavnom prihvatili neoliberalni program, a stranke nominalno lijeviše od njih su ili marginalizirane ili su u rasapu nakon kraha istočnog bloka.

Wahl navodi četiri minimalna uvjeta⁴ koja određuju lijevu stranku i od kojih se ne bi smjelo odstupiti u slučaju ulaska u koalicijsku vladu: a) protivljenje privatizaciji, b) socijalistička strategija, c) podrška izvanparlamentarnim pokretima i d) rješavanje problema običnih ljudi. Danas je teško pronaći stranku koja bi zadovoljila jedan, a kamoli sva četiri uvjeta. To onda znači da su radnici ostali bez svog političkog krila.

Izostanak adekvatne analize i poimanja situacije uvjetovalo je da niti sindikati nisu preuzeli obvezu ako ne političkog djelovanja, onda barem politizacije članstva. Oni su, naprotiv, čuvanjem svoje uloge u kolektivnom pregovaranju i industrijskom djelovanju rezali granu na kojoj sjede, tj. vlastitu bazu.

Pravo je pitanje mogu li se sindikati uopće politizirati, na koji način bi se to moglo učiniti i koja bi bila njihova uloga u problematiziranju širih društvenih pitanja.

Hilary Wainwright će opisujući borbe za očuvanje javnog dobra u Južnoj Americi (voda u Urugvaju i Brazilu) i Evropi (javne službe u Engleskoj i Norveškoj) istaknuti važnu ulogu koju su u njima imali sindikati koji su navedenim narodnim pokretima potpomogli znanjem, praktičnim djelovanjem, stručnim istraživanjem i javnom artikulacijom antiprivatizacijskih stavova. Wainwright detektira tri ključne odrednice sindikata koji su u tim borbama sudjelovali: a) povijest autonomnog političkog djelovanja, b) politizacija statusa radnika i građanina, c) povezivanje radnog mjesta i lokalne zajednice. Sindikate koji udovoljavaju navedenim kriterijima autorica vidi kao sindikate budućnosti, tj. to je smjer u kojem radnički pokret treba ići.

4. NACIONALNA ORIJENTACIJA Većina dobitaka ostvarenih klasnim kompromisom postigla se u okviru nacionalne države. Međunarodna radnička solidarnost

izgubila je na značenju u mjeri da se može govoriti o slomu internacionalizma. U trenutku kada je krenula ofenziva na stečena socijalna prava, radnički pokret nije imao niti znanja niti snage za odgovor na međunarodnoj razini, nego se orijentirao na trgovinu pravima na nacionalnoj. Takav tip trgovine, poznat kao trgovinski ili konkurentni sindikalizam, je podrazumijevao podršku domaćim kapitalistima kako bi bili konkurentniji na međunarodnom tržištu i najviše je pogodio proizvodnu industriju u kojoj je kompeticija na međunarodnom tržištu najžešća. Tamo su radnička prava najviše srezana, a profiti su se najviše povećali.

Može se reći da je jačanje neoliberalne ideologije u ekonomiji postavilo pred sindikalni pokret četiri temeljna izazova⁵: a) restrukturiranje tvornica, b) potkopavanje kolektivnog pregovaranja, c) fleksibilnost radnog mjesta i d) internacionalizacija kapitala.

Svaki od navedenih izazova generirao je probleme na koje nacionalno orijentirani sindikati, kako je daljnji razvoj pokazao, nisu mogli odgovoriti. Restrukturiranjem tvornica dolazi do seobe pogona u zemlje trećeg svijeta i izmjene strukture radničke klase: raste broj zaposlenih u uslužnom sektoru, povećava se broj jeftinih migrantskih i povremenih radnika itd. Država odustaje od politike pune zaposlenosti i prihvaća neoliberalnu politiku fleksibilnosti. Sindikati pristaju na trgovinski sindikalizam, tj. odustaju od stečenih prava kako bi se povećala konkurentnost firme i nacionalne ekonomije na međunarodnom tržištu.

Kompleks navedenih izazova generirao je dva temeljna problema za međunarodnu radničku klasu: a) rast profitabilnosti u visokorazvijenim zemljama je značio dodatni pritisak na proizvodne grane u zemljama periferije, b) nepostojanje svijesti o nužnosti solidarnosti na međunarodnoj razini dovelo je do iskorištavanja radnika u zemljama periferije kad su se brojni pogoni iz Zapadne Evrope preselili u potrazi za jeftinom radnom snagom. Međunarodni radnički pokret kao rješenje nije vidio politizaciju i radikalizaciju, nego legalni formalizam izražen kroz minimalne standarde rada unutar WTO-a te provođenje strategije socijalnog dijaloga na međunarodnoj razini.

U tranzicijskim zemljama još uvijek je prisutna zabluda, koja se naročito potencira u procesu pristupanja evropskim integracijama, da će se ulaskom u EU radnička prava popraviti ili u najgorem slučaju da će biti lakše organizirati otpor napadima kapitala. Unija nudi okvir za kapitalističku ofenzivu, ali opisani historijski razvoj sindikata još nije pronašao adekvatan oblik internacionalnog odgovora. Radnička prava u Evropskoj uniji su u neprekidnom padu od 1990-ih do danas pa je stoga poprilično nerealno očekivati zaštitu socijalnih prava u takvom kontekstu.

5. ŠTO ČINITI? PODRŠKA JAVNOSTI, POLITIZACIJA I MILITANTNA AKCIJA Za početak je nužno izvršiti analizu povijesnog razvoja, prepoznati krive poteze i biti u stanju izvući pouke koje će se pretočiti u smislenu strategiju djelovanja. Hurlley i Gindin će izdvojiti četiri osnovna problema⁶ radničkog pokreta, odnosno sindikalizma kao njegova najorganiziranijeg dijela: a) birokratizacija, b) manjak demokracije, c) manjak klasne solidarnosti i d) izostanak strategije odgovora.

Albo, Gindin i Panitch smatraju da je kampanja protiv ustupaka poslodavcima prvi korak ka radikalizaciji. Paralelno s tim nužno je graditi mobilne jedinice militantnih sindikalaca koji bi bili u stanju doprijeti do neorganiziranih sektora.

Nužno je prevladati sukob na liniji javni sektor s jedne strane, privatni i realni s druge. Broj sindikalno organiziranih u privatnom sektoru u rijetkoj kojoj zemlji prelazi 20%, a ponegdje je kao u SAD-u na svega 7%. Organizirana akcija kapitala i države izražena kroz politiku štednje i rezanje socijalne države svu je žestinu usmjerila ka javnom sektoru iz jednostavnog razloga što su sindikati u realnom sektoru pometeni još 90-ih. Od ključnog je značaja shvatiti da u današnjem odnosu snaga odgovor može krenuti jedino od sindikata javnog sektora jer oni još uvijek raspolažu materijalno-organizacijskim resursima potrebnim za borbu. Presudno je definirati okvir borbe: to je bez ikakve sumnje razotkrivanje politike štednje kao eufemizma za privatizaciju javnih dobara i socijalnih usluga. Privatizaciji se treba suprotstaviti svim raspoloživim sredstvima što znači pomicanje fokusa s kolektivnog pregovaranja prema stjecanju podrške javnosti i uličnoj akciji.

Budući napad dolazi direktno od države, borba koja se ograniči isključivo na radno mjesto, sektor ili sindikat nema šanse za uspjeh. Političko lobiranje kroz izbornu podršku političkim strankama teško može pomoći budući stranke niti propituju društvene procese niti postavljaju ključna pitanja.

Samo sindikat koji će biti u stanju stvarati široke saveze, pridobiti javnost novim metodama djelovanja i biti dovoljno militantan na ulici ima šanse za uspjeh. Krajnje je vrijeme da sindikati javnog sektora povedu bitku u kojoj će iskazati solidarnost s onima koji su najteže pogodeni, dakle siromašnim, nezaposlenim, prekarnim, migrantskim radnicima, radnicima u privatnom sektoru itd.

Kapital već duže vrijeme nema interesa za održanjem klasnog kompromisa i što se to prije shvati, to će se prije biti u stanju odbaciti jalove, preživljene metode i razviti nove modele otpora pa zašto ne i napada. Da bi se na navedene izazove moglo odgovoriti, nužna je svijest o okolnostima u kojima se nalazimo i hitnosti snažnog protuudara.

Sindikati budućnosti mora biti politički osviješten, širiti djelovanje izvan radnog mjesta, razvijati modele za borbu protiv privatizacije, graditi saveze s organizacijama građana, demokratizirati vlastite strukture što uključuje politizaciju vlastitog članstva i demokratizaciju znanja. Dakle sve ono što su *mainstream* sindikati odlučno izbjegavali.

6. NA KRAJU: HRVATSKA U hrvatskim okolnostima moramo konačno shvatiti da je okvir za razumijevanje naših problema zadan historijskim razvojem zapadnoevropskog radničkog pokreta. Tek kad nam taj okvir kao i problemi koji iz njega proizlaze postane jasan, bit ćemo u stanju zahvatiti prave probleme koji su kao i uvijek na sistemskoj razini.

Da sumiram: za razumijevanje naše situacije nužno je shvatiti nastanak i učinke politike klasnog kompromisa izražene kroz tri osnovna ustupka: a) priznavanje kapitalističke organizacije proizvodnje, b) priznavanje kapitalističkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i c) priznavanje prava kapitalista da vode radni proces, i tri temeljne zablude: a) ideologija socijalnog partnerstva, b) nacionalna orijentacija sindikata i c) ekonomska orijentacija sindikata. Jednom kad se navedeni procesi osvijeste, može se pristupiti kreiranju strategije otpora koja će se temeljiti na pozitivnim iskustvima novog sindikalizma: otporu privatizaciji, izgradnji klasne svijesti i mobilizaciji moći. Vrijeme je da se zauzme napadačka pozicija.

Bilješke:

1 Bagić, Dragan (2010.): Industrijski odnosi u Hrvatskoj: društvena integracija ili tržišni sukob. Tim press, Zagreb.

2 <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/05/asbjrn-wahl-europsko-radnistvo.html>

3 <http://www.slobodnifilozofski.com/2001/11/hilary-wainwright-novi-sindikalizam-u.html>

4 <http://www.slobodnifilozofski.com/2012/01/asbjorn-wahl-imati-vlast-ali-nemati-moc.html>

5 <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/09/g-albo-s-gindin-l-panitch-mrtva-tocka.html>

6 <http://www.socialistproject.ca/bullet/516.php>

SISAK BUDUĆNOSTI - INDUSTRIJSKI GRAD?

Premda je osamdesetih godina bio jedan od najrazvijenijih gradova Hrvatske, Sisak je danas ne samo žrtva deindustrijalizacije na kojoj se prelamaju sve loše strane privatizacije, već i simbol nove ekonomske politike koja ne može zamisliti ulogu države onkraj neoliberalne logike i "slobodnog tržišta"

Iva Ivšić

Sisak je u osamdesetim godinama 20. stoljeća slovio kao jedan od privredno najrazvijenijih gradova u Hrvatskoj. Društveno-ekonomski, kulturni i urbani razvoj izgradio je na industrijskim temeljima. Industrija svoje korijene pušta već krajem 19. stoljeća, a Sisak se postupno transformira iz trgovačko-obrtničkog u industrijsko naselje. Nakon Drugog svjetskog rata, usporedo s ubrzanom industrijalizacijom, Sisak poprima sve značajke razvijenog industrijskog grada. Promjena države i društveno-ekonomskog sistema početkom devedesetih uz značajna ratna razaranja dovode do progresivnog zatvaranja industrijskih postrojenja i postupnog odumiranja privrednog, kulturnog i društvenog života u gradu. Sve do danas, 2012., situacija se ne mijenja, zbog čega je Sisku neophodan brz plan oporavka i kvalitetna strategija budućeg razvoja.

Sisak je klasični primjer loše izvedene pretvorbe i privatizacije društvenog vlasništva uz sustavno uništavanje industrije. Godine 2000. zabilježen je pad od 71% ukupne industrijske proizvodnje u odnosu na 90-tu, sa stalnom tendencijom opadanja

INDUSTRIJSKI RAZVOJ Osnovna pretpostavka razvoja industrije proizlazi iz činjenice da se Sisak nalazi na izrazito značajnom zemljopisno-prometnom položaju. Posljedično, u Sisku se u južnom dijelu grada u drugoj polovici 20. st. smještaju tri velika industrijska poduzeća, INA Rafinerija nafte Sisak, Željezara Sisak i Termoelektrana, dok se u drugim dijelovima grada otvaraju redom uspješna poduzeća poput kemijske industrije Radonja (današnji Herbos), tekstilne industrije Siscija, tvornice alkoholnih i bezalkoholnih pića Segestica, prehrambene industrije 1. maj Sisak (današnji Mlin i pekare) i dr. U Sisku također djeluje poduzeće za riječni transport Dunavski Lloyd te Pristanište i skladišta, poduzeće za pretovar i skladištenje roba te trgovinu.

Industrijski procvat Siska između dva rata i u razdoblju do tranzicije temeljni je faktor transformacije grada u svim pogledima. U razdoblju poslije Drugog svjetskog rata grad bilježi stalni demografski rast i 1991. godine dostiže brojku od 45 792 stanovnika¹. Gradska poduzeća, s naglaskom na Željezaru i Rafineriju Sisak,

ulažu u izgradnju stambene, obrazovne (srednjoškolske i visokoškolske ustanove), prometa, (javni gradski prijevoz koji proizlazi iz radničkog), kulturne i rekreacijske infrastrukture. Industrija je tada bila glavni motor privrednog razvoja grada te se duboko ukorijenila u socijalni i kulturni identitet njegovih građana. Osim metaloprerađivačke i naftne industrije, u Sisku se također razvija kemijska, tekstilna te prehrambena industrija. Osim toga, postoji niz poduzeća (građevinarstvo, trgovina, prijevoz, skladište) koja u ulozu kooperanata industrijskih divova proporcionalno svojim mogućnostima ulažu u privredni, socijalni i kulturni razvoj grada.

Osamdesetih godina, uslijed svjetske krize čelika i energetske krize, mnoga industrijska poduzeća se zbog nedovoljnog ulaganja bore s lošim plasmanom proizvoda na tržištu, tehnološkom zaostalosti, visokom zaduženošću i viškom zaposlenih. U vremenima kada je nužna ozbiljna strategija daljnjeg razvoja industrije s velikim ulaganjima u modernizaciju postrojenja, Hrvatsku je zadesio rat.

RATNA ZBIVANJA I TRANZICIJA Promjena države, društveno-ekonomskog sistema i nadolazeći rat iz temelja mijenjaju godinama građen sustav vrijednosti i način života u cjelini. Kako se Sisak nalazio na samoj liniji bojišnice, u pet godina rata pretrpio je materijalnu, ljudsku, kulturnu i moralnu devastaciju. Većina pripadnika srpske nacionalne manjine se iseljava, radnici se novače u vojsku, poduzeća gase pogone i društveni život jenjava. Iako se ratna zbivanja i strašne posljedice istih na grad i stanovništvo često koriste kao opravdanje za tešku situaciju u kojoj se nalazimo danas, problem je puno dublji i kompleksniji.

Sisak zadnjih 20 godina bilježi drastično smanjenje ukupnog broja stanovništva. Prema zadnjem popisu iz 2011. godine, broj stanovnika sveden je na 33 681, što je gotovo 30% manje u odnosu na 1991. godinu². Kao glavni razlog navodi se odlazak pripadnika srpske nacionalne manjine tijekom rata, međutim tendencija opadanja tog broja i 15 godina nakon rata, izravna je posljedica duboke privredne i sociokulturne krize.

Tranzicijsko razdoblje obilježilo je privatizaciju, a zatim i zatvaranje mnogobrojnih industrijskih poduzeća što je direktno utjecalo na stagnaciju privrede. Budući je gotovo 40% stanovnika bilo zaposleno u industriji, ukupan broj zaposlenih u Sisku se prepolovio pa je 2007. broj zaposlenih bio 14 139 u odnosu na 32 789 zaposlenih 1989. godine³. Kako u gradu ne vide perspektivu, mnogi mladi se iseljavaju, a značajan je i odljev visokoobrazovanog stanovništva.

RAZLOZI PROPADANJA HRVATSKE I POSLJEDIČNO SISAČKE PRIVREDE Mislav Žitko na nedavno održanoj tribini u Sisku pod nazivom "Vidite li Sisak budućnosti kao industrijski

grad?" analizira makroekonomske pokazatelje koji su doveli do stanja u kojem se hrvatska industrija trenutno nalazi, a Sisak se ističe kao simbol industrijskog odumiranja i ekonomske devastacije. Žitko navodi dva ključna razloga današnje situacije:

Nedostatak bilo kakve strategije razvoja privrede i sustavna deindustrijalizacija na državnoj razini, sukladno dogovorenom okviru deregulacije i liberalizacije ekonomskih odnosa iz 1993.

Visoka centraliziranost pod utjecajem koje je periferija prepuštena sama sebi i ostavljena da odumre

Sisak tako postaje klasičnim primjerom loše izvedene pretvorbe i privatizacije društvenog vlasništva uz sustavno uništavanje industrije. Godine 2000. zabilježen je pad od 71% ukupne industrijske proizvodnje u odnosu na 1990. godinu, sa stalnom tendencijom opadanja⁴. Mnogobrojna poduzeća su privatizirana i likvidirana, a dio preostalih se grčevito bori za opstanak. Eklatantan primjer loše industrijske politike je Željezara Sisak. U radu "Tranzicija u Željezari Sisak 1989.-2010.", M. Malina navodi kako je Željezara Sisak 1989. zapošljavala 14 000 radnika s godišnjim prihodom od 500 milijuna dolara, a 1995. 4900, s prihodom od 42 milijuna dolara. Danas je u Željezari proizvodnja ugašena, a radnici su otpušteni.

Ono što se može dodati kao relevantan faktor u produciranju sisačke krize je odnos sisačke lokalne vlasti spram problema nastalih tranzicijskim promjenama. S obzirom da ne postoji državna strategija društvenog i privrednog razvoja, lokalne sredine su prepuštene na milost i nemilost tzv. "gradskim šerifima".

U Sisku je od 1990. na vlasti ista vladajuća garnitura, za koju se s pravom može reći da nema adekvatnu viziju niti strategiju razvoja grada. Privredna, društvena i kulturna devastacija grada izravna je posljedica nestručnosti i nesposobnosti gradskih vlasti da se nose s gorućim problemima. Međutim, tu se ne radi samo o nesposobnosti i nestručnosti gradskih političkih aktera. Sisačka lokalna vlast u skladu s vlastitom interpretacijom legalno-pravnog i demokratskog sustava, često donosi odluke koje imaju dalekosežne posljedice na grad neovisno o volji struke i građana. Mediji su najčešće u službi lokalnih vlasti, dok je nedostatak udruga civilnog društva te aktivnih građana koji su spremni i sposobni ukazati na dugogodišnje nepravilnosti gradske politike, kroničan. Nažalost, građani su godinama egzistencijalno ucjenjivani i neutralizirani sustavnim ignoriranjem njihovih prava da sudjeluju u kreiranju lokalne politike.

IMA LI SISAK BUDUĆNOST? Sudeći po svemu onome što je Sisak bio prije devedesetih i uzimajući u obzir geostrateški i prometni položaj na čvorištu željeznih, cestovnih i riječnih putova, naftovod, infrastrukturne potencijale, industrijske lokacije i zemljišta, ljudske resurse, prirodne resurse, potencijale ruralnog razvoja

Aktivna uloge države u privredi ključan je faktor oporavka i razvoja koji se nužno temelji na industrijskoj proizvodnji

te kulturno naslijeđe, Sisak ima potencijal ponovno postati razvijenim društveno-ekonomskim središtem regije i države.

Oporavak i razvoj grada u budućnosti nužno ovisi o promjeni društvene i ekonomske politike na državnoj i lokalnoj razini s jedne strane te aktivnog uključivanja građana u sustav kreiranja strategija razvoja i u procese odlučivanja na lokalnoj razini.

Aktivna uloga države u privredi ključan je faktor oporavka i razvoja koji se nužno temelji na industrijskoj proizvodnji. Pritom su značajna tri momenta:

strategija industrijskog razvoja se mora vratiti na razinu države

nužno je uključiti lokalnu zajednicu u ekonomske procese

uračunljivost poduzeća kroz aktivnu participaciju radnika

Na lokalnoj razini potrebno je razviti svijest o nužnosti očuvanja i razvoja industrije u skladu s tehnološkim napretkom i suvremenim trendovima održivog razvoja uz dekonstruiranje mitova o Sisku kao turističkom, financijskom, kulturnom i sl. središtu. S druge strane, neophodno je osvijestiti važnost građanskog pritiska odozdo. U uvjetima potpune rezigniranosti i apatije, nemoguće je mijenjati društveno-politički kontekst, dok se u promijenjenim uvjetima aktivnog angažmana građana, može puno toga učiniti. ■

¹ www.dzs.hr, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.

² www.dzs.hr, Popis stanovništva 2011.

³ hrcak.srce.hr/file/65568, Braičić, Stiperski, Njegač, Utjecaj gospodarske tranzicije i rata na promjene u prostornoj slici zaposlenosti Sisačke regije, str. 117

⁴ ibidem, str. 119

KULTURNA POLITIKA

DEKALOG ZA EUROPU KULTURE

DEKALOG SADRŽI DESET SMJERNICA/MJERA ZA KULTURU U EUROPI, IZMEĐU OSTALIH AFIRMACIJU EUROPSKOG IDENTITETA U NJEGOVOJ RAZNOLIKOSTI

BISERKA CVJETIČANIN

Posljednjih nekoliko mjeseci intenzivno se odvijaju rasprave o budućem europskom programu Kreativna Europa (*Creative Europe*, 2014.-2020.). Potaknute općom (ekonomskom) krizom, neke rasprave polaze od pitanja osnovnih principa i smjernica europske umjetnosti i kulture. Zašto? Još uvijek se pitamo kako osigurati kulturna prava i demokratski pristup kulturi i stvaralaštvu, kako valorizirati kulturnu dimenziju promjena međunarodnih odnosa, kako se prema promjenama, osobito digitalnoj kulturi i razvoju, odnosi kulturna politika. Dva nedavna pokušaja formuliranja principa i orijentacijskih pravaca u europskoj kulturi pozivaju se na krizu koja ugrožava europsku demokraciju.

DEKLARACIJA S BLEDA Naglašavajući važnost dvostrukog procesa reformiranja i reafirmacije europskih kulturnih vrijednosti, deklaracija pod naslovom *Reformation and Reaffirmation* s godišnje konferencije *CultureWatchEurope* Vijeća Europe, održane na Bledu u studenom 2011., obuhvaća šest osnovnih principa europske umjetnosti i kulture. Europi je potrebna kultura koja brani temeljna ljudska prava i demokraciju; potrebna nam je kultura stvaralačkog i inventivnog rada što je njena jedinstvena sposobnost; potrebna je sloboda kulturnog istraživanja, izražavanja i kretanja; mješovita ekonomija za javnu, komercijalnu, dobrovoljnu i neformalnu kulturu; ulaganje u kulturno istraživanje i razvoj koji su stup kulturne politike; potrebni su umjetnici i kulturni akteri koji će određivati etičke odgovornosti upravljača.

DESET ZAPOVIJEDI Drugi je pokušaj zajednička deklaracija koju su u veljači 2012. na inicijativu francuskog ministra za kulturu i komunikacije, potpisali europska povjerenica za kulturu, medije, mlade i sport, i 22 ministra kulture Europske unije – *Dekalog za Europu kulture (Le Décalogue pour l'Europe de la Culture)*. Dekalog je nastao u vrijeme, upozorava Frédéric Mitterrand, kojim dominiraju digitalizacija i ekonomska kriza koja dovodi u pitanje sam kulturni sektor. Sadrži deset smjernica/mjera za kulturu u Europi, između ostalih afirmaciju europskog identiteta u njegovoj raznolikosti, osiguranje potpune slobode stvaralaštva, promicanje kulturne demokratizacije (pristup svih i svakoga kulturi), borbu protiv piratstva u domeni autorskih prava, jačanje umjetničkog obrazovanja, zaštitu tržišta umjetninama i kulturnih industrija od svakog trgovinskog monopola, potporu digitizaciji kao novoj mogućnosti difuzije i stvaranja novih oblika umjetničkog izraza. Naglašavajući “da stvaralaštvo, umjetnost i ljepota predstavljaju osnovnu investiciju za budućnost”, kao desetu zapovijed Europa kulture poziva Europsku uniju da konsolidira, odnosno ne smanji budžet programa kulture i medija kako bi

ti programi mogli odgovoriti potrebama i nadama Europljana.

GDJE JE NESTALA KULTURNA RAZNOLIKOST? Neki se principi (zapovijedi) Dekaloga nalaze i u Bledskoj deklaraciji: zajedničko im je da obje počinju, ispravno, s demokracijom. Bez osnovnih ljudskih prava i demokracije nema slobode ni u jednom području. Stoga im je zajedničko i zalaganje za slobodu stvaralaštva. Principi koji slijede u obje deklaracije, razlikuju se. U Bledskoj deklaraciji naglasak je prije svega na istraživanju i razvoju, zatim na slobodi kulturnog izražavanja i kretanja, na stvaralačkom i inventivnom radu u kulturi. Dekalog, sa svoje strane, ističe pristup svih (i svakoga) kulturi, te važnost odgovora na tehnološke, financijske i pravne izazove koje je donijela digitalna revolucija. Uočljiv je nedostatak principa kulturne raznolikosti u obje deklaracije. Dekalog jedino navodi “europski identitet u svojoj raznolikosti”. Bledska deklaracija spominje kulturnu raznolikost samo u opisnom tekstu (četvrtog) principa o mješovitoj ekonomiji, gdje se precizira da je kulturna raznolikost od vitalne važnosti kao izvor novih ideja, novih izraza i novih senzibiliteta: “Uske, zatvorene, ograničene kulture nemaju budućnosti – one atrofiraju i umiru”. I to je sve. Mnogi istraživači (na primjer, okupljeni u istraživanju Vijeća Europe *Acceptor le pluralisme*) danas se pitaju da li toleriramo raznolikost u suvremenoj Europi. U ovih desetak godina novog stoljeća Europa doživljava sve snažnije tenzije između nacionalnih većina i etničkih manjina, osobito marginaliziranih muslimanskih zajednica, dok se ksenofobija širi kontinentom. Mora se, također, konstatirati da je odsutnost pozivanja na kulturnu raznolikost tim neshvatljivija što su europske zemlje i Europska unija ratificirale Unescovu Konvenciju za zaštitu i promicanje raznolikosti kulturnih izraza, prihvaćenu 2005. godine kao jednom od stupova globalnog upravljanja.

PARADOKS POVIJESTI SUVREMENE KULTURE Ambicija je Dekaloga za Europu kulture definirati europski kulturni ustav, ali se principi i smjernice Dekaloga čine više kao popis dobrih namjera, a manje kao razvojna politika Europske unije u kulturi. Možda potpisnici Dekaloga smatraju da će s njegovim prihvaćanjem “staviti kulturu u središte europskog projekta i odgovoriti na tehnološke i druge izazove našeg vremena”, ali pristup Europi kulture pokazuje da politika Europske unije u kulturi ne evoluirala. Tome se ne bismo čak ni trebali čuditi. Usprkos krajnje brzim tehnološkim promjenama i ekonomskim transformacijama, i činjenici da živimo u radikalno novom svijetu, američki romanopisac i kritičar Kurt Andersen donosi niz primjera kako se u posljednjih dvadesetak godina svijet nije promijenio, kako

su godine 1990. i 2000. gotovo identične sadašnjosti, te konstatira da je riječ o velikom paradoksu povijesti suvremene kulture. Primjerima iz svijeta knjige, filma, designa i glazbe Andersen ilustrira svoju tezu da u razdoblju između 2012. i 1992. nije bilo značajnijih promjena i to tumaći nesvjesnom kolektivnom reakcijom na neprestani dotok novog. Jednostavno smo, kaže Anderson, zasićeni.

Andersen smatra da će možda stvari jednom, kada se naviknemo na novosti, ponovno dobiti svoj normalni tok (a možda i neće). Zato Kreativna Europa, pa i deklaracije o kulturi ne smiju biti puke želje, već načini osmišljavanja humanističkih sadržaja razvoja i života. Još uvijek nije kasno sudjelovati u kampanji *we are more* za kulturu u Europi koja je zacrtala taj cilj. ■

KREATIVNA EUROPA, PA I DEKLARACIJE O KULTURI NE SMIJU BITI PUKE ŽELJE, VEĆ NAČINI OSMIŠLJAVANJA HUMANISTIČKIH SADRŽAJA RAZVOJA I ŽIVOTA. JOŠ UVIJEK NIJE KASNO SUDJELOVATI U KAMPANJI WE ARE MORE ZA KULTURU U EUROPI KOJA JE ZACRTALA TAJ CILJ

ZAUSTAVITE IH PRIJE NO ŠTO UBIJU

Kampanja za zarobljavanje vođe ugandske Božje vojske otpora pobuđuje više protivljenja no što bi lojalnost Konyju i LRA ikad mogli potaknuti. Tome je tako jer je kampanja čisti otrov, dakle znači samo opasnost za ljude kojima navodno namjerava pomoći

Richard Seymour

Ugandom se vucara sumnjiva ekipa koja mora biti zaustavljena. Radi se o opasnom kultu ličnosti, otvorenom pozivaju na nasilje i korištenju djece u svojim kampanjama.

Njezini vođe viđeni su kako mašu oružjem. Moramo ih uhvatiti, unijeti razdor u njihovu organizaciju svim mogućim sredstvima, *ne dopustiti da nas išta zaustavi*. Nemamo puno vremena za djelovanje. Rok trajanja je do kraja 2012., nakon čega će biti prekasno. Moramo zaustaviti *Nevidljivu djecu* prije nego što učine još štete. A ja ću vam reći kako ćemo to učiniti.

Nevidljiva djeca (Invisible Children) neprofitna je organizacija s financijskim vezama koje vode prema ekstremno desnim organizacijama kršćanskih fundamentalista, predvođena evangelističkim kršćaninom. U tradiciji misionara iz 19. stoljeća, ona postoji kako bi u dio Afrike donijela svjetlo kršćanskog milosrđa. Lov na Josepha Konyja, vođu ugandske *Božje vojske otpora (LRA – Lord's Resistance Army)*, pobunjeničke skupine odgovorne za teške zločine protiv čovječnosti, i njegovo zarobljavanje, njezina je glavna kampanja.

Zločin koji motivira *Nevidljivu djecu* novačen je djece-vojnika koje se ne prisiljava samo na ubijanje, već ih se često sili i na seksualno ropstvo. Kony također vjeruje, što za takve ljude nije neobično, da ima izravnu liniju prema Bogu. On je, kao što Jason Russell, direktor *Nevidljive djece*, objašnjava svom sinu, "zao čovjek", a patnja koju su njegova djela proizvela uistinu je vrlo "tužna". Što se toga tiče, nema rasprave.

Pa ipak, kampanja za njegovo zarobljavanje pobuđuje više protivljenja no što bi lojalnost Konyju i LRA ikad moglo potaknuti. Tome je tako jer je kampanja čisti otrov, dakle znači samo opasnost za ljude kojima navodno namjerava pomoći.

NAMJEŠTANJE I IZMJEŠTANJE INFORMACIJA Započnimo s *YouTube* videom, koji je pogledan više od 75 milijuna puta i koji je ovu skupinu učinio slavnom. Video je pun činjeničnih netočnosti i emocionalno nabijenih simplifikacija. Čini što je više moguće kako bi informirao što je manje moguće, istovremeno manipulirajući emocijama gledatelja.

Jason Russell, u ulozi pripovjedača, koristi svaku metodu pritiska poznatu čovječanstvu, uključujući i nevjerovatno neukusne i namještene intervju s vlastitim sinom. Pretjerano se napuhuje Konyjev utjecaj, budući da on trenutno komandira sićušnom vojskom od 300 ljudi, lažno implicirajući (budući da Kony i LRA više nisu u Ugandi) kako će njegovo hvatanje riješiti sve ugandske probleme.

Prizori čak prikazuju Konyja kao inkarnaciju Hitlera i Bin Ladena, dok se lica Martina Luthera Kinga i Majke Terezije priziva kao imidž savjesnog društvenog aktivizma. Podržavaju se ugandska vojska i nastojanja SAD-a da im se pritekne u pomoć, ali se ne govori ništa o represivnim praksama Musevinijeve vlade, opresiji nad narodom

Acholi koja je potaknula građanski rat donijevši muku sjevernoj Ugandi te ustanak čiji je samo manji dio činila LRA, ili činjenicu da je Kony od te vlade lako mogao naučiti većinu svojih najzloglasnijih ratnih tehnika – uključujući korištenje djece-vojnika.

Najviše vrijeđa to što je video šovinistički prikaz stanja u Ugandi, u tradiciji kolonijalnog "humanitarnog djelovanja". Afrički kritičari, koji ipak nisu "nevidljivi", smatraju kampanju "bremenom bijelog čovjeka za Facebook generaciju". Kažu, i teško je ne složiti se, kako kampanja Ugandane lišava djelovanja, mogućnosti da pod vlastitim uvjetima riješe vlastite probleme. Brišući kontekst, kampanja Ugandane prepoznaje jedino kao bespomoćne žrtve, dvokraka stvorenja kojima su potrebni spasilački napori bijelih Amerikanaca – što je antikni kolonijalni trop.

ICC I KAMPANJA Otvoreno pismo Acholi Ugandanina Amber Ha upućeno Jasonu Russellu ističe kako uvredljiv način 'objašnjavanja' sukoba preko svog "malog sina sugerira da gledatelji imaju mentalni kapacitet djeteta i mogu baratati samo informacijama koje im se pružaju u takvoj redukcionističkoj maniri". No, osim što se infantilizira gledatelje, također se infantilizira i Ugandane, promatrajući njihove probleme kroz prizmu tobože "nevidljive djece". Ha kaže:

Ta djeca nisu nevidljiva; vi ih činite nevidljivima tako što ih utišavate, dehumanizirate, tržite i poništavate.

Prošle godine otišao sam u Gulu u Ugandi, gdje Nevidljiva djeca imaju svoju bazu, i razgovarao s preko 50 mještana. Svaka pojedina osoba dovela je u pitanje legitimitet i namjere Nevidljive djece. Svaka pojedina osoba. Ako išta, činilo se kako su ljudi u tom trenutku percipirali Nevidljivu djecu kao veću prijetnju od Josepha Konyja. Zašto upravo ljudi kojima pokušavate "pomoći" doživljavaju tu pomoć više kao uvredu nego kao potporu?

Na kraju svega, podržavajući vojnu intervenciju u vrijeme relativnog mira, u vrijeme kada su potencijalno katastrofalne posljedice intervencije SAD-a obilato i groteskno demonstrirane, kampanja pokazuje potpunu nezainteresiranost za one koji bi mogli patiti kako bi *Nevidljiva djeca* mogla "ne dopustiti da ih išta zaustavi".

U svjetlu ovih kritika, bilo je i nekih branitelja. Luis Moreno Ocampo, glavni tužitelj Međunarodnog kaznenog suda (ICC),

ponovio je svoju obranu kampanje. Tomu se ne treba čuditi, budući da se pojavio i u prvotnom videu, nudeći tupoglavu procjenu kako će hvatanje Konyja "riješiti sve probleme". I to je razumljivo, jer se čini kako kampanja želi prenijeti ogromnu globalnu slavu na ICC, i privlači pozornost na nekoga koga je taj sud proglasio svjetskim ratnim zločincem broj jedan – odluka koja je iznenađujuća čak i ako prihvatimo da bi taj sud trebao postojati samo zato da procesuiraju zločine protiv čovječnosti počinjene od strane ljudi iz afričkih zemalja.

INFANTILIZACIJA PROBLEMA No, Ocampo bi se moglo savjetovati da bude malo oprezniji. Njegovo vlastito visokoprofilno izdavanje uhitbenog naloga protiv sudanskog predsjednika Omara Hassana al-Bashira 2009. godine, rezultiralo je samo štetom i diskreditiranjem ICC-a, budući da je rezultat toga bilo remećenje mirovnog procesa u Sudanu, kao i dotoka humanitarne pomoći. Čini se da ICC, u odsutnosti podrške SAD-a i bez globalnog utjecaja, svjetla medijske pozornosti vuku kao što moljca privlači plamen. Pogibeljnost te privlačnosti trebala bi biti očigledna.

Osnivači *Nevidljive djece* proizveli su i vlastiti odgovor na neke kritike, ali nema naznaka da razumiju barem gramatiku prigovora onome što čine. Na optužbu da pretjerano simplificiraju, odnosno grubo iskrivljuju kompleksno pitanje, priznaju krivnju uz objašnjenje. Naime, imali su samo 30

Eto, imali su samo 30 minuta da prikažu predmet rasprave gledateljima i, zbog svih grafika, prizora Russellovog dražesnog sina, opsežne priče o Russellovom humanitarnom heroizmu, i mnogih zvučnih isječaka iz raznih intervjuja, jednostavno nisu imali dovoljno vremena da propisno objasne kako je rat u sjevernoj Ugandi završio

minuta da prikažu predmet rasprave gledateljima i, zbog svih grafika, prizora Russellovog dražesnog sina, opsežne priče o Russellovom humanitarnom heroizmu, i mnogih zvučnih isječaka iz raznih intervjuja, jednostavno nisu imali dovoljno vremena da propisno objasne kako je rat u sjevernoj

Kako raspravljati s političkom reklamom? Pokušajte raspravljati s reklamom za kremasti sir. Čak i kad biste dobili odgovor, bio bi to trening iz umirujuće prevare

Ugandi završio, i kako je ugandska vojska koju podržavaju počinila neke od najgorih zločina.

Na optužbu da podržavaju ugandsku vojsku, njihov je odgovor opet – krivi smo, uz obrazloženje. Ne brane kršenja ljudskih prava od strane oružanih snaga, ali podržavaju napore ugandske vojske pri hvatanju Konyja. Budući da *Nevidljiva djeca* potpadaju pod Godwinov zakon, moralni bankrot ovog odgovora može se podcrtati jednostavnim supstitucijom:

Ne branimo kršenja ljudskih prava počinjena od strane vlade Trećeg Reicha ili Wehrmachta ... No, jedini izvediv i propisni način da se zaustavi Staljin i zaštiti civile koji su mu meta jest da koordiniramo napore s regionalnim vladama...

A na optužbu za rehabilitaciju kolonijalnih trupa koje svode Afrikance na djecu koju trebaju spasiti bijelci pod teškim naoružanjem, iz *Nevidljive djece* odgovaraju kako se njihov "humanitarni" program oslanja na *inpute* lokalnih "vođa zajednice". No to je način na koji su misionari uvijek djelovali

u kolonijalno doba: upravljani iz imperijalnog centra, oblikovani od strane bjelačkih nadzornika, implementirani su od strane lokalnih egzekutora. Ne postoji ništa novog u takvoj podjeli rada.

Poanta je u tome da se *političko zagovaranje* kakvim se bave *Nevidljiva djeca* oslanja na pojednostavljeno, militarističko rješenje koje nije osmislilo ugandsko političko društvo niti Acholi čija je opresija od strane vlasti u startu i pružila kontekst za Konyjevu pobunu, nego neki upadljivo blijedi Kalifornijci. *Nevidljiva djeca* nisu učinili ništa kako bi to adresirali.

"PODUZETI", ALI NE ZNATI GOTOVO NIŠTA Ipak, bilo bi pogrešno o ovoj kampanji misliti kao o nečemu poput racionalnog protivnika u debati, takvog od kojeg se očekuje razum i odgovornost. Radi se o psihološki uvredljivoj reklamnoj kampanji, protiv koje je besmisleno debatirati. Isto tako biste mogli pokušati raspravljati s reklamom za kremasti sir. Čak i kad biste dobili odgovor, bio bi to trening iz umirujuće prevare. Tehnološki sofisticiran, iako primitivan u svojim somatskim učincima, video *Nevidljive djece* naglašava kako organizatori provode "eksperiment", i obećava onima koji u njemu participiraju da mogu promijeniti tijek svjetske povijesti.

U određenom smislu to je točno. Jer ono čemu smo svjedočili ovom kampanjom zametni je trenutak u razvoju propagandnih tehnika. Stotine tisuća, možda i milijuni ljudi potaknuti su na poduzimanje akcije oko problema o kojem im je rečeno gotovo pa ništa. Potaknuti humanitarnim osjećajima, izmanipulirani su kako bi podržali agendu u Ugandi koja jača i pruža legitimaciju ugandskoj vojsci i režimu, ozbiljnim kršiteljima ljudskih prava, grotesknim napuhavanjem lažne prijetnje Konyja, jednog *Hitlera* i *Bin*

Ladena. To uistinu jest izvanredno, i trebalo bi nas začuditi kada ove tehnike ne bi pronašle put do repertoara pentagonskog odjela za propagandu.

Teško da se radi o prvoj kampanji ovakve vrste, koja koristi kombinaciju prizora i zvukova iz rokeraških spotova uz pseudo-populističko poticanje na djelovanje. Slika s plakata kampanje "dignuta" je izravno iz kampanje Obama 2008. Niti se radi o prvoj koja iskorištava ikonografiju društvenih borbi Gandhija i Martina Luthera Kinga. Također, teško da probija nove barijere fetišizirajući društvene medije.

Međutim, ono što ovakve tehnike dopuštaju, manevriranje je notorno dvosmislenog, "mlakog" medija poput interneta u "vruću" formu s više prisile. Prema McLuhanu, mediji egzistiraju u vruće-hladno kontinuumu, ovisno o stupnju participacije od strane publike koji zahtijevaju ili dopuštaju kako bi odredili značenje. Odnos dominacije i podređenosti između proizvođača i publike povećava se u izravnoj proporciji s "vrućinom" medija. Nikada nije bilo posve jasno kako bi se tobože participativni, od korisnika generirani mediji trebali uklopiti u to. Naravno, poduzeta su ogromna ulaganja korporacija i država u teoretiziranje njihovog utjecaja. Poprilično je postignuće to da su osnivači ove organizacije naučili koristiti te alate dovoljno dobro da ugandskoj vojsci nalijepe lice Majke Terezije.

Kako, onda, možemo zaustaviti *Nevidljivu djecu*? U određenom smislu, kritičari već obavljaju taj posao. Ne samo informirane polemike i svjedočanstva Ugandana, već čak i sarkastični i patronizirajući internetski #racefail memovi, obavljaju sjajan posao bacajući pijesak u mehanizam ove operacije na kulturnoj razini. Naime, ovi ljudi ovisu o brižljivo kultiviranoj iluziji, a ta je da su oni sami tek skupina dobronamjernih

humanitaraca koja želi upotrijebiti "moć naroda" kako bi zaštitila ljudska prava.

Tako se dovode u poziciju privlačenja više sredstava iz fondacija, i učinkovitijeg lobiranja političara. Oslanjaju se na ljudsko neznanje i njihovu spremnost da polože svoje nade u jednostavnu, emocionalno zadovoljavajuću vjeru u moć simplificiranih, lakih akcija kojima se "mijenja svijet". Kupite Kony 2012 paket, kažu, i na kraju će zao čovjek prestati nanositi bol djeci. Najbolji protuotvor tome, kao i svakoj propagandi, nije samo informiranje, nego i stigma.

Oni možda nemaju srama, ali to nas ne bi trebalo sprečavati da ih posramimo. Prijetnja su Ugandanima, a ujedno i uvreda našoj inteligenciji. To da će ljudi poput njih uvijek biti ismijani, iskritizirani i izviždani sa svakog kampusa i uličnog ugla gdje pokušaju postaviti svoju prevaru, trebalo bi postati samorazumljiva činjenica i sredstvo odvratanja. Ne ponovilo se nikad više. ■

S engleskoga preveo Martin Beroš.
Izvornik objavljen 15. ožujka 2012. i dostupan na <http://www.abc.net.au/unleashed/3889422.html>

SATIRA

TEORIJA UROTE

JEDNA OD MNOGOBROJNIH TEORIJA UROTE KOJA BACA NOVO SVJETLO NA STARE POVIJESNE DOGAĐAJE

IGOR STOJAKOVIĆ

Ljeto 1671. Bečko Novo Mjesto, stara tamnica izgrađena od nežeženog dolomita. Čelija bez prozora; iza debelih zidina naslućuje se šuma i jedva čujan šumor već u toj fazi toka presporog, skoro obamrlog Dunava.

Fran Krsto Frankopan i Petar Zrinski sjede svaki na svojoj prostirci od slame. Dosaduju se. Čekaju, naime, da se nad njima osobno izvrši smrtna kazna; Car Leopold Habsburški osudio ih je na smrt iz njima nedokučivog razloga.

"Ma kakva urota?!", plane odjednom Frankopan: "Pero, junače, imaš li ti pojma o kakvoj uroti ovaj naš ljudi vladar govori?"

"Ne znam, Frano, ne znam Krsto, zaista ne znam. Bit će da je doista poludio. Okružio se gatalinkama, alkemičarima i hiromantima. Zato i neće ratove voditi i vojsku podizati, nego traži iznutra što mu smeta. A smeta sam sebi!"

"Reci mi iskreno, da nisi ti možda nešto u potaji od mene pripremao? Budimo poštenu, to Njegovo takozvano Veličanstvo razvlači nam živce obojici, i to poodavno. Vlast ljubi u toj mjeri da tako nešto

još nije viđeno, a to što se s Turcima išao dogovarati, to je neoprostivo. Mislim da mu ni sam Bog oprostiti neće, a u Boga se uzdam!"

"I ja. U koga drugog da se uzdam? Urota ili ne, naša situacija je očajna", reče pa uzme pero i papir.

Stražari su im dopustili da unesu pribor za pisanje u čeliju, kao i molitvenike, osobne noćne posude od srebra, te nešto kruha i slanine.

"Što pišeš?", upita Frankopan.

"Pišem mojoj supruzi, mojem zlatu presvijetlom, a tvojoj sestri – Katarini, naime. Neka zna da sam s ovog svijeta otišao hrabro i u dobroj vjeri."

"Kako možeš pisati u ovom trenutku?", začudi se Frankopan, ali ubrzo se i sam lati pera.

"Ah, i ti pišeš – svojoj Juliji?", upita Zrinski.

"Ne, pobratime: pišem svojoj sestri Katarini!"

"Za Boga Svemogućeg, ne možeš ti pisati Katarini; ta ja joj pišem!"

"Naravno da mogu, ja sam joj brat! Ti joj nisi ništa u rodu..."

"Ona je moja supruga. Ljubav životna. Velelijepa joj statura i značaj. Zašto ti ne pišeš svojoj ženi?"

"Piše mi se mojoj sestrici i gotovo. Ne možeš me spriječiti. Izazovi me na dvoboj ako ti baš toliko smeta!"

Zrinski na to, sav naljučen, potone u šutnju. Nastavi pisati, očito nadahnut božanskim iskrama, dok Frankopan, naprotiv, uopće nije išlo. Ustane kao da će na prirodnu nuždu, pa se prikrađe Zrinskom iza leđa. Potom počne čitati kmezavim glasom:

"Moje drago serce. Nimaj se žalostiti..."

"Budalino!", poviče Zrinski, "Uvijek nešto pleteš. Idi radije pisati one svoje proste pjesmice. Mene u miru Božjem ostavi, mene i moju ljubav!"

Frankopan se vrati svome mjestu. Zamisli se kratko pa opet načne staru temu: "Nikako mi nije jasna ova urota. Tko se tu urotio protiv koga i zašto ja moram ispaštati zbog toga? A možda nas car samo želi dobro uplašiti i u zadnji čas povući naredbu o smaknuću? Što ti misliš?"

Zrinski, zadubljen u pisanje, ne reče ništa.

"Pero, pa ti mene uopće ne slušaš!"

"Naj te Gospodin Bog s moju kćerju Auroru Veroniku blagoslovi. Groff Zrini Petar", dovrši Zrinski pismo čitajući naglas.

"Zrini!?", reče Frankopan, "Znači ipak si i ti dio urote! Povezao si se Esterhazijima, znao sam, točno sam znao!"

"Ma ne lupetaj Frano, ne hrusti se Krsto...", reče Zrinski rezignirano.

Uto uđu stražari pa odvedu obojicu – zajedno ili jednog po jednog, to povijesna znanost još nije uspjela utvrditi. ■

FUNKCIJE NAGRADE. DŽEPNA ANATOMIJA

Književne nagrade danas posve su lišene progresivnoga društvenog djelovanja, iako se ne prestaju njime nominalno legitimirati

Marko Pogačar

Jedno pitanje koje se naizgled lijepo uklapa u godišnje top-liste, rezimee i preglede koje nam mediji toplo-hladne i uz lopate prazničkog kiča serviraju na duplericama, dok narod biva kontinuirano i sistemski pljačkan, isti ti mediji – uvezani kratkom uzicom kapitala – o tome sveto šute, a sve što izborna promjena vlasti donosi svodi se mahom na rotaciju poznatih lica, traljavi pseudopolitički igrokaz. Preduga rečenica? Predugi fitilj naroda; njegovo pregolemo strpljenje. Sad kiša blještavih šljokica – *something completely different* – i nazad k prigodnom pitanju: što u Hrvatskoj danas znači dobiti književnu nagradu?

Hajde da iz priče odmah eliminiramo dio koji se odnosi na njihovu hiperinflaciju, sumanuto bujanje nagrada koje niču kao tumori poslije atomskih gljiva pa ih dodjeljuje svaki ozbiljniji vatrogasni dom, svaka bolja palanačka krčma. Hajde da u obzir uzmemo samo one “teže”, “relevantne”. Posljedice dodjeljivanja nekoga takvog priznanja mogle bi se raščlaniti na nekoliko sfera. Ponešto simplificirano: korist koju ono donosi autoru, korist koju donosi njegovu djelu/opusu, onu koja ide na korist onoga koji nagradu dodjeljuje, korist za druge autore i, posljednje no ne manje važno, korist koju ono ostvaruje u kulturnom i društvenom polju, kao njegov nedvojbena (gotovo beziznimno barem u nekoj mjeri prosvjetiteljski reprezentirani) aktant.

IZA SVEGA STAJALA JE JEDNA JEDINA, MOĆNA I NEZAMJENJIVA IDEJA: ONA INDIVIDUALNOG, EKONOMSKOG, POLITIČKOG, KULTURNOG I SVAKOGA DRUGOG EGALITARIZMA

RELATIVNO ZANEMARIVO Prva sfera, ona u kojoj korist ostvaruje autor, mogla bi se dalje ugrubo raščlaniti na materijalnu, simboličku i medijsku komponentu. Izravna materijalna korist postoji samo kada je nagrada novčana. To je kod “težih” nagrada mahom i slučaj, a iznosi variraju između 5000 i 100 000 kuna, s tim da je najčešće od te cifre potrebno oduzeti poreze. Dakle, dobiti “ozbiljnu” književnu nagradu najčešće znači jednokratnu financijsku injekciju piscu, što u postojećoj konjunkturi i nije zanemarivo. Neizravna materijalna korist odnosi se na tiraže i buduće ugovore što je, s obzirom na istu tu konjunkturu, relativno zanemarivo.

Simbolička komponenta je složenija: ona neizbježno ovisi o gorespomenutoj inflaciji. Usto, ona se račva na barem dva

rukavca – simbolički kapital u polju i onaj u široj javnosti. Onaj u polju račva se opet na domaće i strano polje. U domaćem nagrade teško da donose bilo kakav simbolički kapital, jer akteri u polju uglavnom znaju kako se nagrade dodjeljuju, “tko je čiji” i kakve su, ponekad kompleksne, a katkad ubitačno jednostavne komponente u igri. Ovaj se simbolički kapital u polju, dakle, najvećim dijelom distribuira prema vani, i to tako što služi kao zupčanik u legitimacijskom mehanizmu kada je riječ o “literarnoj perpetuaciji” – prijevodima, festivalima, rezidencijalnim boravcima, stranim nagradama i sl. Izvan polja, u široj javnosti, on ima prvenstveno identifikacijsku ulogu – da se autora uopće prepoznaje kao pisca. Nekoga širega učinka, s obzirom na položaj pisca i književnosti općenito, takve nagrade nemaju.

Medijska komponenta uvezana je s prvom i drugom: ona autoru donosi veću ili manju vidljivost i time posredno utječe i na materijalnu (tiraži) i na onu simboličku (prepoznatljivost) koja opet, povratnom spregom, dodatno utiče na materijalnu. Da podvučemo crtu: autor dobiva nešto para, određenu (usmjerenu) legitimaciju te određenu medijsku vidljivost.

Korist koju nagrada donosi djelu i/ili opusu odnosi se na, pod jedan, širenje recepcijskog kruga djela/opusa te, pod dva, doprinos njegovom statusu unutar polja te potencijalnoj kanonizaciji. Što se recepcije tiče, u pravilu ne možemo govoriti o znatnom povećanju što, s obzirom na uočenu inflaciju, medijski tretman i društveni autizam nagrada (kojem ću se vratiti), ne iznenađuje. Na položaj djela/opusa unutar književnog polja, kao dio procesa evaluacije, nagrade zasigurno igraju zamjetnu, katkad i značajnu ulogu, no formiranje kanona isuviše je kompleksno da bismo ga ovdje otvarali. Pod crtom ne ostaje mnogo: uglavnom potencijal i natruhe.

MULJ I PRAŠINA Korist koju izvlači onaj koji nagradu dodjeljuje izvjesna je i evidentna, a također se može raščlaniti na onu iz sfere simboličkog kapitala – koji je, s obzirom na profil dodjelitelja, opet više ili manje usmjeren na realizaciju u sferi potonje – izravne materijalne dobiti. Dodjelitelji fokusirani na sferu simboličkog s jedne su strane (mahom državne) institucije, a s druge korporacije, trustovi, privatni donatori i slično – ukratko, kapitalisti koji tim činom pokušavaju kupiti “kulturno”, “progresivno”, “humanije” lice. Oni fokusirani na izvlačenje (ne) izravne materijalne dobiti uglavnom su ili medijske ili izdavačke kuće, i njihov je ulog (hibridiziran, naravno, s onim gore opisanim simboličko-korporativnim), vema jasan. Pod crtom ostaje: inje i prašina. Mulj u službi krupnoga kapitala i pokoji bod u gadnom goblenu nacionalnoga ponosa.

Drugi se autori kolegama dodijeljenim književnim nagradama mogu okoristiti posredno – one mogu i trebale bi, možda i prije svega, poslužiti kao zalag zdrave kompeticije – cilj koji tjera vlastite snage

do maksimuma, intenzivira rasprave, izmiče i destabilizira poetike, započinje polemike – ukratko – iz pisca izvlači najbolje. Međutim jasno je da naznačeno funkcionira samo ako su ispunjeni neki ranije naznačeni uvjeti – prvenstveno realiziran relevantan simbolički kapital same nagrade. U protivnom, ako utrka uopće postoji, ona uglavnom ostaje usmjerena novcu. Pod crtom: ponovno slabe natruhe, mnogo pohlepe i nešto nužde.

Posljednji, po ionako skromnom dosegu kao i u ovom proizvoljnome poretku, društveni je učinak ovih nagrada. Pod tim, ukratko, mislim na efekt koji Važna Književna Nagrada, koja se iz svih rakursa nastoji legitimirati značajnim, didaktičkim, progresivnim kulturnim i društvenim čimbenikom, u tome društvenom polju zaista proizvodi. Drugim riječima: doprinosi li ona širenju čitalačke publike, egalitarizira li pristup kulturnim dobrima i, još uopćenije, pridonosi općem i partikularnom obrazovanju naroda? Pod crtom ostaje tek jedno tupo, sasvim zanemareno, ali goruće *ne*. Velike su književne nagrade, gotovo beziznimno, ili posve kooptirane od strane kapitala i pretvorene u otupljeni spektakl, ili preseljene u elitistički, autarkični residuum visoke kulture. U ovoj sferi, dakle, nagrade sasvim podbacuju, što u konačnom zbroju i ne ostavlja mnogo: najopipljivija je i najznačajnija zapravo ona jednokratna financijska pomoć pauperiziranom piscu, a to, čini mi se, baš i nije bog zna kakav rezultat za nešto oko čega se, barem u kuloarima, podiže toliko prašine.

ZATVOREN POGON Ipak, nisam slučajno započeo tekst pljačkom naroda i uništenim fabrikama, nisu me samo periodički valorizacijski igrokazi ponukali da dotaknem pitanje nagrada, već i jedna sasvim drugačija datumska logika. Nedavno je, naime, objavljeno da 916 preostalih radnika Željezare Sisak prisilno potpisuju raskide ugovora o radu s američkom kompanijom u čijem je ovaj nekadašnji gigant jugoslavenske metalurgije vlasništvu od 2007. godine. Proizvodnja je prekinuta, pogon zatvoren. Nekada treća u Jugoslaviji, čudo socijalističke privrede, Željezara je zapošljavala oko 12 000 radnika te, u sklopu intenzivnog i sjajno vođenog kulturno-obrazovnog programa, dodjeljivala jednu od relevantnijih književnih nagrada u SFRJ. Od 1976. do 1990. žiri sastavljen od književnih profesionalaca i radnika, kojim su predsjedali Oskar Davičo pa Jure Kaštelan, dodjeljivao je u kategorijama proze, poezije, kritike i eseja nagradu koja se sastojala od novčanog dijela te otkupa 1000 primjeraka knjige. Dodjela se odvijala u krugu tvornice koja je tada imala knjižnicu s fundusom ravnim onome sisačke gradske knjižnice danas, samoorganizirani sustav za brzu razmjenu knjiga, a otkupljeni naslovi poklanjani su zaslužnim radnicima.

Iz popisa laureata (Danilo Kiš, Tomaž Šalamun, Mirko Kovač, Aleksandar Flaker, Milivoj Solar, Aleksandar Tišma,

Marija Čudina, Janko Kos, da pobrojim samo neke) jasno je da se radi o ozbiljnoj nagradi za isto tako ozbiljnu književnost. Nagradi kojoj je njezina društvena funkcija jasna, koja je shvaća ozbiljno te, bez obzira na obavezni nacionalni ključ i slične standardne prigovore, provodi koliko je to moguće učinkovito. A iza svega stajala je jedna jedina, moćna i nezamjenjiva ideja – ideja u javnom diskursu od devedesete naovamo mahom dezavuirana, iscipelarena i prezrena – ona individualnog, ekonomskog, političkog, kulturnog i svakoga drugog egalitarizma. Jer alternativa je, znamo, barbarstvo. Ono u punom sjaju nastupa onda kada se narodu oduzmu knjige – kad mu se sistemski uskrati pristup obrazovanju. Spektaklu, zločincima i noći unatoč. ■

Tekst je prethodno objavljen na portalu www.zivljenjenadotik.si

Zagreb
— Queer
 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012
 23. do 30. travnja 2012.

RASPORED
PROGRAMA
 Program schedule

PONEDJELJAK 23. TRAVNJA

Film: Bratstvo (Brotherhood), r. Nicolo Donato, Danska, 2009.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Elles, r. Malgorzata Szumowska, Francuska, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Trebao bi upoznati mog sina (You Should Meet My Son), r. Keith Hartman, SAD, 2008.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Kettly Nöel / Nelisiwe Xaba (Mali / Južna Afrika): Dopisivanje / Correspondances
 21:00 – 22:15, Zagrebački plesni centar, Ilica 10
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

UTORAK 24. TRAVNJA

Film: Selekcija kratkog LGBTIQ filma
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Opsesivna lezbijka s drugog planeta traži istu (Codependent Lesbian Alien Seeks Same), r. Madeline Olnek, SAD, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Hela Fattoumi / Eric Lamoureux (Tunis / Francuska): Ples Pieze / La Danse de Pieze
 19:30 – 21:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10
 Film: Sram (Shame), r. Steve McQueen, UK, 2011., Kino Europa, Varšavska 3
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Les gens d'Uterpan (Francuska): X-Event 2.7 prema protokolu Slina
 21:00 – 22:30, Muzej suvremene umjetnosti, Avenija Dubrovnik 17
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

SRIJEDA, 25. TRAVNJA

Film: Sa svakim otkucajem srca (Kyss Mig), r. Alexandra Therese Keining, Švedska, 2011.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Bili smo tu (We Were Here), r. David Weissman, SAD, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Otvorenje izložbe, performans, koktel: Raquel Versieux / Gabriela Mureb / Isabel Ramil / Željko Zorica (Brazil / Hrvatska): Tužni tropi / Sad Tropics
 20:00 – 22:00, Galerija Karas, Praška 4
 Film: Putem Gun Hilla (Gun Hill Road), r. Rashaad Ernesto Green, SAD, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Koncert: Holcombe Waller & The Healers (SAD)
 22:00 – 23:15, Tvornica kulture – mali pogon, Ljudevita Posavskog 1
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

ČETVRTAK, 26. TRAVNJA

Konferencija: »Krajevi početaka – počeci krajeva: emancipacijske politike seksualnih i rodničkih manjina na Balkanu, zemljama Kavkaza i u arapskom svijetu« / „Ends of beginnings – beginnings of the ends: policies of emancipations of sexual and gender minorities in Balkans, Caucasus and Arab World“
 10:00 – 17:00, Klub SC, Studentski centar, Savska cesta 25, Klub SC
 Izložba: Tužni tropi / Sad Tropics (Brazil / Hrvatska)
 11:00 – 19:00, Galerija Karas, Praška 4, Galerija Karas, Praška 4
 Film: Propast u L.A.-u (Going Down in La La Land), r. Casper Andreas, SAD, 2011.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Ključne riječi, r. Slavica Parlov, Hrvatska, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Marta Soares (Brazil): Otisci / Vestígios
 19:30 – 21:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10
 Film: Ostavi upaljena svjetla (Keep the Lights On), r. Ira Sachs, SAD, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Gil Kerer / Anat Rachel Cederbaum (Izrael): Ronjenje / Dive
 22:00 – 23:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

PETAK, 27. TRAVNJA

Konferencija: »Krajevi početaka – počeci krajeva: emancipacijske politike seksualnih i rodničkih manjina na Balkanu, zemljama Kavkaza i u arapskom svijetu« / „Ends of beginnings – beginnings of the ends: policies of emancipations of sexual and gender minorities in Balkans, Caucasus and Arab World“
 10:00 – 17:00, Klub SC, Studentski centar, Savska cesta 25
 Izložba: Tužni tropi / Sad Tropics (Brazil / Hrvatska)
 11:00 – 19:00, Galerija Karas, Praška 4
 Film: Nekoliko dana predaha (A Few Days of Respite), r. Amor Hakkar, Francuska, 2010.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Tadasu Takamine (Japan): Kako ne razmišljati? / How not to think?
 18:00 – 22:00, Gavella, Frana Krste Frankopanska 8
 Film: Vikend (Weekend), r. Andrew Haigh, UK, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Sa svakim otkucajem srca (Kyss Mig), r. Alexandra Therese Keining, Švedska, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Marlene Freitas (Zelenoortski Otoci): Guintche
 21:00 – 21:45, Zagrebački plesni centar, Ilica 10
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

SUBOTA, 28. TRAVNJA

Film: Putem Gun Hilla (Gun Hill Road), r. Rashaad Ernesto Green, SAD, 2011.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Sram (Shame), r. Steve McQueen, UK, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Bojan Đorđev (Srbija): Psi / Les chiens
 20:00 – 21:30, Gavella, Frana Krste Frankopanska 8
 Film: Propast u L.A.-u (Going Down in La La Land), r. Casper Andreas, SAD, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Party: PUSSY FAGGOT! (SAD / Italija / Hrvatska / Velika Britanija)
 22:00 – 04:00, Pogon Jedinstvo, Trnjanski nasip bb

Nedjelja, 29. travnja

Film: Ostavi upaljena svjetla (Keep the Lights On), r. Ira Sachs, SAD, 2011.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Elles (Elles), r. Malgorzata Szumowska, Francuska, 2011.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Angelo Madureira (Brazil): Delirij / Delírio
 20:00 – 21:15, Trg Maršala Tita 15
 Queer Zagreb 2003-2012: kraj početka – proslava i domjenak povodom desetgodišnjice postojanja Queer Zagreb festivala
 20:00 – 21:00, HNK, Trg Maršala Tita 15
 Film: Opsesivna lezbijka s drugog planeta traži istu (Codependent Lesbian Alien Seeks Same), r. Madeline Olnek, SAD, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

PONEDJELJAK, 30. TRAVNJA

Izložba: Tužni tropi / Sad Tropics (Brazil / Hrvatska)
 11:00 – 19:00, Galerija Karas, Praška 4
 Film: Bili smo tu (We Were Here), r. David Weissman, SAD, 2011.
 17:00 – 18:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Film: Nekoliko dana predaha (A Few Days of Respite), r. Amor Hakkar, Francuska, 2010.
 19:00 – 20:30, Kino Europa, Varšavska 3
 Izvedbe: Raimund Hoghe (Njemačka): Umrem li, ostavite balkon otvoren / Si je meurs laissez le balcon ouvert
 20:00 – 23:00, Muzej suvremene umjetnosti, Avenija Dubrovnik 17
 Film: Moj vražji brat (My Brother the Devil), r. Sally El Hosaini, UK, 2011.
 21:00 – 22:30, Kino Europa, Varšavska 3
 HOTPOT QUEER PARTY MARATON: ZbeLeTron kolektiv, Pussy Faggot kolektiv, Eyes Wild Drag super show, Queer Zagreb festival performer!
 22:00 – 02:00, Hotpot Petrinjska 31

JAY RUBY

REFLEKSIVNOST KAO ANTROPOLOŠKA PREMISA

RAZGOVOR S AMERIČKIM VIZUALNIM ANTROPOLOGOM, POVODOM NEDAVNO OBJAVLJENE KNJIGE MADE TO BE SEEN – PERSPECTIVES ON THE HISTORY OF VISUAL ANTHROPOLOGY, ŠTO JU JE UREDIO ZAJEDNO S OKSFORDSKIM ANTROPOLOGOM MARCUSOM BANKSOM, A POVODOM NJIHOVA SKOROG GOSTOVANJA NA ETNOFILM FESTIVALU – MEĐUNARODNOM FESTIVALU ETNOGRAFSKOG FILMA U ORGANIZACIJI ETNOGRAFSKOG MUZEJA ISTRE U ROVINJU OD 3. DO 5. SVIBNJA OVE GODINE

BOJAN MUCKO

Kao što zajedno s Marcusom Banksom navodite u uvodnom poglavlju knjige *Made To Be Seen*, koju ste zajedno uredili, vizualna antropologija je poddisciplina antropologije, međutim taj termin proizvodnju slika označava dvojako: kao predmet antropološkog istraživanja, ali i kao način antropološkog istraživanja i reprezentacije. Metodologija vizualne antropologije može se primijeniti u raznim istraživanjima različitih tema inače tradicionalno rezerviranih za specifične antropološke poddiscipline. Leži li u vizualno-antropološkoj metodologiji potencijal za hibridizaciju poddisciplinarnih podjela, a primjenom vizualnog načina razmišljanja i za proširenje tematskog spektra antropoloških istraživanja?

— Većina antropologa koji rade unutar različitih poddisciplina kojima se bavimo u našoj knjizi ne prihvaća pristup vizualnoj antropologiji kao jednom sveobuhvatnom opusu. Na primjer, Faye Ginsburg protivi se našem inkluzivnom stavu, tvrdeći kako je, primjerice, antropologija umjetnosti već sama po sebi etabrirana disciplina. Naša postavka, prvotno izražena u pisanjima Sola Wortha (<http://astro.temple.edu/~ruby/wava/worth/worth.html>), jest da pogled na umjetnost i slične oblike vizualnih aktivnosti kao kulturološki konstruirane oblike komunikacije, predstavlja gledište koje tradicionalno nije zastupljeno unutar etabriranih tradicija poput antropologije umjetnosti. Koristeći umjetnost kao primjer, povijesno antropološke studije umjetnosti često su se usredotočivale na formalne opise predmeta. Mi tvrdimo, da bi se neki predmet mogao antropološki razumjeti, neophodno je razumijevanje njegovog procesa proizvodnje i korištenja. Arnd Schneider detaljno objašnjava te ideje u našoj knjizi razmatrajući rad ljudi koji djeluju na način koji mi zastupamo, ne tvrdi izravno da je njihov rad podložan našoj definiciji vizualne antropologije. Mi ne pokušavamo zamijeniti tradicije poput antropologije umjetnosti samo da bismo ponudili drugačiju perspektivu. Naša je knjiga prvi pokušaj gledanja na polje vizualne antropologije na ovakav holistički način. Iako smatramo da takav pristup posjeduje izniman metodološki i drugi potencijal, još je prerano za procjene kakve sve prednosti doista može donijeti.

POLITIČKA, MORALNA I ANGAŽIRANA ANTROPOLOGIJA

Govoreći o vašim nastojanjima da antropologija postane refleksivna društvena znanost, mnogo ste puta izjavili kako refleksivnost (znanstveni proces proizvodnje znanja koji podrazumijeva intencionalnu transparentnost proizvođača prema potrošačima i odražava proces proizvodnje u završnom proizvodu) predstavlja ne samo znanstvenu, već i moralnu kao i političku obavezu. Gledano iz te perspektive, do koje bi mjere antropologija trebala biti politička, moralna i angažirana te kako definirati odnos između moralnog i političkog?

— Sav antropološki rad po svojoj prirodi mora posjedovati moralnu i političku dužnost prema ljudima koje proučava, našoj profesiji i potencijalnoj publici. To je srž moga poziva na refleksivnost. Ljudi koji nam dopuštaju da ih istražujemo, oni koji će čitati/proučavati naš rad te naši kolege moraju znati kako i zašto smo učinili ono što smo učinili. Naši subjekti moraju razumjeti moralne, društvene, gospodarske i političke posljedice vlastite dozvole za naše reprezentiranje njihovih života. Antropolozi, kao i svi društveni znanstvenici, nose težak moralno-politički teret naše prošlosti zlostavljanja i zapostavljanja ljudi koje smo istraživali. Kao posljedica toga, neki ljudi sada više ne pri-

staju na proučavanje i to s dobrim razlogom. Jer, društveni su znanstvenici tradicionalno proučavali ranjive, ekonomski ili politički zakinite, a naša je povijest zapravo osramoćena tim iskorištavanjem položaja moći. Još sam davnih dana odlučio da se više ne mogu nositi sa svim problemima koje nosi proučavanje onih "egzotičnih drugih" te sam svoju pažnju preusmjerio na proučavanje kultura unutar Sjedinjenih Država: Penn Nizozemaca iz središnje Pensilvanije kamo su moji preci emigrirali iz Švicarske tijekom 1700-tih; Oak Park II, mojeg rodnog mjesta i trenutno boemskog kafića u Malibuu, gradu u kojem sam živio tijekom 1950-ih.

To me dovodi do odnosa između metodološke i političke pozicije. Ako su, kao što ste napisali, "etnografija i dokumentarni film ono što Zapad čini ostatku čovječanstva", je li refleksivnost ono što bi zapadna akademska zajednica trebala činiti sebi u postpozitivističkoj/pragmatističkoj eri, istovremeno prepuštajući projekt etnografije nezapadnjačkog svijeta, na primjer, takozvanim domorodačkim kinematografijama?

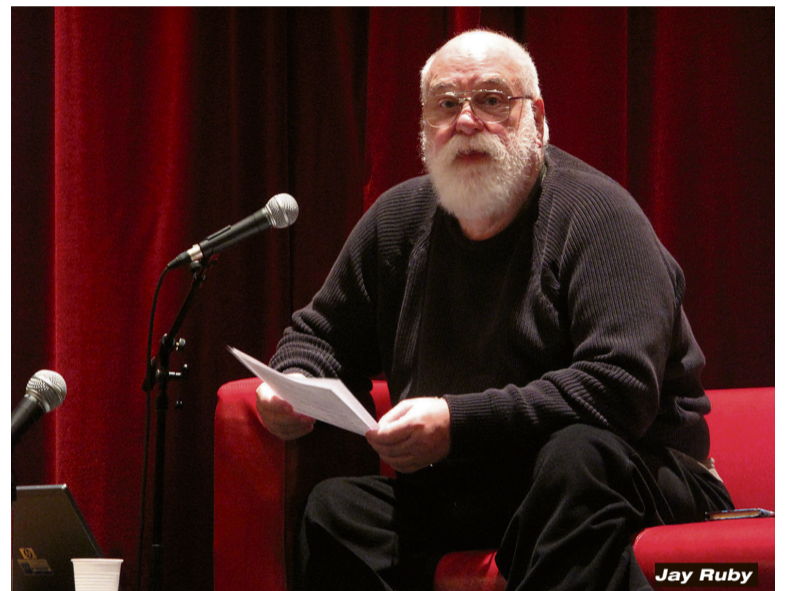
— Razvoj domorodačke kinematografije je nešto izvanredno i trebali bismo ga poticati kad god to možemo. Poglavlje Faye Ginsburg iz naše knjige na izvrstan način prati tu povijest. Pitanje koje postavljate je bismo li trebali jednostavno dati kamere domorocima i otići. Moj je odgovor vrlo odlučno ne. Ono što domoroci imaju za reći o svojoj kulturi je politički i etički važno jer, povijesno gledajući, do sada nisu imali priliku sami sebe predstaviti. Međutim, tvrditi da je domorodačka verzija njihove kulture sve što trebamo, predstavljalo bi poricanje cijelog smisla antropologije. Naša je uloga ponuditi zapadnjačku analizu kulture. Mi ne možemo proizvesti "službenu" ili takozvanu "istinsku" verziju kulture jednostavno zato jer tako nešto ne postoji. Ono što možemo jest analizirati druge kulture temeljem niza teorija koje nude određene spoznaje i ništa više od toga.

Pored "slikovno-revitalizacijskih" aspekata domorodačkih medija, filmove i ostale "artefakte" ili "materijalne predmete" koje neka kultura stvara treba proučavati kao i bilo koji drugi aspekt te kulture.

I na kraju, neki su ljudi iz kultura koje proučavamo postali profesionalnim antropolozima. Njihove su percepcije vlastite kulture također od izuzetne vrijednosti, no jednako tako ponovno predstavljaju tek njihovu vlastitu percepciju.

Ako definiramo etnografski film kao film koji produciraju profesionalno obrazovani antropolozi određeni zastupanjem specifičnog teorijskog stajališta, tko je onda pretpostavljena publika etnografskih dokumentaraca? Treba li vizualni način reprezentacije pružati određenu otvorenost prema neantropološkoj publici (za razliku od, recimo, tekstualne reprezentacije)?

— Većina antropološke komunikacije, bila ona pisana ili slikovna, proizvedena je imajući profesionalnu antropološku publiku na umu. Uzmimo, na primjer, većinu akademskih časopisa ili knjiga što su ih tiskala sveučilišta ili drugi akademski izdavači. Mislim da ćete se složiti da tehnički jezik i zahtjevi za prijašnjim znanjem u takvoj vrsti komunikacije uvelike ograničavaju potencijalnu publiku na antropologe, druge društvene znanstvenike, studente, intelektualce i na malo koga drugog. Tvrdim da bismo trebali raditi antropološke filmove za takvu istu publiku. Film koji ću, nadam

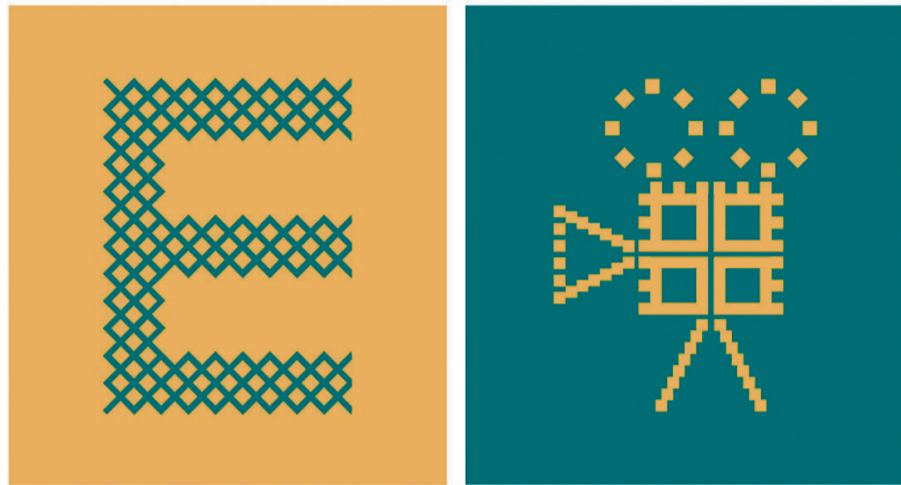
JEDAN USPUTNI KOMENTAR IZ MOG OSOBNOG ŽIVOTA: MNOGE SAM GODINE BIO SAVJETNIK ZA BROJNE PRODUKCIJE KOJE SU BILE NAMIJENJENE ŠIROJ PUBLICI, UKLJUČUJUĆI AMERIČKU TV SERIJU O ANTROPOLOGIJI. TO VRIJEME SMATRAM UZALUDNO POTROŠENIM

se, pokazati u Rovinju, pod naslovom *A Reflexive Moment: A Country Auction Study Film*, dobar je primjer usko fokusiranog filma stvorenog upravo za druge antropologe.

Samo nekolicina antropologa piše članke za prediplomske studente, novine i popularne članke za časopise ili blogove za širu publiku. Postoji čudna pretpostavka da ako napravite film, da bi trebao biti dostupan i razumljiv široj publici te da je cilj antropoloških filmova da dopru da masa. Zašto? Prije, kad su se filmovi snimali na traci od 16 mm i bili skupi, pokrovitelji su zahtijevali da ti filmovi budu namijenjeni široj publici kako bi se opravdao veliki trošak. Međutim, kako se trošak smanjio, ta potreba više ne postoji. Možemo si priuštiti da snimamo male filmove za manju publiku.

Ako će ti filmovi biti priznati kao znanstveni i akademski radovi, tada te filmove moramo namijeniti profesionalnoj publici. Popularni filmovi rijetko se poštuju unutar akademskih krugova.

Jedan usputni komentar iz mog osobnog života: mnoge sam godine bio savjetnik za brojne produkcije koje su bile namijenjene široj publici, uključujući američku TV seriju o antropologiji. To vrijeme smatram uzaludno potrošenim. Ja sam znanstvenik i akademik te me uglavnom zanima prenošenje znanstvenih ideja utemeljenih u etnografskom istraživanju, a ne da dotaknem mase.

ETNOFILM

FESTIVAL

ETNOGRAFSKOG

FILMA

etnografski muzej istre

ETNOFILM festival - u organizaciji Etnografskog muzeja Istre u Rovinju od 3. do 5. svibnja ove godine

FESTIVALIZACIJE

ETNOGRAFSKIH FILMOVA

Koje su negativne strane festivalizacije etnografskih filmova? Postoji li način da se festivali često kompetitivnog karaktera pretvore u platforme za istraživanje znanstvenog polja vizualne antropologije?

— Za početak, događanja koja su vezana samo uz filmove bave se samo jednim dijelom vizualne antropologije, onako kako je mi definiramo u našoj knjizi. Prečesto se termin "vizualna antropologija" koristi kako bi etnografskom filmu dao lažan sjaj. Protivim se takvom korištenju termina.

Većina takozvanih etnografskih filmskih festivala u biti su manifestacije dokumentarnih filmova na kojima se nekad pokazuju filmovi koje snimaju antropolozi. Kao što već dugo tvrdim, potrebno je ograničiti termin "etnografski" na djelovanje profesionalnih etnografa. Za mene je etnografski film onaj koji je stvorio profesionalni etnograf. Ponekad se stvara zbrka jer se film koji bi mogao biti koristan za podučavanje antropologije ili dijeli slične etičke i humanističke vrijednosti s antropologijom, predstavlja kao etnografski film, iako u njegovom stvaranju nisu sudjelovali antropolozi.

Vjerujem da je korištenje naziva "festival" za manifestacije na kojima se prikazuju filmovi koje su napravili antropolozi, ozbiljna greška. Festivali su tržišna događanja, poput Cannes, a organiziraju ih ljudi u komercijalnom svijetu filma kako bi omogućili kupnju i prodaju filmova. Kao znanstvenici, učenjaci i akademici, trebali bismo naći primjereniji naziv, poput *Filmska konferencija* ili *Filmski seminar*.

Također, te bi se manifestacije trebale ograničiti na prikazivanje filmova koje su ili radili antropolozi ili u kojima antropolog igra glavnu ulogu. Ako bude postojala potreba, mogu se kreirati manifestacije koje se bave dokumentarnim filmovima koji bi mogli biti interesantni antropolozima, ali koje ne rade antropolozi. Kako stvari sada stoje, većina takozvanih etnografskih filmskih festivala prikazuje filmove koji su u biti dokumentarci napravljeni s malom ili nikakvom participacijom antropologa.

Strukturu takvih manifestacija trebalo bi reorganizirati. Umjesto maratonskih prikazivanja filma za filmom bez

diskusija između projekcija, trebalo bi prikazivati manje filmova i to samo ako su tvorci prisutni te bi trebalo osigurati mjesto na kojem će se omogućiti i poticati diskusija. Dvorane gdje je sjedište nepomično upereno prema platnu onemogućuju dobru diskusiju.

EKSPERIMENTALNI FILM I

ANTROPOLOGIJA

Uzimajući u obzir područje umjetničkih filmova i dijalektički proces uzajamnog utjecaja između umjetničkog i antropološkog filma (kao što je, na primjer, utjecaj antropologa i filmaša Jeana Roucha na francuski novi val), postoji li nešto što bi suvremena vizualna antropologija mogla naučiti od umjetničkog diskursa i metodologije?

— Moj je odgovor vrlo odlučno "da". Osobito bih uputio na poglavlje Kathryn Ramey iz naše knjige o odnosu eksperimentalnog filma i antropologije, kao i na radove Chicka Stranda, Maye Deren i Harryja Smitha. Strand je bio uključen u program etnografskog filma na kalifornijskom sveučilištu (UCLA), dok je Deren planirala suradivati s Gregory Batesonom na Haitiju.

Pretpostavka da su konvencije dokumentarnog filma jedine koje treba poslušno i neupitno slijediti predstavlja pogrešku koju su antropolozi još davno počinili. Mnogi su europski etnografski filmaši pogrešno smatrali da promatrački filmski stilovi, koje je većina dokumentarista napustila, na neki način predstavljaju "najznanstvenije" i najprikladnije konvencije. Tradicionalni i staromodni dokumentaristi realizam i naturalizam smatraju osnovama svog stila. To nije slučaj s antropologijom. Francuski su antropolozi još davno shvatili da su nadrealizam i kulturalna antropologija blisko povezani. Nadrealisti smatraju da je Rouchov *Les Maîtres Fous* jedan od najboljih nadrealističkih filmova.

Čvrsto sam uvjeren da antropološki film mora proširiti svoje poglede na to koje filmske stilove treba koristiti. Nedostatak napretka koji ovaj žanr pokazuje duboko me razočarava. Mladi bi ljudi trebali pomicati granice, eksperimentirati, riskirati i propitivati naša uvjerenja.

DIGITALNA I INTERAKTIVNA

REFLEKSIVNOST

U dva zadnja etnografska projekta, usmjerena na Vaš rodni grad Oak Park u Illinoisu te na boemsku kavanu Positano u Malibuu, u kojem ste proveli određeno vrijeme tijekom odrastanja, Vaša je refleksivnost postala digitalna i interaktivna. Koje su prednosti digitalne multimedijalne tehnologije u smislu etnografske reprezentacije?

— Uvjeren sam da digitalni, multimedijски proizvodi predstavljaju budućnost sve antropološke komunikacije. Svi znamo da su sveučilišni izdavači u financijskim problemima, a tiskovine su postale užasno skupe. Sviđa li vam se to ili ne sviđa budućnost akademskih tiskovina je u digitalnom formatu za tablet računala, kao što su iPad ili Kindle, ili za web. Do tih će promjena doći zbog gospodarskih problema koje ne možemo izbjeći, čak i ako volimo držati knjigu ili časopis u rukama. Filmska industrija prolazi kroz sličnu krizu. Upitno je koliko ćemo još dugo moći uživati u gledanju filmova u kinima. Iako će se tiskana akademska izdanja ili sam film sporije mijenjati od komercijalnog svijeta, prije ili kasnije bit ćemo prisiljeni na promjenu.

Bolje je prihvatiti velike mogućnosti koje nudi budućnost, nego se pokušavati držati pregažene prošlosti. Nude nam se prekrasne mogućnosti za proširenje načina na koji komuniciramo u antropologiji. Mogućnosti nelinearnog kombiniranja naših fotografija, fotoeseja, video i audio klipova ili cijelih filmova (koji već sadrže i tekst) otvara cijeli novi svijet za nas. Znam da bilo što značajno što želim napraviti mora biti nelinearno i digitalno, jer mi taj novi način pruža mogućnosti za usputne i popratne komentare što nikada ne bih mogao u linearnom sustavu kao i mogućnosti za kombiniranje slikovnog i tekstualnog sadržaja. Moj su prvi pokušaj stvaranja digitalne, nelinearne, multimedijске etnografije predstavljale obiteljske etnografske povijesti pod nazivom *Oak Park Stories (Priče iz Oak Parka)* u razdoblju od 2003. do 2006. godine (vidi: <http://astro.temple.edu/~ruby/opp/>). Sama je tehnologija tada još uvijek bila u razvoju pa je uradak na nekim mjestima malo čudan, ali je sve skupa ipak funkcioniralo. Moj će najnoviji rad *Coffee House Positano (Kavana Positano)* biti objavljen kao e-knjiga i ima znatno manje tehničkih problema. (vidi: <http://astro.temple.edu/~ruby/coffeehouse1/>).

Prije godinu dana tehnologija proizvodnje e-knjiga za tablet računala, kao što je iPad, bila je skupa i teška za korištenje. Malo je izdavača bilo zainteresirano za takav način izdavanja knjiga. Prema podacima s Amazona, e-knjige sada se više kupuju od papirnatih izdanja. Sada postoje aplikacije kao što je Appleov iBook Author, koje su besplatne i omogućuju vam da sami, na jednostavan način, proizvedete svoje multimedijalne knjige koje onda možete objaviti koristeći iTunes. To je naša budućnost. Prihvatite je! ■

S engleskog prevela Sarah Gojković

JAY RUBY (1935.) je profesor emeritus vizualne antropologije na filadelfijskom Sveučilištu Temple. Autor je petnaestak knjiga i sedamdesetak znanstvenih članka. Posljednjih četrdeset godina bavi se vizualnim aspektom kultura iz perspektive vizualne antropologije. Godine 1968. pokrenuo je međunarodnu platformu *Conference on Visual Anthropology*, a jedan je od osnivača Društva za antropologiju vizualnih komunikacija (*Society for the Anthropology of Visual Communication*). Osim što je autor kustoskog postava brojnih fotografskih izložaba, surađivao je i s raznim filmskim festivalima (*Flaherty Film Seminar, The Arden House Public Television Seminar, The Annenberg International Conferences on Visual Communication*), radio je kao glazbeni kritičar, a i sam je autor nekoliko etnografskih dokumentarnih filmova (*A Country Auction* iz 1984. godine, *Can I Get A Quarter?* iz 1985. godine, *Country Auction Study Film: Reflexive Musings* iz 2010. godine). Posljednjih godina eksperimentira s multimedijским i novomedijским pristupima etnografiji svakodnevnice.

SILVIJA JURAIĆ

IZVEDBENA I FILMSKA B/BLOKADA

U RAZGOVORU SA STUDENTICOM POVIJESTI UMJETNOSTI I ANTROPOLOGIJE SILVIJOM JURAIĆ, JEDNOM OD SUDIONICA STUDENTSKE BLOKADE U PROLJEĆE 2009. GODINE, PRISJEĆAMO SE STUDENTSKIH AKCIJA I PROTESTA, A POVODOM FILMA BLOKADA IGORA BEZINOVIĆA O 35 DANA DUGOJ OKUPACIJI FAKULTETA

SUZANA MARJANIĆ

U razdoblju od gotovo tri godine nakon prve blokade uz studentski je pokret bilo vezano niz suradnji s umjetnicima/umjetnicama te je izveden velik broj akcija koje izlaze iz standardnoga oblika prosvjeda. Molim te, ukratko navedi najznačajnije suradnje između Studentske blokade i umjetnika/ica?

— Možda je prvo potrebno nabrojiti akcije oko kojih se formirala sva kreativna produkcija. Od proljeća 2009. godine dogodile su se dvije višetjedne blokade nastave, jedna blokada sjednice Senata Sveučilišta u Zagrebu, Referade, a zatim i Uprave Filozofskog fakulteta, nekoliko sit-inaova u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta te nekoliko prosvjeda ne samo u Zagrebu i na Filozofskom fakultetu, nego i diljem zemlje. U međuvremenu ili povodom tih akcija studenti i simpatizeri besplatnog obrazovanja radili su na mnogim projektima koji bi mogli ući, ako ne u sferu umjetničke produkcije, onda bar drugačijeg pristupa formi protesta i kreativnog obraćanja javnosti. Ono što bih mogla nazvati ukupnom produkcijom u ove tri godine ne može se uvijek pripisati plenumu i prolazilo je stroge i detaljne plenumske rasprave upravo na račun sadržaja poruke koja se odašilje i usklađenosti s trenutnim stavovima plenuma. Budući da se stavovi plenuma (bar nominalno) oblikuju ne samo službenim tekstovima i izrečenim, nego i onom produkcijom koju želimo isključiti, ne potpisati i od nje se ograditi, zapravo nije neobično da se o sadržaju nekih mini-akcija ili autorizaciji i prisvajanju djela svaki put dugo raspravlja.

Studenti su za vrijeme proljetne okupacije 2009. godine udomili Festival prvih (*Čega nema tog se ne odreci*), organizirali mini-akcije kao što su *Potrubi za obrazovanje, 5 do 12*, performans *Kupujmo hrvatske studente*, odobrili postavljanje *Tanke crvene niti* na zgradu Fakulteta i spomenik, odobrili snimanje Blokade dvjema ekipama (filmovi *Zemlja znanja* Saše Bana i *Blokada* Igora Bezinovića), održali pogreb obrazovanja i komplementarni slavljenički prosvjed u čast tog istog obrazovanja. U jesen 2009. godine održali smo dio programa Maxartfesta (*Blokada zaborava*) u obliku nastavljanja proljetnog blokadnog alternativnog programa u pothodniku na Kvatriću (projekcije filmova, predavanja, info punkt). U proljeće 2010. godine u Studentskom centru održana je izložba *Jutarnji ponovno napada* koja je slična nekim izjavama plenuma FF-a u načinu na koji razotkriva namjere iza naoko objektivne medijske prezentacije. Od nedavnih projekata treba navesti izložbu fotografija digitalno obrađenih u formu stripa s Blokade referade održane u jesen 2011. godine kao pokazatelj kontinuiteta povezanosti prosvjedne akcije s kreativnim prenošenjem poruka te akcije. Navedena događanja i kada nisu možda toliko bitna sama zbog sebe važna su zbog velikog broja sudionika koji je u njima sudjelovao, pomogao ih osmisliti ili bar o njima raspravljao.

TANKA CRVENA NIT I FILMSKA BLOKADA

Prisjetimo se akcije *Tanka crvena nit* Igora Grubića kojom je spomenuti umjetnik podržao Studentsku blokadu 2009. godine. Reci, kako je nastala akcija čiji su tragovi, crvena vuna, vidljivi još i danas na Kranjčeviću spomeniku čiji je autor Tomislav Ostojica?

— *Tanku crvenu nit*, umjetničku intervenciju, osmislili su Igor Grubić i Vladimir Tatomir, a te su crvene niti silnice kojima skulptura S. S. Kranjčevića "vuče" zgradu Filozofskog fakulteta postale paradigma "borbe, aktivizma i intelektualne pobune" i ujedno, vizual cijele borbe za besplatno obrazovanje. Svoju popularnost intervencija je potvrdila kada je stavljena i na naljepnice time potvrđujući snagu vizualne poruke, i kada je izdvojena iz fizičkog prostora. Budući da je vuna od koje su niti izrađene podložna kiši i vjetru, niti su se raspale što se simbolički poklopilo s prekidom Blokade koja je ostvarila sve osim ispunjenja konkretnih zahtjeva. Riječi *defetizam* i *depresivno* nisu dovoljno jake da opišu ugodaj prostora Fakulteta, ali nastavkom prosvjeda i akcija još iste jeseni te, uz suglasnost autora, dodavanjem vremenske dimenzije *Tankoj crvenoj niti*, na proljeće smo sami obnovili instalaciju i obnavljat ćemo je svaki put kada to bude potrebno kako bismo podsjetili ne samo na borbu na besplatno obrazovanje, nego i na čin preuzimanja kontrole nad Fakultetom koji nikada nije bio mali poduhvat. Na bazu skulpture isti su autori nakon kraja prve blokade dodali tada važan Kranjčevićev stih iz njegova *Mojsija*: "Mrijeti ti ćeš kad počneš sam u ideale svoje sumnjati".

Potrubi za besplatno školstvo, prosvjed ispred Ministarstva znanosti, prosvjete i sporta, 1. prosinca 2009.

Inače, plenumska rasprava na kojoj je odobreno postavljanje prvotne instalacije izvrstan je primjer razine političke osviještenosti šireg studentskog tijela 2009. godine. Koliko se sjećam, nekoliko nas koji smo podupirali postavljanje nismo osjećali da će crvene niti biti samo tako prihvaćene pa smo već u najavi crvenu boju pokušali okarakterizirati kao izraz energije i mladenaštva kako bi se preduhitriilo direktno povezivanje s komunizmom/socijalizmom. Bili smo u pravu jer se rasprava, koju mnogi još danas pamte, razvila upravo oko boje, a jedno od pitanja je bilo: zar ne mogu biti žute? Rad je postavljen onako kako je zamišljen upravo zbog naknadne rasprave o nepriličnom cenzuriranju umjetnosti. Ističem ovu anegdodu jer danas, tri godine poslije, kada u medijima možemo čuti floskule tipa "...ali tada nam je ipak bilo bolje, imali smo...", sumnjam da bi se neko studentsko tijelo od četiristo sudionika otvoreno protivilo nekom umjetničkom crvenilu na Filozofskom fakultetu. Za razliku od tih individualnih ideja, o kolektivnim smo akcijama na plenumima vrlo detaljno raspravljali. Tako se nedavno pojavio i "problem" vezan uz film *Blokada* Igora

INFORMACIJE O AKCIJAMA KOJE PRATI POLICIJSKO OSIGURANJE NISU NEŠTO ŠTO TREBA OBJAVLJIVATI, PA NI U SVRHU BILJEŽENJA POVIJESTI, ZNANSTVENIH ISTRAŽIVANJA ILI POPULARIZACIJE METODE. BAREM ZA SADA

Bezinovića. Nakon nedavnog izlaska filma, koji je posljednji u nizu obrada Blokade, recepcija od strane sudionika te akcije većinom nije bila povoljna. Problem je, naravno, u naravi dokumentarnog filma čiji scenarij nije usuglašen plenumskom raspravom i nije napravljen kao vjerodostojan dokument jednog događaja, nego autorsko djelo. Zamjena kolektivnog i individualnog autorstva dogodila se jer su zbog stalne prisutnosti i sudjelovanja u akciji i sam redatelj i snimatelji kod nekih dobili ugled službenih plenumskih snimatelja na razini neke vrste arhivara, a ne samostalnih autora što je boljka svakog dokumentarca kada prati društveni pokret, skupinu ili akciju. U ovom smo filmu dobili pogled redatelja na nekoliko njemu važnih aspekata akcije poput strategije u odnosima studenata s Ministarstvom, rektorom i Upravom. Normalno je da dio gledatelja neće očekivati takav sadržaj ako su tih pet tjedana proveli u samoj izvedbi blokade nastavnog procesa, sudjelovanju u alternativnom obrazovnom programu i direktno-demokratskom procesu odlučivanja na kojem je politički formirana cijela jedna generacija studenata što film nije isticao. Zato može biti okarakteriziran kao suh naspram svega proživljenog iz

Prosvjedni marš, 16. svibnja 2009.

IAKO SAM STUDENTICA POVIJESTI UMJETNOSTI, UNUTAR TIH PET TJEDANA BLOKADE NISAM SMATRALA DA JE POGODNO VRIJEME ZA "UMJETNOST"

akcija 5 do 12

pozicije studenata sudionika, ali budući da pripada nizu uradaka koji su se koristili blokadnim iskustvom i borbom za besplatno obrazovanje, niti nad njim nije poželjna cenzura.

U odnosu na film Igora Bezinovića, kakav je stav sudionika/ica Studentske blokade prema filmu Zemlja znanja Saše Bana?

— Ne mogu točno procijeniti doživljaj tog filma kod većeg broja sudionika jer nisam bilježila reakcije. Sjećam se da je autorizacija tog filma bila najveći fokus plenumskih rasprava. Naime, filmska ekipa je tražila neku vrstu plenumskog amena kako bi mogla prikazivati film. Te rasprave su se provlačile oko godinu dana jer nismo bili voljni dopustiti prikazivanje filma koji je nastao iz materijala za koji je tokom Blokade bilo rečeno da će se koristiti za televizijsku emisiju. Na primjerima ova dva filma može se mnogo naučiti o glavnim problemima filmskog dokumentiranja masovnih akcija ili organizacija.

5 DO 12

No, vratimo se na izvedbu protesta. Posebno je bila medijski popraćena akcija 5 do 12, u organizaciji Sanje Iveković, kao čekanje u redu svakoga dana kao znak podrške studentskim zahtjevima protiv komercijalizacije obrazovanja.

— Sanja Iveković je bila vrlo susretljiva prema studentima i trudila se ostvariti suradnju putem radionica iz kojih je nastala i akcija 5 do 12. Bio je to poziv ljudima da dođu 5 do 12 na glavni Trg i čekaju u redu ispred sata zajedno s nama; pritom smo čitali knjige te kada bi nas upitali što radimo, rekli bismo da čekamo besplatno obrazovanje. I kada bi odzvonilo podne, označeno pucnjem Gričkog topa, povorka bi se raspršila, a sudionici su ostavljali poruke na satu i drugim dijelovima gradske opreme, što je bilo vrlo atraktivno i medijski popraćeno. Uglavnom, Igor Grubić i Sanja Iveković su umjetnici koji su reagirali u momentu upravo kada je trebalo.

JUTARNJI PONOVRNO NAPADA

Koja je tebi osobno akcija, izložba, izvedba protesta što se tiče same Blokade posebno ostala u sjećanju?

— Moram priznati da iako sam studentica povijesti umjetnosti, unutar tih pet tjedana Blokade nisam smatrala da je pogodno vrijeme za "umjetnost"; u trenutku kada je izazov bila ne samo fizička izvedba okupacije zgrade, nego i suvislo prenošenje ideje, bilo mi je teško razmišljati o izražajnim alternativama uobičajenom tekstu i izjavi. Usprkos tome, našla sam se u organizaciji *Potrubi za obrazovanje* koju sam zavoljela zbog jednostavnosti komunikacije s ljudima za koje sam mislila da ih uopće nije briga za blokadu na Filozofskom i da nisu sposobni reagirati na karton posvećen obrazovanju. Osim ove, svidio mi se koncept izložbe *Jutarnji ponovno napada* održane u Klubu SC 2010. godine koja nije bila plenumaska akcija, ali je odgovarala na tada važnu pojavu u medijima koja je štetila i studentima i potpuno javno financiranom obrazovanju. Radilo se o seriji članaka koja se kao takva najviše isticala u *Jutarnjem listu* čiji su novinari pisali s očitom namjerom da ocrne primarno radnike i prikažu ih kao lijenčine i pijavice socijalnih prava, ali na meti su se našle i primjerice starice koje su optužene za život u prevelikim i preskupim stanovima u središtu grada. Kroz kritiku uloge medija u oblikovanju javnog mnijenja, izložba je pokazala na člancima kao eksponatima apsurd poruke koju su nam slali upravo u vrijeme širenja narodnog bunta. Poruka je bila da su naši sugrađani zapravo neradnici koje treba kontrolirati fleksibilizacijom *Zakona o radu*, a da su junaci privatni poduzetnici koji imaju veća prava nad javnim prostorom od ljudi koji ga koriste. Članci su vapili za neoliberalnim reformama "da nas napokon dovedu u red". Izložba je tematski pokrila puno više od obrazovnog pitanja i time se priključila tada već čestim studentskim izletima na područje gospodarstva i pružanja pomoći i podržavanju akcija žrtvama tranzicije.

O IZVEDBI PROSVJEDNE SAHRANE

Čini mi se da je isto tako medijski bila prilično popraćena akcija o pogrebu, sahrani besplatnoga obrazovanja.

— Zapravo, radilo se o dva odvojena događaja. Jedno je bilo interno događanje organizirano na samoj Blokadi u jednom od vrtova Filozofskog fakulteta kao pogreb besplatnoga obrazovanja u stilu sahrane s gudačima koji su svirali, a rekviziti su bile svijeće i cvijeće. Sudionici su tako dolazili sa svijećama i polagali ih na improvizirani odar. Inače, u mnogim prosvjedima, posebno onim dugotrajnijim (kojih ima sve više s obzirom na masovno uništavanje proizvodnje i radnih mjesta) možemo uočiti upravo motiv pokapanja neke velike ideje kao što je uspješno poduzeće, sigurno radno mjesto ili apstraktniji pojmovi poput pravde i sl. koja se u konačnici pokazuje uništena, izdana ili prodana, dakle mrtva. Iako smo u jednom trenu izveli intimniju verziju pogreba, kada je trebalo organizirati prosvjed i marširati gradom, u zadnji je tren na plenumu odbačena ideja posmrtno povorke jer smo zaključili da to daje krivu poruku, a nakon osmrtnicama najavljenog sprovoda u grad se krenulo u upravo suprotnoj, slavljeničkoj povorci optimizma i, da se sladunjavo izrazim, vjere u bolje sutra i spas obrazovanja. Tada smo izašli sa šarenim balonima koji su postali vrlo bitan lajtmotiv prosvjedne ceremonije, što je vidljivo i u snimljenim filmovima.

POTRUBI ZA OBRAZOVANJE

Pritom velik je broj sudionika aktivirala vaša akcija Potrubi za obrazovanje, za koju si navela da ti je osobno bila posebno zanimljiva zbog jednostavnosti komunikacije.

— Da, akcija se zvala *Potrubi za obrazovanje*, a čak smo bili praktični i nismo stavili naglasak na "besplatnom" jer nije bilo mjesta na kartonima za toliko riječi. Planiranih dvadesetak skupina studenata raspoređenih na donjogradskim raskrižjima podiglo je kartone s porukom u dogovoreno vrijeme i počelo dijeliti letke pješacima. Taj prvi dan kad smo izašli na ulice, akcija je imala odličan odaziv; cijeli je Donji grad desetak minuta odzvanjao od automobilskih truba i zvonjave tramvaja, tako da se ova akcija pokazala vrlo uspješnom. Upravo nam je razumijevanje vozača i prolaznika pomoglo da, bar na nekoj psihičkoj razini, prebrodimo tada već višetjednu nervozu oko uspjeha Blokade u atmosferi tišine i ignoriranja naših zahtjeva od strane Ministarstva. Akcije ovoga tipa djeluju dvosmjerno: pomažu u izlasku iz prostora u kojem se primarno djeluje i idu k direktnoj interakciji s ljudima koji su tek marginalno svjesni prosvjeda, a onima koji prosvjeduju pomaže da vide što njihova poruka znači sugrađanima i uživaju li razumijevanje i potporu ili ne. Tu smo metodu isto tako primijenili kad smo blokirali sjednicu Senata na kojoj se odlučivalo o školarinama te na prosvjedima ispred Ministarstva u nekoliko navrata, ali više radi postizanja zvučne kulise.

Akcija nam je upravo pomogla time što nam je ta podrška građanstva podigla energiju jer smo bili u trećem ili četvrtom tjednu Blokade, a s osjećajem beznađa s obzirom da nam Ministarstvo još uvijek tada nije uputilo nikakav odgovor. Akcija nam je dala prilično energije jer smo shvatili da građani ipak razumiju naše zahtjeve te su se, makar i trubljenjem, uključili u prosvjed podrške.

I TRENUTNA AKCIJA I VJEČNA POLICIJA

Uvodno si spomenula sit-inove u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta. Na koji ste ih način realizirali?

— Pitanje je na mjestu jer blokiranje zgrade Ministarstva nije nešto što je lako izvesti, ali ne želim javno razgovarati o metodama. Netko ih možda opet zatreba. Informacije o akcijama koje prati policijsko osiguranje nisu nešto što treba objavljivati pa ni u svrhu bilježenja povijesti, znanstvenih istraživanja ili popularizacije metode. Barem za sada.

ARTIVIZAM

Za kraj, kakvu ulogu u tzv. studentskom pokretu i aktivizmu općenito prepoznaješ u izvedbama protesta, dakle, akcijama u kojima su studenti ostvarili suradnju s umjetnicima, odnosno u onom segmentu izvedbe protesta koji Aldo Milohnić označava pojmom artivizam? Ukratko, tim pojmom Milohnić označava "alterglobalističke", socijalne pokrete koji su kao političko djelovanje koristili metode protestnih i direktnih akcija, u okviru čijih se izvedbi približavaju Benjaminoj "estetizaciji" politike.

— Svjesna sam da se izučavanjem ovih izvedbi prosvjeda može dobro osjetiti bilo kolektiva ili iščitati recepcija problema npr. besplatnog obrazovanja kod pojedinog autora, ali ne bih išla tako daleko da iz ovih oblika ne-umjetnosti, nego kreativnoga izražavanja iščitavam političko-ekonomske uvjete u kojima su sami protesti nastali ili analiziram određen povijesni period (kao što se to ponekad dogodi s temom Jugoslavije ili postsocijalističkog perioda). Mislim da su sve navedene obrade ideje besplatnog obrazovanja samo obrade ideje, ponekad genijalne i indikativne, ali ipak nedovoljne za prikaz cijele situacije u kojoj smo se našli od 2009. godine.

Ova će produkcija biti važnija za buduće inicijative kao izvor ideja ili priručnik načina prezentacije i komunikacije sadržaja prosvjeda. Putem se možda potkrade djelo koje će zbog poznatog autora ili sjajnog rješenja dobiti naljepnicu "umjetnost", ali to možemo ostaviti vremenu na prosudbu i neopterećeni planirati daljnje akcije. ■

PODIZANJE RAZINE DISKURSA

ZGRAF JE TRIJENALNA MEĐUNARODNA IZLOŽBA S PODRUČJA GRAFIČKOG DIZAJNA I VIZUALNIH KOMUNIKACIJA ČIJA JE TEMA DANAS JE JUČER BILA BUDUĆNOST KRIŽALJKA IZABRANIH POJMOVA ČIJE KOMBINACIJE PREDSTAVLJAJU MOGUĆE POLAZNE TOČKE U ISTRAŽIVANJU RJEŠENJA NOVIH SOCIJALNIH UTOPIJA: DRUŠTVO, MODERNO, ZAJEDNIČKO, BLAGOSTANJE, OTVORENOST ZA SVE, ODGOVORNOST, SAMOINICIRANI, MOGUĆNOSTI

MARKO GOLUB

Zgraf 11, Dom HDLU, Galerija ULUPUH, Galerija PU, od 15. ožujka do 5. travnja 2012.

Revijalne izložbe oduvijek su nekako više uvidale krizu nego izvide teren za njezino nadilaženje, i uvijek su se više bavile sobom nego vlastitim kontekstom. *Zgraf 11*, ili barem po onome što je nastojao komunicirati kao manifestacija, izgleda da je nadišao taj način razmišljanja te se zaista ove godine pokušao ponovno afirmirati kao mjesto relevantne diskusije i inicijator pomaka u načinu razmišljanja. Tu je najvećim dijelom riječ o konceptu aktualnog izdanja, oslovnjenom na iscrpan te naknadno u katalogu *Zgrafa* još i proširen esej dizajnera i publicista Dejana Kršića, pod naslovom *Danas je jučer bila budućnost*. I u duljoj i u kraćoj verziji, Kršićev tekst je sve pomalo: posluzio je kao formalni poziv na sudjelovanje u tradicionalnom tematskom segmentu izložbe, na trenutke djeluje poput manifestacije, na trenutke kao agitacija, mjestimično kao analiza samog fenomena *Zgrafa* kroz povijest, no ponajviše je riječ o slojevitoj analizi stanja, uloge, potencijala i samog značenja dizajna u povijesnom, današnjem te nekom mogućem budućem društvenom i kulturnom kontekstu.

IZVRSNOST I OSREDNJOST Samim tim, doista ga je teško prepričati u nekoliko rečenica, ali autor je dobivenu neuobičajenu, ali stvarno oficijelnu poziciju "gosta teoretičara", iskoristio kako bi zagovarao svojevrsno preslagivanje vrijednosti. Pozivajući se djelomično i na davnu prošlost manifestacije, u tekstu se zalaže za kritički odmak od percipiranja dizajna vizualnih komunikacija isključivo kao instrumenta komercijalnog oglašavanja i stimuliranja potrošnje te naglašava njegovo društveno poslanje i svojevrsnu odgovornost za vrijeme i svijet u kojem živimo. Koliko god to danas zvučalo u najbolju ruku kao samorazumljivo, a u najgoru kao floskula, opaske "gosta teoretičara" itekako su utemeljene u gruboj stvarnosti, i to ne samo dizajna, nego i društva, politike i kulture u cjelini. Iako je izvorno riječ o parafrazi pjesme pop grupe Pet Shop Boys, "Danas je jučer bila budućnost" izravan je poziv na obnavljanje senzibiliteta za utopiju, utopijsko razmišljanje i utopijsko projektiranje. Drugim riječima - poziv na odricanje od cinizma i ravnodušnosti te povratak razmatranju alternativa sadašnjem stanju i ideja koje će možda budućnost učiniti boljom. Taj poziv ne barata frazom "izvrsnost", ali ne tolerira "osrednjost" te traži od dizajnera podizanje razine samog vizualnog komuniciranja bez obzira jesu li zaokupljeni oglašavanjem, signalizacijom u javnom prostoru ili kulturnim sadržajima. Dapače, koliko god zvučao ideološki tendencioznim, on ne označava pojedina područja dizajnerskog djelovanja kao manje

ili više vrijedna, nego želi vidjeti bolju, stimulativniju i integriraniju dizajnersku produkciju u svim nišama, od kulturne do gospodarske.

NADREALIZAM I GRAFIČKI DIZAJN Neovisni poziv edukacijske sekcije ovogodišnjeg *Zgrafa* namijenjene studentima dizajna, pod nazivom *EduZgraf*, na istom je tragu, ali se konkretno referirao na ideje iznesene u dizajnerskom manifestu *First Things First* iz 1964. i obnovljenoj verziji istog s početka prošle dekade, koji oba govore o sličnim vrijednostima i prioritetima. Djelomično se u ulozi agitatora, ali ne toliko otvoreno, našao i barem jedan od predavača iz reda članova Međunarodnog ocjenjivačkog suda – britanski kritičar vizualne kulture i dizajna Rick Poyner. Poyner je, naime, u sklopu diskurzivnog dijela *Zgrafa* održao predavanje na temu skrivenog kontinuiteta i odnosa između nadrealizma i grafičkog dizajna, pretežno u zemljama bivšeg Istočnog bloka, ali i drugih dijelova svijeta. Na prvi pogled možda odveć kunsthistoričarsko za mahom samopredstavljajući profil koji se od dizajnerske manifestacije očekuje, ali sa zanimljivim zaokretom u vidu suptilnog nagovora na pokušaj iskoraka iz oglašivačkih klišeja i isprobanih formula prema zanimljivim, stimulativnim, subverzivnim i "začudnim" formama vizualnog izražavanja. Drugi primjer, ali iz sasvim drugog kuta, dao je možda na svoj osebujan način još jedan predavač i član žirija, Boris Ljubčić – poslovično samosvjestan, ironičan i sklon riskantnim iskazima kako u praksi, tako i u javnom nastupu.

Prelistavajući ponovno katalog manifestacije, u kojem je dio ovih misli ostao i dokumentiran, *Zgraf 11* doima se poput izuzetno uzbudljive izložbe i događaja. Po količini i raznolikosti programa, osobito predavanja i studentskih radionica te cijelom entuzijastičnoj atmosferi, on to zaista i jest. No vjerojatno i zbog te jako visoko podignute letvice i razine očekivanja, izložbeni dio *Zgrafa* na terenu ipak kao da nije dorastao postavljenom standardu. Revijalni dio središnje izložbe, koji donosi selektirani presjek najboljih ostvarenja u protekle tri godine učinkovito je odradio svoju kroničarsku funkciju, onako kako se od njega i očekuje.

TEME KAO ŠALABAHTERI Budući da je produkcija u području vizualnog komuniciranja uistinu na poslovično visokoj razini – prvenstveno, i opet poslovično, najbolja u području rada za klijente iz područja kulture – revija predstavlja dobru i uglavnom ujednačenu panoramu svega recentnog od dominirajućih plakata, preko tiskanih publikacija, do ambalaže i drugog. Ne treba zaboraviti ni to da je *Zgraf* i dalje jedina tradicionalna manifestacija svoje vrste u području vizualne kulture koja je uspjela zadržati relevantan internacionalni karakter i odaziv te na taj način daje domaćoj produkciji nešto s čim se može ogledati.

TVORNICA
KULTURE
KULTURE
FACTORY

Dom HDLU, postav izložbe

Tematski dio, upravo onaj u čiju je svrhu i odaslan spominjani poziv "Danas je jučer bila budućnost", pokazao se pomalo razočaravajućim. Osim vrlo efektnih kolaža Ivana Antunovića, koji je dobio i jednu od nagrada, te očekivanog odaziva uvijek ekološki osviještenog Tomislava Lerotića, "Tema" je ipak pokazala određeno nesnalaženje autora pred zahtjevima koji su im postavljeni čak i u skraćenom obliku šalabahtera s pojmovima kao što su: "odgovornost", "moderno", "zajedničko", "za sve", "samoinicirani" i tako redom. Glavna zvijezda prethodnog *Zgrafa*, Stefan Sagmeister, ponudio je vizualno zavodljive radove od kojih jedan djeluje dekorativno, drugi konceptualno, a oba su čisto oglašavanje za Levi's u artističkom ruhu. Ivica Marin pak nudi varijantu numeričke tipografije koja je navodno ekonomična u potrošnji električne energije u elektronskim sučeljima, a ipak neekonomična u svom doprinosu gomilanju nečitljivih fontova. U prosjeku, središnju tematsku izložbu čine bljedunjavni hibridi suvremene umjetnosti i grafičkog dizajna, i plakati koji efektno mame pogled i grafički i verbalnim frazama, ali jedva da nešto govore.

STUDENSKA PRODUKCIJA Najsvjetlija točka *Zgrafa*, i svakako nešto što bi moglo predstavljati ozbiljan budući oslonac, je *EduZgraf*. Usprkos nezgrapnom postavu u predvorju Kina SC, studentska produkcija iz regije osvaja i refleksivnošću i kritičnošću, ali i smislom za realnost, bez obzira da li je riječ o interpretiranju ekoloških tema kroz ambalažu, interakcijama s javnim prostorom, ili eksperimentima u mediju knjige. Sličnu okretnost studenti su pokazali i u radionicama, u kojima su ih njihovi mentori poput Igora Kuduza i Dejana Dragosavca Rute vodili manje konvencionalnim stazama prema dobroj interakciji s okolinom te u konačnici jako dobrom dizajnu. Iz toga se može i ponešto

PRVI ZGRAF NAKON DUGO VREMENA KOJI JE USPIO IZGRADITI VLASTITI PREPOZNATLJIV IDENTITET TE PONEŠTO RELEVANTNO REĆI I ZA BUDUĆNOST

naučiti, jer su se upravo model radioničkog rada, naglašavanje važnosti edukacije, i pokušaji iniciranja diskusije, pokazali kao bolja osnova za neku realno produktivnu platformu od naručivanja "radova na temu" putem natječaja. Treba reći i to da je *Zgraf 11* u cjelini, unatoč ranije spomenutim zamjerkama, prvi *Zgraf* nakon dugo vremena koji je uspio izgraditi vlastiti prepoznatljiv identitet te ponešto relevantno reći i za budućnost. Izdvaja ga upravo ta ambicija, koja nije u potpunosti ostvarena, ali dugoročno bi mogla imati učinka. Uostalom, jedna izložba, pa makar to bio i *Zgraf*, ne može puno toga promijeniti, ali kontinuirano ustrajanje na edukaciji i podizanju razine diskursa, itekako može. **E**

Emitirano u *Triptihu III.* programa Hrvatskoga radija

KAKO DO APSTRAKCIJE DOĆI FIGURATIVNO?

ŽUPINI SU STRIPOVI, IAKO SE NA PRVI POGLED NE ČINI TAKO, POTPUNO APSTRAKTA OSTVARENJA, JER OSNOVNE VIZUALNE ELEMENTE KARAKTERISTIČNE ZA STRIP PONAVLJAJU DO GRANICE APSURDA

BOJAN KRIŠTOFIĆ

Miro Župa i kolektiv Blumenfresser: *Vrste/Arten*, Galerija SC, od 8. do 17. 3. 2012.

Duže vrijeme, ako izostavimo redoviti, jednogodišnji strip festival Crtani romani šou, u Zagrebu nije bilo veće izložbe stripova. Premda, kao što je poznato, strip gotovo nikad nije izvorno namijenjen izlaganju u galeriji ili muzeju, u izdavački sušnim godinama za hrvatski strip (pogotovo devedesetima), relativno česte izložbe znale su autorima biti prilika za afirmaciju struke u, mislilo se, hermetičnom svijetu suvremene umjetnosti, a izdavači su putem takvih manifestacija ponekad nastojali udobrovoljiti institucije i osigurati neku svotu za svoju tešku i kratkoročno neisplativu djelatnost. Danas, kada su mnoge barijere između stripa (umjetnosti popularne, masovne kulture) i tradicionalnih ili suvremenih lijepih umjetnosti srušene ili barem zamućene; u ovo vrijeme kada je i hrvatsku izdavačku scenu osvojio fenomen tvrdo ukoričene grafičke novele kao dominantnog idioma stripa; u ovo doba kada se stripovi svih vrsta s kioska vrlo brzo i bojim se, nepovratno, sele u knjižare – donekle se promijenila i uloga izložbi, kojima se više ne teži dati legitimitet mediju stripa, jer ga je kulturni establishment u najvećoj mjeri prihvatio i asimilirao.

HAIKU STRIP Može se reći kako je uloga izložbi na suvremenoj domaćoj strip sceni sljedeća – s jedne strane, veće retrospektivne ili problemske izložbe trebale bi reafirmirati, propitivati ili kanonizirati opuse klasičnih (domaćih, ali i stranih) autora starijih generacija; ili problematizirati i obrađivati do sada nedovoljno teorijski i kritički ispitane pojave, poput riječkog ili splitskog stripa, ili fenomena strip-grupa u razdoblju nakon Novog kvadrata; a s druge strane, manje, češće izložbe trebale bi predstavljati one (mlade ili starije) autore koji se, iz bilo kakvog razloga, ne uklapaju u dominantnu matricu domaćeg

stripa i stvaraju na njegovim marginama, što će reći – u undergroundu, s namjerom da osupnu, preneraze, šokiraju ili naprosto ponude svoje tumačenje medija, neku zamjetnu formalnu inovaciju ili sadržajni pomak.

Izložba potonje vrste, upravo tako i nazvana – *Vrste/Arten* – održala se prije mjesec dana (otvorena je 8. 3.) u zagrebačkoj Galeriji SC, u organizaciji strip kolektiva Komikaze i agilne, pomladene ekipe Goethe-Instituta, koja posljednjih mjeseci sve intenzivnije radi na povezivanju dvije kulturne sredine, hrvatske i njemačke, i to baš u pop-kulturnom segmentu – ovo im je, naime, već druga izložba stripa koju su organizirali u relativno kratkom razdoblju. Ovom prilikom izlagao je sve poznatiji, ali još uvijek pritajeni splitsko-zagrebački autor Miro Župa, i kolektiv njemačkih strip crtača i ilustratora, koji su u novom broju književnog časopisa *Blumenfresser* objavili stripove i crteže na temu vrste. Njemačku ekipu predstavljala je berlinska umjetnica Aisha Franz, posebna gošća izložbe, te je na otvaranju zajedno sa Župom vješto iscrtała hrpicu stranica stripa za publiku. Izložba je bila dobro posjećena i solidno popraćena u dnevnim novinama i na internetu, stoga ovaj zakašnjeli osvrt može poslužiti kao svojevrsna “naknadna pamet” u prosuđivanju izložbe i određivanju njezina značaja u lokalnom, prije svega zagrebačkom galerijskom okruženju.

Miro Župa rođen je 1978. u Splitu, a diplomirao je kiparstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, dok stripove objavljuje već desetak godina, mahom u izdanjima Komikaza, a radi ih u vrlo intimnom, introvertnom ključu, koji se od njegovog stupanja na scenu nije bitno mijenjao. Župini stripovi, koliko mi je poznato, redovito su kratkog opsega, dugi svega tablu-dvije, a zbog svoje osobite strukture, u kojoj nema linearne naracije pa ni naracije uopće, više funkcioniraju kao kolaž homogenih, slobodno raspoređenih kadrova, nego kao cjeline koje na okupu drže uzročno-posljedične dramaturške veze, ili neki drugi, suvremeniji vid pripovjedne logike. Župini su stripovi, dakle, njegove osobne impresije svijeta koji ga okružuje, zabilježene fluidnim, neopterećenim stilom bliskim intuitivnoj skici, poput crteža koje ljudi škrabaju dok paralelno razgovaraju mobitelom, dakle nipošto prostudiranih, već sasvim podsvesno uvjetovanih. Iako takvi vizualni zapisi pa tako i Župini stripovi, vrlo često posjeduju nepatvorenu, magičnu draženadano materijalizirane najdublje intime, gotovo uvijek slojevite i apsurdne (kakvi već i jesmo), oni u čisto likovnom smislu znaju biti repeticijski, katkad zamorni, a do određene mjere i predvidljivi. Stoga Župina starija publika na protekloj izložbi nije mogla vidjeti ništa suštinski novo, jer autor i dalje beskompromisno ustraje na onome što sam naziva “haiku stripom”, misleći, naravno, na presudnu vrijednost nepatvorene impresije u svom umjetničkom radu, samo što impresija, u Župinom slučaju, nije vizualna, već verbalna.

ISTRAŽIVANJE MEDIJA Njegov je svijet i dalje nastanjen neobičnim, antropomorfim i zoomorfim bićima koja izvikuju ili na odjeći ispisuju naoko besmislene parole, a zapravo lucidne i jezgrovite, poetske komentare uobičajenih ljudskih zabluda i stranputica. Ipak, čini se kako Župa naslućuje da će njegov simpatičan i provokativan, ali u osnovi rigidan i hermetičan pristup stripu prije ili poslije biti iscrpljen, te drugačije putove, a to je sukus nedavne izložbe, traži u istraživanju drugih likovnih medija koji bi mogli biti podatni za takav varijabilan, ali zapravo uvijek isti sadržaj. Stoga je izložio trodimenzionalne varijante svojih dvodimenzionalnih likova, drvene skulpture determinirane više plohom, a manje volumenom, no inače istovjetne likovima iz Župinog primarnog, papirnog medija. Osim skulptura, izložen je i niz njegovih crteža u boji, u biti zasebnih, izdvojenih kadrova pojedinih stripova. Sve to zajedno upućuje publiku na važnu spoznaju – umjetnik je snagom svoje slobode, svoga opredjeljenja i ako hoćete, svoga inata, doslovno razorio medij kojim se proteklih desetak godina afirmirao na likovnoj sceni. U svojem ponavljanju fleksibilnog, ali vječito istog motiva, u svom potpunom ukidanju pripovjedne prirode stripa, u toj problematičnoj, ali na momente briljantnoj destrukciji naracije ničim drugim nego upravo pripovjednim sredstvima stripa (tablom, kadrom, montažom, oblaćem, tekstom, i slično), Župa je na neočekivan, zabavan način izašao iz medija i tablu stripa proglasio nepotrebnom. Jednog se kadra, međutim, nije uspio riješiti te je prikladno zapitati se leži li baš u kadru ta neslužbena granica stripa, taj uvjet gdje se lomimo pitajući se što jest strip, a što nije. Scott McCloud tvrdio je da strip čine najmanje dva kadra, najmanje dvije likovne jedinice povezane nekakvim slijedom, koji uopće ne mora biti ni jasan ni logičan, niti je ičime uvjetovano u kojoj tehnici i na kakav način taj spoj treba biti izveden. Njegova definicija svojevremeno je bila buntovna i sablažnjiva, a Župa je, kako vidimo, otišao i korak dalje i zaustavio se na jednom kadru, na jednoj slici; što ipak

nije klasična karikatura niti vic, jer u tome nema nikakve kauzalnosti, a ni težnje da se izrazi neverbalno pretvarajući sliku u višeslojni simbol ili likovnu dosjetku (kako je, na primjer, činio Nedjeljko Dragić). A ipak, Župino predstavljanje javnosti prošli mjesec nazvano je izložbom stripa. Usudio bih se Župino dosadašnje djelovanje usporediti s pristupom Julija Knifera slici, s njegovim poznatim meandrima, jer je i on, na svoj način, medij slike napregnuo do jedne apsurdne granice, prekoračivši je, i stvorivši svojim cjelovitim apstraktnim opusom neke nove, do tada nepoznate vrijednosti. Pri tome se, ipak, nije odrekao osnovnih vizualnih elemenata – geometrijskih likova i ploha, kojima je gradio svoja djela.

Uistinu, i Župini su stripovi, iako se na prvi pogled ne čini tako, potpuno apstraktna ostvarenja, jer osnovne vizualne elemente karakteristične za strip ponavljaju do granice apsurdna, iako je upravo u tom ponavljanju autor pronašao sreću, kako bi rekao Camus. U tome leži vrijednost umjetnikovih ostvarenja, koja konzervativnijoj publici može biti zakučasta i teško vidljiva. No, pitanje je – kamo i kako dalje? Ova je izložba, na neki način, bila Župin manifest. U budućnosti, bilo bi zanimljivo vidjeti stilski i tematski zaokret, obogaćen dosadašnjim spoznajama. Pa čak i ako bi to bio okret ukrug, dugi povratak do polazišne točke.

NJEMAČKI GOSTI Izložcima njemačkih gostiju ovom se prilikom nećemo posebno baviti, ali treba napomenuti kako je (osim dva izuzetka) bilo riječ o ilustracijama u punom smislu riječi pa stoga i nepodesnim za istraživanje zakonitosti stripa, iako su svi prikazani radovi bili likovno vrlo zreli, maštoviti i uvjerljivi. U svakom slučaju, baš ovakvih izložbi, ovakvog trajanja i formata, u prostorima poput Galerije SC, AKC Medike ili galerije Greta treba biti što više. Nije sporno – kulturne institucije strip su priznale, a premda nam je mainstream scena daleko od onoga što bi mogla biti – *eppur si muove!* Sada je vrijeme da se underground oslobodi klišeja i predvidljivih rješenja te slobodno i nepredvidivo buja. ■

TEKSTIL KAO DRUŠTVENA SKULPTURA

PRATEĆI RAZVOJ OD JEDNOSTAVNE NITI DO KOMPLEKSNIH NOVOMEDIJSKIH OBJEKATA, TEXTIL{E}TRONICS TEMATIZIRA PODRUČJA RECENTNIH DOGAĐANJA U PODRUČJU SUVREMENE TEKSTILNE UMJETNOSTI, NOSIVE TEHNOLOGIJE I ELEKTRONSKI OBLIKOVANE SKULPTURE

MARTA BOSNIĆ

Textil{e}tronics, grupna izložba, Galerija Galženica, Velika Gorica, od 2. ožujka do 1. travnja 2012.

Prva gostujuća izložba ove godine u Galeriji Galženica, čiju koncepciju potpisuje Deborah Hustić, nosi naziv *Textil{e}tronics*. Glavna misao koncepta je "od tekstilne do elektronske niti, od materije do modnog objekta", što upućuje na to kako je postav izložbe pripremljen narativnom metodom koja gotovo kronološki prati razvoj tekstilne tehnologije. Tako posjetitelje na izložbi očekuje klasična reprezentacija korištenja različitih tehnika pri dizajnu tekstila i kreiranju tekstilnih skulptura i modnih objekata. Jedne od tih tehnika su *vintage*, tj. bakine tehnike kreiranja tekstila (ručno tkanje), tehnike šivanja šivaćom mašinom, tehnike pletenja i heklanja, kolažiranja tekstila i industrijskih predmeta, mikročipova i mikrokontrolera. Produkti ovih tehnika su zanimljivi nosivi i nenosivi tekstilni objekti. Takvi predmeti izloženi u Galeriji Galženica, mogu se nazvati hibridima koji se opiru jasnim klasifikacijama i lebde negdje između dizajna tekstila i tekstilne umjetnosti. Oni nas mogu podsjetiti i na velika djela poznatih svjetskih suvremenih umjetnika i dizajnera koji trenutno uvode mnoštvo noviteta u području suvremene tekstilne umjetnosti, nosive tehnologije i elektronski oblikovane skulpture.

KLUPSKO HEKLANJE U izložbu nas, prema riječima autorice, uvodi analogna nit od koje su kreirane figurativne skulpture. Narativna nit izložbe je industrijskom proizvodnjom utkana u platno, iz kojeg je specifičnom tehnikom rezanja i šivanja proizvedena tekstilna skulptura koja jasno evocira ženski odjevni predmet - haljinu, a zatim, pomalo i neočekivano derivira u apstraktni reljef izveden u aluminiju. Nadalje, nit izložbe vodi nas do kožnih, *ready-made* objekata na koje su aplicirani dijelovi analognih strojeva i dijelovi muzičkih instrumenata. Nit i dalje ne puca i vodi nas do tzv. "socijalnog tekstila", odnosno socijalne haljine, a zatim prelazi u elektronsku nit koja se zatim kotrlja izvan galerijskog prostora u javni prostor Velike Gorice, na ulicu i trg u formi gerilskog heklanja i pletenja. Možemo reći kako su na izložbi predstavljena četiri tematska kruga, ako spomenute tehnike prevedemo u jezik umjetnosti i popularne kulture. To su tradicionalna, manualna umjetnost, zatim neoavangardne tendencije sa svojom problematikom *ready-made* i kolaža koji slijedi socijalna skulptura (Beuysova "social sculpture"), odnosno društveno angažirana tekstilna umjetnost; zatim produkti "hek-cluba" te naposljetku pratimo tematsko iskliznuće u sferu *street arta*.

Na početku izložbe, susrećemo se s radovima slovenske umjetnice Ande Klančič koja je studirala i diplomirala na Tekstilno-tehnološkom fakultetu i Likovnoj akademiji u Ljubljani. Riječ je o umjetnici starije generacije; karijeru je započela kao modna

dizajnerica te se na međunarodnoj umjetničkoj sceni istaknula eksperimentalnim i istraživačkim pristupom u tkanju i dizajniranju sukna, a čiji se rad razvija na tendencijama međunarodnog *fibra art* pokreta. Danas u svom radu, osim tekstila i niti, koristi medije instalacije, lumino objekata, nakita i fotografije. Jedna od četrdeset najinventivnijih tekstilnih umjetnica u svijetu u svom radu koristi vrlo suptilne tehnike obrade niti, ponekad ponirući svojim pristupom skoro do tekstilnog praha. Klančič u svojim radovima (izloženim u Galženici) izrađenim od ručno tkanih organskih niti kokosovog oraha, gradi paralelne svjetove koji kao da nalaze ishodište u mikroskopskoj preciznosti i minimalističkoj savršenosti.

DIZAJN KAO REKONSTRUKCIJA DJETINJSTVA

Zagrebačka umjetnica, pripadnica nove generacije hrvatske suvremene tekstilne umjetnosti s međunarodnim iskustvom djelovanja, Josipa Štefanec, igra se šivaćim tehnikama i oštrim bridovima materijala što rezultira hibridnim objektima, kao i glomaznim i predimenzioniranim skulpturama (*Haljina dugog rukava*) čija je nit vodilja plastičnost medija. Umjetnica je traper, materijal, škarama rezala na uske vrpce ne bi li iz materijala izvukla najveću moguću elastičnost. Vrpce je zatim šivaćim strojem ponovo spojila u formu velike organske čahure, koja podsjeća na haljinu. No, naspram voluminoznosti, autorica nas također iznenađuje i preciznim minimalizmom koji pronalazimo u njezinom umjetničkom djelu *Mandale*. Modna dizajnerica, stilistica i umjetnica iz Zagreba, Patrizia Donà, daje novo značenje modificiranom, preradenom objektu kroz eterično-industrijsku slojevitost igrajući se *ready-made* strategijama unutar modnog dizajna. Donà istražuje medij i uporabnost materijala do krajnjih granica što primjećujemo kod njezine torbe Remington iz kolekcije *Hommage a Remington* (rad je proizašao iz fascinacije visoko estetiziranim i kompleksnim mehaničkim objektom, a ime Remington odnosi se na jedan od najstarijih brendova pisanih strojeva, datira iz 1874. godine), kod ključa za navijanje automata iz kolekcije *Souvenirs d'enfance* ili pak kod torbe-harmonike iz kolekcije *Metamorfodion* koja je izrađena od kože, poliesteru, ventila za gumu bicikla i naravno, dijelova harmonike. No njezin rad nije samo poigravanje s dopadljivim dizajnom retro elemenata, već veoma promišljen pristup dizajniranju odjeće koja nosi mnoštvo referenca iz povijesti umjetnosti, tehnološku kritiku u digitalnom vremenu i jednu pomalo nostalgичnu dimenziju rekonstrukcije djetinjstva.

Na polukatu galerije nailazimo i na radove slovenske suvremene umjetnice Marije Mojce Pungerčar. To su dva ženska odjevna predmeta (*socialdress*) pomoću kojih umjetnica kritizira konzumerističku kulturu i time stvara nova smisljena polja društvenog i umjetničkog djelovanja. Njezin projekt ostvaruje se u različitim gradovima u obliku besplatnih dvodnevni radionica brzog šivanja gdje nastaju nosivi odjevni oblici

od tekstila s uzorkom portreta i izjava polaznika radionice. Dakle, očito je kako kroz ovaj projekt modna industrija pokušava demokratizirati modu strategijom "uradi sam svoj brend", no još mu nedostaje dugoročniji plan i otvaranje prema mogućnostima socijalnog poduzetništva, principa koji posebno njeguje inkluzivni dizajn.

OPLESTI ARHITEKTURU Scena otvorenog koda i nosive tehnologije predstavljena je dokumentarnim filmom *Arduino*, španjolskog redateljskog dvojca Raúla Alaejosa i Rodriga Calva te radovima iz manufakture Body Pixel Studija čija je autorica sama kustosica izložbe, Deborah Hustić. Njezini radovi predstavljani na izložbi, nastali su po principu "uradi sam". Pa tako, naprimjer, hrvatska autorica i blogerica za nosivu tehnologiju i novomedijske izvedbene umjetnosti izrađuje biciklističku jaknu tako što je na leđa tekstilne jakne zašila mikrokontroler posebnim koncem koji provodi struju i čije svjetlosne strelice pokazuju u kojem smjeru biciklist skreće ili pak služe samo za oznaku položaja biciklista u prometu. S Arduino, mikrokontrolerom izumljenim u Italiji 2005. godine, dolazimo do posljednje "ožičene" faze razvoja. U sklopu izložbe izvedeno je i nekoliko *guerilla knitting* i *yarn bombing* događanja u javnim prostorima Velike Gorice. Radi se o pravcu pletenja koji je pokrenula američka tekstilna umjetnica iz Houstona, Magda Sayeg, frustrirana gomilom vlastitih nedovršenih pletenih stvari. 2005. godine Sayeg je prvi put "zaštirkala" neki objekt u javnom prostoru ispred svog butika istodobno inicirajući pokretanje grupe pod nazivom *Knitta please*, ili jednostavnije Knitta. Skupina umjetnika poznata je po omatanju objekata javne arhitekture, stvaranju "pleteneh grafita" na rasvjetnim stupovima, hidrantima, parkirališnim mjestima, telefonskim govornicama, klupama i sl. Takvi pothvati zovu se, kao što je već navedeno, *guerilla knitting* i *yarn bombing*, a njihova misija je učiniti uličnu umjetnost "toplijom i pahuljastijom". Sayeg je svojim primjerom utjecala na širenje pokreta diljem planete,

brojne anonimne gerilske pletilje svoje radove su ostavile na ulicama Pariza, Londona, Sydneya, Rima, Milana, Praga, Montreala, Mexico Cityja, El Salvadora pa čak i na vrhu Kineskog zida. Zahvaljujući izložbi u Galženici, i Velika Gorica se od sada može uvrstiti u tu skupinu gradova.

SVATKO JE DIZAJNER Kao što je već navedeno, umjetnici koji su svoje radove izložili u prostoru galerije Galženica, mogu hrabro stati uz bok svjetskih stvaraca nove moderne tekstilne umjetnosti i dizajna. Takve izložbe potiču publiku na osobno angažiranje u području tehnologije i inovacija. Svatko ima priliku postati dizajnerom izabirući vlastite varijante stvaranja nečega jedinstvenog u pogledu recikliranja starih odjevnih predmeta i njihovim spajanjem s nečim proizvedenim u suvremenom modernom svijetu. Suradnje i prožimanja različitih područja omogućuju dizajnu da postane umjetnost u pravom smislu riječi. To se odnosi na umjetničke instalacije, kao interaktivna i vizualna iskustva, galerijske prostore, ili pak na film. Proporcionalno njihovoj "moći", veliki svjetski modni dizajneri surađuju s velikim kompanijama, primjerice Armani sa Samsungom, Prada s LG Mobile-om i Hussein Chalayan s lancem elektrotehnike Philips. Trag koji ostavljaju dizajneri u takvim suradnjama je stvaranje luksuzom inspiriranih predmeta i tzv. "umjetničkog dizajna" koje kupuje šira publika u odnosu na onu (samo) modno osviještenu publiku. Čuvena LED-haljina modnog dizajnera Husseina Chalayana iz njegove kolekcije za jesen i zimu 2007. *Airborne*, primjer je uspješne suradnje dizajnera i mladog njemačkog inženjera iz tvrtke Bosch i Philips, Moritza Waldemeyera. Spoj dvojice velikih vizionara stvorio je haljinu s puninom video mogućnosti; prekrivena je s 15 000 pojedinačno kontroliranih LED dioda, što znači da na svojoj plohi haljina postaje video ekranom. Ovakve suradnje govore kako dizajneri stvaraju više od snova; oni stvaraju životna iskustva koja provociraju, izazivaju i koja mogu biti definirana kao intelektualni dizajn. Avangarda se uvijek iznova rađa. **E**

U ZAČARANOM TVORNIČKOM KRUGU

U NAPUŠTENJOJ ZGRADI TVRTKE DALMACIJAVINO OTVORENA JE GRUPNA IZLOŽBA AUTORA U SKLOPU TRIBINE MREŽA SOLIDARNOSTI U KRUGU BIVŠEG POGONA, NA KOJOJ SU SUDJELOVALI RADNICI LOKALNIH PROPALIH I TVRTKI U STEČAJU TE PRIPADNICI KULTURNE SCENE I NEVLADINIH ORGANIZACIJA

BRANKO CEROVAC

T.A.Z. DALVIN – HIGH NOON, Mreža solidarnosti umjetnika i radnika u krugu autonomne zone – izložbe Kolektivnog Autora Akcija – tribina u okupiranoj zgradi tvornice Dalmacijavina, Split, od 30. ožujka do 7. travnja 2012.

Termin *Temporary Autonomous Zone* (T. A. Z.) u smislu “privremene autonomne zone” (H. Bey) veoma je prikladan za potrebe određenja biti i karakteristika novog splitskog transartističkog fenomena započetog, povijesno gledano, nekim akcijama tijekom proteklih četiri-pet godina iniciranim od strane organizatora Adria Art Annala, još za života nedavno preminulog barda splitske suvremene umjetnosti i postkonceptualističkog, transestetskog akcionizma, Božidara Jelenića (1926.-2011.) te nekoliko različito, ali kompatibilno koncipiranih Art-inicijativa novijih udruga: KVART i NUS u prvom redu, u živoj komunikaciji i interakciji s većim brojem poznatih, ali i onih još nepoznatih protagonista nove splitske umjetničke “teorije&prakse” s kojom je i autor ovoga priloga višestruko i dugotrajno povezan (i kao sudionik i kao gost, “promatrač”), još od vremena kad je i sam radio za tvornicu *Dalmacijavino*, u Sjevernoj luci, potkraj “mirnih” 80-ih.

Naime, inicijatori i organizatori ove izložbe-akcije (“Mreža solidarnosti”) i voditelji, moderatori javne tribine, ustvari, više tribina i konstruktivnih okupljanja u koordinaciji i kolaboraciji s radnicima Dalvina, Jadrankamena, Uzora..., niza firmi “pod stečajem” ili “pred stečajem”, projekcija dokumentarnih filmova o zbivanjima oko TDZ-a (Tvornica duhana

Zagreb, uistinu u Rovinju i “nesuđenom” Kanfanaru) – koji je potkraj 00-ih, silom neprilika, također postao svojevrstan “piratski” T.A.Z. Ex – TDZ! i drugih hrvatskih “izbrisanih” tvornica i poduzeća, što se u sklopu programa *Izložbe*, a sve u Dalvinovu začaranom tvorničkom krugu (Mandali Solidarnosti!) održavaju s tendencijom potpuno osviještenog i namjernog postajanja kontinuiranim transartističko-radničkim pokretom, svakako “gibanjem”, osebnim *Ožujsko-travnjskim gibanjem*, *Proljećem 2012.* (a ne 68. niti 71., da ne bude nesporazuma!) – članovi su tvrde jezgre AAA, Ante Jelenić te NUS-a, Nina Jurić, udruženi u jednom potpuno novom zajedničkom projektu koji ne samo što nadilazi okvire samih udruga u suradnji, već i granice između carstva umjetnosti i carstva slobode.

SOLIDARNOST UMJETNIKA I RADNIKA Sukladno načelima i metodologiji direktne demokracije pa i specifičnoj poetici razvijenoj upravo putem kontinuiranog direktno-demokratskog aktivizma i akcionizma na tragu Nove umjetničke prakse, AAA-a, suvremenih varijeteta Public Art, Social Sculpturing-a, Site-specific akcionizma i radikalno angažiranih /NO -/ izložbenih “ekshibicija” u interakciji i dosluhu s nasilno i na prevaru obespravljenim, proletariziranim radnicima (“neradnicima” po vrlim notorno poznatim tezama marljive “gospode” hrvatskih političara na vlasti!) i njihovim sindikatima – u ovom slučaju s Nezavisnim sindikatom Dalmacijavina čiji je najeksponiraniji čovjek Lukica Bucat – na izložbi i tribinama slobodno sudjeluje veći broj splitskih i ne samo splitskih umjetnika/-ica, među kojima su i protagonisti Udruge Kwart: Šitum, Brkić..., AAA-a (da ih ne nabrajamo, većina ih je navedena pod “Kolektivni Autor”), NUS-a, riječkog MMC-a, odnosno Galerije OK (Čargonja, Cerovac, Čekada, Maršić, Nakić – Alfirević, svi angažirani u projektu *Swimming Pool*) i niza drugih skupina odnosno udruga, čvršće ili manje čvrsto međusobno “umreženih”, ali ovom prigodom slobodno umreženih u Mrežu solidarnosti. Solidarnosti s radnicima i njihovom borbom za pravednije društvo, za zaposlenost, za poštivanje i jačanje radničkih prava. Suprotstavljenom tradicionalno korumpiranim sustavom vladavine nad radnicima, a ne manje i nad “kulturnim djelatnicima” i “neprikladnim” umjetnicima koji se nisu poklonili Zlatnom Teletu odnosno Molohu “liberalno” tajkunizirane, privatizirane, “globalističke”, rasprodane i obespravljene domovine s gotovo dokrajčenom industrijom.

LOKALNA REAKCIJA NA AKTUALNA DRUŠTVENA PITANJA U ORGANIZACIJI NINE JURIC (NUS), ANTEJE JELENIĆA (AAA) I NEZAVISNOG SINDIKATA DALMACIJAVINA

RADNIK – NERADNIK Upravo je u radikalnoj transgresiji “zabrana” estetske domene i zbiljskog „a ne “simulacionističkog“ građanskog, političkog angažmana u smjeru plodotvornije suradnje s radnicima i borbom realne društvene “baze” protiv devijantne “superstrukture” vladajućih apsurdnih “društvenih odnosa” te u smjeru osmišljenog zajedničkog konkretno-utopijskog aktivizma inteligentnih radnika – i – umjetnika (“NE – neradnika”) postignut značajan novum, pravi skok “na fronti vremena” (Bloch, *Princip nada*) i u koncepciji i u organizaciji i realizaciji Art-projekta-akcije Mreža solidarnosti kojim je iznenađujuće transformirana splitska “scena”. A pokret dalmatinskih radnika i umjetnika neosporno nadilazi lokalne okvire i pogađa u sam korijen i nacionalni i globalni “sukob interesa”, generiran nasilnim kasnokapitalističkim New World Order stilom vladavine/eksploatacije putem kolonizacije postkomunističkih “zemalja u tranziciji”.

Odlučnu konsternaciju sudionika Mreže nad bezočno ciničnim “novogovornim” proglašavanjem opljačkanih i pobunjenih radnika – NERADNICIMA (tehnički termin g. Linića / g. Čačića, prečesto zlorabljen pri “argumentaciji” upropaštavanja i tvornica i radnika i kulturnih ustanova upravo od strane vlasti u posljednjih tridesetak

godina “deindustrijalizacije” i “raz-uljudbe” nacije), umjetnici su izrazili ponosno podizujući rad – transparent s natpisom JA SAM NERADNIK.

Na ulazu u nimalo galerijski pakao izložbe Mreža istaknut je brutalno “nelijepo” ispisan natpis s putokazom poput crvenog strelca – stog vražjeg repa: ULASKOMNA IZLOŽBU PREUZIMATE NA SE DIO ODGOVORNOSTI. **E**

Zgrada *Dalmacijavina* Stanka Fabrisa iz 1959. jest remek-djelo industrijske arhitekture moderne u Splitu. Kompleks tvornice, zajedno sa svjetionikom na Katalinića Brigu, već desetljećima je prepoznatljiva vizura Splita. Sudbina objekta, kao i same tvrtke *Dalmacijavino* potpuno je neizvjesna pa je izložba u devastiranom skladišnom prostoru izgrađenom tik uz južnu hrid gradske luke, a koju je Fabris izvanredno uklopio u arhitekturu, ujedno prilika da se upozori na potrebu uvažavanja suvremene arhitektonske baštine u Splitu.

JEAN GIRAUD MOEBIUS, 1938.-2012.

ODLAZAK SREBRNOG LETAČA

PSEUDONIM MOEBIUS, PREUZET OD AUTORA BESKONAČNE VRPCE, POVEZUJE STRIP ČISTE LINIJE S PSIHODELIJOM JODOROWSKOG I NEO-NOIR FILMSKIM ŽANROM

MARIN RADIŠIĆ

Davne 1962. godine jedan mladi francuski crtač stripa iz predgrađa Pariza zamolio je belgijskog pisca scenarija Jean-Michela Charliera, tada već proslavljenog stripovskim serijama kao što je *Barbe-Rouge* (*Crvenobradi*), za tekst s radnjom koja bi bila smještena na Divlji zapad u doba učestalih okršaja američke vojske s nepokorenim indijanskim plemenima. Nesklon toj tematici Charlier ga odbija da bi se nakon određenog vremena provedenog u kalifornijskoj Vojnoj zrakoplovnoj bazi Edwards (kamo ga na reporterski zadatak šalje francuski strip-magazin *Pilote*) i naglo probuđenog zanimanja za povijest američkog Zapada, nakon povratka u Francusku ipak latio pisanja, tražeći da crtački dio posla obavi njegov sunarodnjak, dugogodišnji suradnik i prijatelj Joseph Gillain, daleko poznatiji po pseudonimu Jije, kod kojeg je prije spomenuti mladi Francuz pekao zanat pomažući mu u radu na vrlo popularnoj western seriji *Jerry Spring*. Lojalan matičnom magazinu *Spirou*, Jije ne želi započeti novi sličan strip za konkurentski *Pilote* te za taj posao predlaže svog šegrtu što tekstopisac naposljetku i prihvaća. Dvojac započinje suradnju 1963. kada su objavljene i prve stranice stripa nazvanog *Fort Navajo*. Priča o sukobu "crvenog" i "bijelog" čovjeka kroz koju nas vodi ispočetka tvrdoglavi i buntovni poručnik američke konjice sklon kartanju, whiskeyu i tučnjavi, prometnut će se u sljedećim nastavcima u veličanstvenu sagu o naseljavanju američkog zapada, epopeju glavnog lika koji svjedoči vremenu u kojem je jedna strana neminovno osuđena na propast, a nezina kultura na izumiranje i nestanak. Ime ovog popularnog stripovskog poručnika po kojem će biti nazvana cijela serija je Blueberry, a njegov crtač Jean Giraud postat će, uz Tintinova "tatu" Hergea, najpoznatiji i najcjenjeniji autor u povijesti europskog stripa.

NAKON VIŠE OD POLA STOLJEĆA AKTIVNOG UMJETNIČKOG DJELOVANJA MOEBIUS JE ZAISTA POČEO POPRIMATI FAMU BESMRTNOSTI

AMERIČKA POVIJEST U STRIPU Plodnu i uspješnu suradnju s Charlierom potvrđuje i serija *Avanture Jima Cutlassa* (1979.-1999.) koja pripovijeda o živopisnom američkom krajnjem jugu neposredno nakon američkog građanskog rata i poraza snaga Konfederacije. Kao i u radu na Blueberryju, autori su i ovdje izuzetno angažirani po pitanju ljudskih prava i osudi rasne diskriminacije razotkrivajući svu okrutnost pripadnika zloglasnog Klana u nastajanju, ali jednako tako i zvjerstva koja čine vojska i plaćenici pobjedničkog Sjevera

u osvetničkom pohodu na poraženi Jug, masakrirajući civile, pljačkajući imovinu plemićkih južnjačkih obitelji te razarajući i paleći njihove kuće i posjede. Nadopunjujući se savršeno tijekom gotovo tri desetljeća, Charlier i Giraud ostaju zauvijek zapamćeni kao jedan od najboljih tandema na europskoj stripovskoj sceni. Svoju western seriju učinili su klasikom, etablirali je kao jednu od najznačajnijih u povijesti žanra, a njihovi albumi odavno su sasvim zasluženo prepoznati kao istinska remek-djela koja pripadaju samom vrhu europskog i svjetskog stripovskog stvaralaštva. Valja istaknuti da od nastanka stripa i nije bilo previše tako blistavih suradnji, a kada su se na opću radost čitatelja dogodile, onda je rezultat uvijek bio djelo iznimne vrijednosti. Od europskih autorskih parova najsvjetliji primjeri takvog spoja su ništa manje genijalni Rene Goscinny i Alberto Uderzo (*Asterix*), Greg i Hermann Huppen (*Bernard Prince, Comanche*), Antonio Segura i Jose Ortiz (*Hombre*), Giancarlo Berardi i Ivo Milazzo (*Ken Parker*) i Sanchez Abuli i Jordi Bernet (*Torpedo 1936*).

STRIP-MAGAZIN ZA ODRASLE

Pred sam kraj 1974. godine događa se značajna promjena na francusko-belgijskoj stripovskoj sceni, važna po tome što će dobrano protresti i izmijeniti standarde stripa kao masovnog medija. Tijekom te godine Jean Giraud izvlači svoj stari pseudonimom Moebius (kojim se koristio 1963. i 1964. rišući za francuski satirički magazin *Hara-Kiri*) i zajedno s kolegom crtačem Philippeom Druilletom, novinarom/piscem Jean-Pierreom Dionnetom i financijskim direktorom Bernardom Farkasom osniva grupu *Les Humanoïdes Associés* ("Udruženi humanoïdi"). Četvorka u prosincu 1974. izdaje prvi broj strip-magazina za odrasle *Metal Hurlant* ("Uraljući metal") nudeći novu, dotad nevidenu dimenziju znanstvene fantastike i *fantasyja*. Moebius čini potpuni odmak od dotadašnjeg scenarijskog i crtačkog pristupa, koristeći magazin kao platformu za eksperimentiranje i istraživanje unutar stripovske forme, pomičući granice u naraciji i grafičkom izrazu koji često mijenja varirajući liniju i boju.

1975. pojavljuje se njegov *Arzach*, šutljivi usamljenik koji putuje jašući vješto na ledima golemog mehaničkog pterodaktila prelijećući čudne nadrealne panoramske pejzaže i upadajući u bizarne situacije s tragikomičnim obratima.

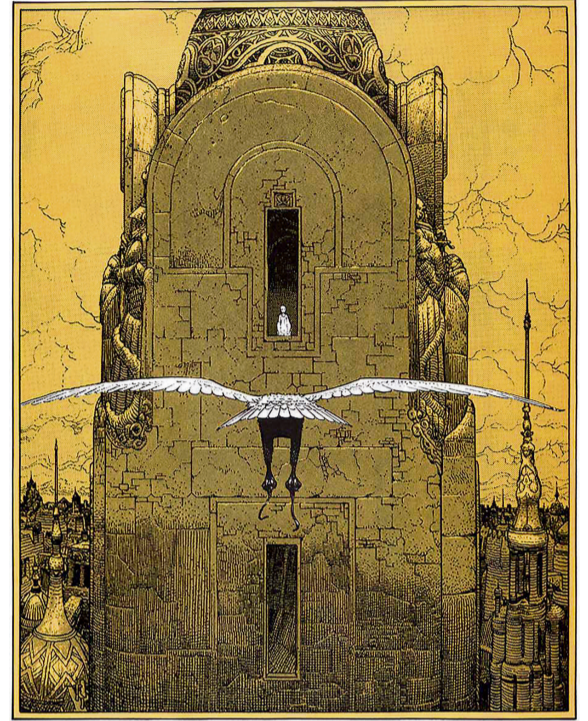
STIL "ČISTE LINIJE" Stil "čiste linije" (*ligne claire*) koji je preuzeo od Hergea i zatim razvio do savršenstva, učinit će Moebiusa još za života najutjecajnijim i najrespektabilnijim autorom europskog stripa, s masom sljedbenika inspiriranih neposredno njegovim radovima iz *Metal Hurlanta* u kojemu objavljuje i Richard Corben, Hugo Pratt, Milo Manara, ali i naš Mirko Ilić (osnivač i najistaknutiji član zagrebačke stripovske grupe Novi Kvadrat, koja pod vidljivo ogromnim utjecajem ovog francuskog magazina djeluje u drugoj polovici 70-ih). Nov i drugačiji pristup znanstvenoj

fantastici kakav donosi tromjesečnik *Metal Hurlant* uzrokuje pojavljivanje njegovih inačica u zemljama izvan francuskog govornog područja. Nakon licence dobivene za englesko govorno područje 1977., američki izdavač mijenja mu naslov u *Heavy Metal*, koji na njemačkom tržištu 1981. starta kao *Schwermetall*, a na švedskom 1990. kao *Tung Metal*. Fantastične priče u kojima glavno mjesto zauzimaju misteriji, mitovi, magija, seksualne fantazije i strava pretočene su 1981. godine više-manje uspješno sa stranica magazina u dugometražni animirani film *Heavy Metal* u režiji Geralda Pottertona. Film je omnibus od osam epizoda, a posljednja je nadahnuta svijetom Moebiusovog stripa *Arzach*. Prijateljstvo i suradnja s kontroverznim čileansko-francuskim svestranim umjetnikom (pisac, redatelj, pjesnik, glumac), filozofom, psihomagom i majstorom tarota Alejom Jodorowskim potencirat će i otprije velik Moebiusov interes za ezoteriju i metafiziku. Nakon zajedničkog remek-djela *Oči mačke* kojim revolucioniraju strip kao takav, postavljajući letvicu toliko visoko da joj se i dan-danas tek nekoliko autora s ukupne svjetske scene može približiti, ova se dva genija ponovo udružuju, započinju rad na još ambicioznijem i kompleksnijem projektu i 1981. izdaju *L'Incal Noir*, prvi dio znanstveno-fantastične serije o avanturama privatnog istražitelja Johna Difoola koju će u šest albuma kompletirati 1988. godine.

Od važnijih Moebiusovih ostvarenja svakako još treba izdvojiti knjige ilustracija *Venise celeste* ("Nebeska Venecija", 1984.), mini-seriju *Silver Surfer: Parable* ("Srebrni letač: Parabola", prema scenariju Stana Leeja za izdavačku kuću Marvel, 1988./1989.) i trilogiju *Le Coeur couronne* ("Okrunjeno srce", prema scenariju Jodorowskog, 1992.-1998.). Načini prenošenja i mijenjanja formi, svojevrstne metamorfoze kojima godinama teži, istražuje ih i razmatra, postaju esencijalnim dijelom Giraudovog/Moebiusovog stvaralačkog procesa.

KREATIVNOST IZ STANJA TRANSA

Dva putovanja u Meksiko, 1955. i 1965., gdje se susreće s beskonačnim otvorenim krajolicima, beskrajnim horizontima i veličanstvenim i zapanjujućim oblicima pustinje koje je stvorila priroda, ostavljaju neizbrisiv trag na njemu i postaju važnim dijelom njegova crtačkog umijeća. Gledajući stranice Blueberryja i Arzacha na kojima to posebno dolazi do izražaja, postaje jasno da nikada prije njega nitko nije uspio u stripu tako vjerno dočarati dubinu prostora. U Meksiku se također pobliže upoznaje sa šamanističkim ritualima starosjedilaca u koje se inicira u potrazi za drugačijim stanjima svijesti i eksperimentira s halucinogenim gljivama doživjevši izvantjelesno iskustvo. Stanje transa (za koje vjeruje da ima potencijal koji može dovesti do metamorfoze) koristi

kao kreativni proces koji mu omogućuje da istraži ono ljudskom umu sakriveno i nepoznato i izazove zakone prirode i vjerojatnosti. To izazivanje daje se iščitati iz njegovih crteža i ilustracija, inače često hermetičnih prosječnom gledatelju ili čitatelju stripova koje plijeni i očarava jedino njihov bespriječno rafinirani grafizam. U istomim filmskoj adaptaciji *Blueberryja* premijerno prikazanoj 2004. godine, redatelja Jana Kounena ne zanima toliko prenošenje izvorne pustolovne atmosfere stripa koliko naglasak stavlja na ezoteriju, šamanizam i psihodelične vizije nastale konzumiranjem halucinogenih biljki u svrhu proširivanja granica svijesti. Film je razočarao mnoge "tvrde" fanove Blueberryja koji su očekivali punokrvni akcijski western, iako je Kounen za svoj pristup očigledno dobio zeleno svjetlo od strane samog Girauda.

STRIPOVSKA FILMSKA SLIKA

Kao koncept dizajner radi za filmove *Alien* (*Osmi putnik*, 1979.), *Tron* (1982.), *The Abyss* (*Bezdan*, 1989.) i *The Fifth Element* (*Peti element*, 1997.), između ostalih, a cijenjani britanski redatelj Ridley Scott otkriva da je upravo Dan O'Bannonov i Moebiusov strip *The Long Tomorrow* iz 1976., kao i spomenuti lik detektiva, poslužio kao glavni predložak za vizualizaciju njegova retro-futurističkog neo-noira *Blade Runner* (*Itrebljivač*) iz 1982.

Odlazak ovog istinskog crtačkog genija zaprepastio je i rastužio poklonike stripa mnogih generacija navikle na uživanje u njegovoj predivnoj i raskošnoj imaginaciji upravo zbog toga što je nakon više od pola stoljeća aktivnog umjetničkog djelovanja on zaista počeo poprimiti famu besmrtnosti. Jedini od autora stripova našeg modernog doba čije djelo može stajati pokraj onih Albrehta Durera i Gustave Dorea, uz Hugo Pratta koji je nasljednik venecijanskih kolorističkih slikara veduta nadovezujući se dostojno na njihovu ostavštinu u nastavljanju sjajne tradicije legitimne europske umjetnosti. ■

EUROPA NA RASKRIŽJU

EUROPA, KAPITAL, DEMOKRACIJA

NAPOMENE O EUROPSKOJ UNIJI I NACIONALNOJ DRŽAVI

STIPE ĆURKOVIĆ

Javne rasprave pred referendum o pristupanju Europskoj uniji u velikoj su mjeri potvrdile ono što su rijetki kritičari post-socijalističkog ideološkog i političkog konsenzusa već neko vrijeme isticali: temeljna legitimacijska strategija procesa europske integracije u svojoj osnovi predstavlja teleološki narativ o usponu prema neupitnom civilizacijskom pragu, čije prekoračenje predstavlja ispunjenje historijskih težnji ove države i njezinih stanovnika. Prešutno oslanjanje na jedva skrivene trope iz Tuđmanova ideološkog imaginarija pritom nije uspjelo pokolebati ni apologetski entuzijazam njegovih dojučerašnjih političkih neprijatelja. U susretu s kritikom ekonomski i socijalno realno postojeće Europske unije, zagovornici pristupanja nisu ni pokušali odgovarati na argumentacijskom terenu s kojega su te kritike upućene.

REFERENDUMSKO POTVRĐIVANJE MITA Konkretna analiza socioekonomske logike procesa europske integracije proglašena je sitničavom računovodstvenom marginalijom, irelevantnom u kontekstu sudbonosne šanse okončanja historijskog vegetiranja na marginama civiliziranog svijeta. Jer: unutar parametara narativa koji realno postojeće socijalne, ekonomske i političke odnose prelama kroz prizmu tropa o civilizacijskoj pripadnosti, potonji kriterij je uvijek već dostatan odgovor na sva pitanja pred koja nas stavljaju ovi prvi. Referendum, nominalno mehanizam demokratskog političkog odlučivanja, tako je u dominantnim tumačenjima unaprijed depolitiziran. Zaokruživanje odgovora na referendumsko pitanje nije predstavljalo izbor između jednakopravnih ponuđenih *političkih* opcija, nego formalni ritual potvrđivanja vjernosti temeljnom mitu koji definira dubinske parametre svih varijacija dominantnih ideoloških i političkih diskursa post-socijalističkog razdoblja i predstavlja njihovu zajedničku zadnju instancu legitimacije. Sastav aktera koji su se našli na strani zagovornika pristupanju Uniji na institucionalnoj i personalnoj razini je potvrdio dubinski konsenzus ispod kakofonije dnevnopolitičkih divergencija: Kukuriku, HDZ, HUP, SSSH, Pantovčak, Kaptol, lijevoliberalne urbane kulturne elite, većina NGO scene, medijskih "opinion makera" i "stručnjaka" svih registara i Ante Gotovina...

Medijski najvidljivija opcija izvan tog konsenzusa bile su grupacije radikalne desnice, koje su zagovornicima ulaska u Uniju ideološki poslužile na dvije razine. Prvo, kao opomena na navodno *jedinu* moguću političku alternativu ulasku u EU. A samim time i kao prilika za finalnu dramatičnu diktumu da alternativne ulasku uistinu *nema*, bar ne za "civilizirani" dio stanovništva. Drugo, kao dobrodošlo polazište za ideološku inkriminaciju i dezavuiranje malog broja kritičkih glasova s lijevice, u skladu s prokušanim hladnoratovskim jednadžbama prema kojima oni koji promoviraju šovinističke ili izolacionističke ideale po nacionalističkom i/ili etničkim ključu i oni koji traže produbljivanje procesa demokratske kontrole na sve aspekte društvene reprodukcije i demokratsko raspolaganje ukupnim društvenim bogatstvom – u konačnici žele jedno te isto.

LEGITIMNA POLAZIŠTA I KRIVI ZAKLJUČCI Mehanizmi ideološke hegemonizacije rasprave o pristupanju Uniji, koji su ovdje tek naznačeni, zaslužuju temeljitije analize. No, ovdje ću se ipak baviti drugim setom problema,

**OSIGURANJE
PRIVILEGIRANE
POZICIJE
KAPITALISTIČKIH
TRŽIŠTA KAO
REGULATORA
DRUŠTVENE
REPRODUKCIJE
VRLO BI LAKO U
BUDUĆNOSTI MOGLO
ZAHTIJEVATI SVE
NE-DEMOKRATSKIJE
OBLIKE DRŽAVE**

koji su u dosadašnjim komentarima u još manjoj mjeri adekvatno problematizirani. Tvrdi nacionalistička desnica se ulasku u Uniju protivila iz uvjerenja da će time biti započet proces konačne razgradnje nacionalne države. Isto uvjerenje nagnalo je dio lijevice da pristupanje Europskoj uniji emfatično podrži, u uvjerenju da će time i problem nacionalističke desnice jednom zauvijek nestati s dnevnog reda. Voden antinacionalističkim impulsom, dio lijevice polazi od manje ili više eksplicitnog izjednačavanja forme nacionalne države s izvorom protudemokratskih društvenih tendencija i iz toga izvodi zaključak da će pridruživanje nadnacionalnoj Europskoj uniji nužno voditi u smjeru veće demokratizacije, i to u točno onoj mjeri u kojoj nacionalna država kao instanca regulacije društvenih odnosa pritom bude slabila i gubila na značaju. Nema sumnje da je kritička svijest o restriktivnosti i limitacijama nacionalne države kao forme demokratske političke organizacije ne samo legitimno, nego i nužno kritičko polazište svakog dosljedno emancipatornog političkog projekta. No, iz toga ne slijedi da su svaki zaključak ili normativna preskripcija koji na njoj počivaju analitički valjani ili politički i strateški adekvatni. Krajnje provizorno i u obliku nekoliko teza pokušat ću ukazati na neke važne momente koje treba analitički i politički uzeti u obzir pri raspravama o međudodnosima Europske unije, nacionalne države, demokracije, ali i na opasnosti formacije desne prijetnje, u nadi da će bar u grubim crtama postati razvidno do koje mjere su dominantni motivi koji su cirkulirali u dosadašnjim raspravama neadekvatni za pristup tom sklopu problema. Obzirom na ishod referenduma i skori

ulazak u Uniju, pitanje adekvatnosti polazišta analize vrlo brzo će zadobiti i dimenziju akutne političke i stratejske relevantnosti. Teze koje slijede ne iscrpljuju problematiku niti definiraju njezine konačne obrise. Treba ih shvatiti prije svega kao parcijalan doprinos daljnjim raspravama i korak prema formulaciji odgovora ljevice koji će biti prikladniji zadanom problemu.

“NOVI KONSTITUCIONALIZAM” I SLABLJENJE DEMOKRACIJE Pojmom “novog konstitucionalizma” neogramscijanski politolog Stephen Gill konceptualizira tendenciju transfera ovlasti i ingerencija koje su historijski bile vezane za nacionalne države na nadnacionalnu razinu i/ili institucije koje ne podliježu demokratskom procesu. Kodifikacijom određenog seta obvezujućih pravila i režima sankcija u slučaju njihova neispunjenja na razini koja nadilazi mogućnosti demokratske interferencije i modifikacije, ima za cilj disciplinirati i suziti sferu političkog odlučivanja i time obuzdati opasnost nekalkulabilnog “demokratskog ekscesa”. U tom smislu reflektira pravnu i institucionalnu kristalizaciju i mehanizam difuzije neoliberalnih normi regulacije društvenih odnosa, s naglašenim privilegiranjem tržišta i, u uskoj vezi s njim, juridičkih i kvazi-juridičkih institucija i protokola odlučivanja kao poželjnih instanci društvenog upravljanja.

Pod pritiskom dvostrukih kliješta ekspanzije tržišta i juridičkih i kvazi-juridičkih aparata, polje za demokratske interferencije tako se progresivno smanjuje. Pored toga, i određeni dijelovi izvršne vlasti dobivaju veći stupanj autonomije od procesa formacije političke volje putem demokratskog procesa, čime ujedno rastu i ovlasti tehnokrata i viših slojeva birokracije u odnosu na političare čiji mandati neposredno podliježu izbornom procesu. Iako su, kako Gill naglašava, “prijedlozi novog konstitucionalizma” na razini artikulacije političke agende “često implicitni, a ne eksplicitni”, oni na koncu “ipak naglašavaju tržišnu efikasnost, disciplinu i pouzdanje u njegove mehanizme; kredibilitet i konzistentnost ekonomske politike te nameću ograničenja procesu demokratskog odlučivanja. Prijedlozi impliciraju ili nalažu izdvajanje ključnih aspekata ekonomije od utjecaja političara ili masa građana nametanjem interno ili eksterno ‘obvezujućih ograničenja’ na vodenje fiskalne, monetarne, trgovinske i investicijske politike.”¹ “Novi konstitucionalizam” tako predstavlja institucionalizaciju “disciplinarnog neoliberalizma (...) na makro-razini moći u kvazi-pravnom restrukturiranju države i međunarodnih političkih formi (...) Taj diskurs globalnog ekonomskog upravljanja odražava se u politici Bretton Woods institucija (tj. u uvjetima kojima MMF i Svjetska banka nameću promjene u oblicima državne i ekonomske politike), kvazi-ustavnim regionalnim ugovorima poput NAFTA-e ili Maastrichta, kao i u multilateralnom regulatornom okviru WTO-a. Odražava se i u globalnom trendu prema neovisnim centralnim bankama, s

makroekonomskom politikom koja prioritet stavlja na ‘borbu protiv inflacije’.”²

Sukladno tome, političke implikacije transfera ovlasti i procesa odlučivanja s kompromitiranih političkih elita na nadnacionalne institucije i pravne protokole moguće je dešifrirati kao moment u tendenciji izdublivanja i sužavanja demokratskih procesa odlučivanja u korist pravno kodificiranog tehnokratskog autoritarizma. U prosincu 2011. dogovorene ovlasti Europske komisije nad budžetima država-članica Unije, uz predviđeni set finansijskih penalizacija u slučaju nepoštivanja maastričkih kriterija fiskalne discipline, u tom kontekstu predstavljaju tek sljedeći korak prema realizaciji protudemokratskih potencijala ovog modela društvenog upravljanja. Čak i s minimalno dosljednih liberalno-demokratskih pozicija ove tendencije bi trebale biti zabrinjavajuće. U kombinaciji sa smjenama demokratski izabranih vlada Italije i Grčke putem dekreta, predstavljaju sve očitijske simptome problematičnosti navodne kompatibilnosti neoliberalizma i liberalne demokracije. Za ljevicu, koja bi po definiciji morala biti imuna na priče o kompatibilnosti i uzajamnoj zavisnosti interesa i sloboda kapitala i interesa i sloboda većine stanovništva, formacija i konsolidacija aparata upravljanja koji apsorbiraju državne funkcije i dislociraju ih na razinu koja poništava institucionalne prostore za demokratsku intervenciju, stvari bi trebale biti još kudikamo jasnije.

HISTORIJSKI IZBORENA SOCIJALNA PRAVA I INSTITUCIONALNI OKVIR NACIONALNE DRŽAVE

Nizom odluka Europskog suda od 1998. naovamo utvrđeno je pravo svih osoba s europskim državljanstvom na zahtijevanje socijalnih prava u svim drugim državama-članicama Unije. Odluka je donesena na temelju uvođenja europskog državljanstva ugovorom iz Maastrichta 1992. godine, protivno očekivanjima i namjerama autora ugovora i vlada koje su ga potpisale. Potonje su, prema nekim komentatorima, instituciju “europskog državljanstva” prije svega tretirale kao oportunu i praznu promidžbenu formulu. Ovaj od strane arhitekata Maastrichta nepredviđeni “eksces” u konačnici, međutim, realne posljedice ima samo za migrantske radnike koji potječu iz drugih država-članica. Ipak, i u tom obliku socijalna prava ostaju usko vezana za instituciju državljanstva, makar i u ovom slučaju “greškom” za socijalnu dimenziju proširenog europskog državljanstva. Migrantski radnici u državama-članicama kojih nisu i nacionalni državljani i dalje ostaju isključeni iz političkog procesa, a time lišeni i mogućnosti pune participacije u političkoj borbi za definiranje oblika i razmjera socijalnih i svih drugih prava. Pravo pune političke participacije ostaje vezano uz po definiciji isključivu instituciju nacionalnog državljanstva. Pored toga, većina stanovništva Unije ostaje živjeti i raditi u svojim nacionalnim državama. A one, sukladno “podjeli rada” između institucija Unije i nacionalnih država, zadržavaju ingerenciju

nad definiranjem i regulacijom radnog zakonodavstva i stupnja i oblika socijalnih prava na svom teritoriju. Kako u prikazu pro-europski orijentiranih tendencija unutar ljevice ističu njemački teoretičari države John Kannan-kulam i Fabian Georgi, “u ‘svakodnevnim borbama’ i ti akteri su u većini slučajevi prisiljeni agitirati na nacionalnoj razini: ne postoje europski kolektivni ugovori, jedva da postoji razvijena europska javnost, a političkog utjecaja imaju – ako uopće – često samo na nacionalnoj razini. Na praktičnoj razini proklamirana europska perspektiva tako često ostaje beznačajna.”³ Nacionalna država, htjeli – ne htjeli, ostaje privilegirani adresat i referentni okvir borbi za socijalna prava.

Na istom tragu, ali na argumentacijski općenitijoj razini, njihov kolega Joachim Hirsch ističe: “Obzirom da države predstavljaju ekonomski, socijalni i institucionalni okvir unutar kojega se odvijaju demokratske borbe, ostvarenje demokratskih principa – jednakost svih ljudi, pravna regulacija socijalnih odnosa, opća sloboda, ukoliko: ljudska prava – ostalo je, čak i u njihovu proturječnom i nepotpunom dosadašnjem razvoju, usko vezano uz njih. U njima do danas nalaze svoju granicu. Efektivni su samo kao ‘prava državljana’, dok s onu stranu državnih granica u velikoj mjeri ostaju puki zahtjevi i fikcija.”⁴ Tu okolnost, međutim, ne bi trebalo interpretirati kao posljedice neke intrinzične socijalne benevolentnosti nacionalne države kao forme. Projekt stvaranja nacionalnih država, kao što i naša nedavna prošlost zorno ilustrira, na ideološkoj razini doduše u pravilu postulira homogenost interesa ili čak “bratstvo” “državotvornih” pripadnika nacije, no iz toga ne slijedi nužno i prevođenje tih deklarativnih postulata u egalitarnu socijalnu politiku. Uska historijska veza između formacije nacionalnih država i uspostave i širenja kapitalističkog načina proizvodnje rezultirala je nizom složenih napetosti i kontradikcija. “Karakter države kao formalnog otjelovljenja društveno Općeg”, ističe na drugom mjestu Hirsch, “čini istovremeno mogućim i nužnim zaodjevanje politike koja će jamčiti opstojnost vladajućih društvenih struktura i procesa oplodnje kapitala u formu ‘nacionalno-narodnog’ programa. To znači da promicanje kapitalističkih ciljeva mora na plauzibilan način biti prikazano kao služenje općim, ‘nacionalnim’ interesima, na primjer tako da se uništenje radnih mjesta prikazuje kao nužno za promicanje ekonomskog rasta, pa time u konačnici služi i interesu većine.”⁵

Slične legitimacijske strategije razvidne su i u kontekstu procesa europskih integracija, no, u nedostatku ideološki i institucionalno analognih “jamstava plauzibilnosti”, njihova interpelacijska moć počiva na vrlo fragilnim temeljima, što ilustrira i sve naglašeniji uspjeh stranaka ksenofobne i nacionalističke desnice u mnogim zemljama Unije. Za razliku od institucionalnog aparata na razini EU, aparati nacionalnih država u velikoj mjeri uključuje i institucije koje su rezultat duge povijesti klasnih i socijalnih borbi.

Institucije socijalne države uvijek su balansirale na tankom užetu između funkcionalnosti za proces akumulacije kapitala (osiguranjem adekvatno obrazovanog i zdravog radništva, itd.) i potencijalne barijere procesu akumulacije (visokim stopama poreza na poduzetničke profite, relativno visokim stupnjem nadoknade za nezaposlenost i po kapital restriktivnim radnim zakonodavstvom, itd.). Neoliberalna restrukturiranja zadnjih desetljeća posljedica su promjene u ocjeni njihove funkcionalnosti za proces akumulacije iz perspektive kapitala. Stagflacijska kriza 1970-ih, koja je obilježila kraj poslijeratnog razdoblja visokih stopa rasta i profitnih stopa, označila je i kraj pristanka kapitala na dotadašnji režim akomodacije materijalnih interesa rada. Nacionalne države, njihove institucije socijalne zaštite i regulacije radnog prava, teren su na kojemu se velik dio tih borbi koncentrirao i prelama. S gledišta kapitala relativno širok, historijski naslijeđen, raspon mehanizama otpora koji institucije nacionalne države pružaju radu, razlog je pokušaja fiksiranja obvezujućih pravila igre na razini nadnacionalnih institucija i redukcije mogućnosti demokratske interferencije opisanih u prethodnom dijelu teksta. U tendenciji, nacionalne države tako u sve manjoj mjeri predstavljaju okvir formulacije samostalne ekonomske politike (čak i u vrlo limitiranom okviru kejnzijskog razdoblja) i sve više postaju instanca implementacije diktata izvanjskih nadređenih instanci i instanca prilagodbe njima posredovanim tržišnim imperativima. Iz toga proizlazi i reformulacija "nacionalnog interesa" kao imperativa podizanja konkurentnosti, što u konačnici ne znači drugo nego neposrednu identifikaciju "interesa nacije" s procesom uspješne akumulacije kapitala. "Nacionalni interes" tako u neoliberalizmu svoj klasni (i klasno ekskluzivistički) karakter otkriva emfatičnije nego u prethodnom periodu, gdje je prevladavala strategija socijalne integracije putem mehanizama "države blagostanja". Kako je podizanje konkurentnosti u neoliberalnoj dogmatici istoznačno s pritiskom na cijenu i uvjete rada te politikom pogodovanja kapitalu, tako definiran "nacionalni interes" sada nužno stoji u eksplicitnoj opreci s neposrednim materijalnim interesima većine radnog stanovništva. No, kako nas i hrvatsko tranzicijsko iskustvo uči, legitimacija tih procesa evokacijom "nacionalnog interesa" pritom ne stoji u nužnoj opreci s europskim integracijama, nego potonje često figuriraju kao važan moment njihove legitimacije. Jednom kada je "nacionalni interes" definiran kao imperativ podizanja konkurentnosti, a EU kao okvir koji obećava pogodovati njegovoj realizaciji, postavljen je legitimacijski mehanizam za neoliberalnu reviziju funkcije i svrhovitosti svih institucija unutar državnog aparata na kojima je počivao model "kejnzijske" ili "socijaldemokratske" strategije socijalne integracije radništva.

MODELI UPRAVLJANJA Iz toga proizlaze dalekosežne posljedice za problematiku održavanja društvene kohezije u uvjetima naglašene klasne polarizacije. Na najapstraktnijoj razini rečeno: strategijski zadatak osiguranja za društvenu reprodukciju nužno minimalnog stupnja društvene kohezije može počivati na (po radništvu relativno povoljnoj) 1) socijalnoj integraciji (na čemu su počivale i ideologija i, do određene mjere, praksa "države blagostanja"); 2) na upotrebi represivnih aparata s ciljem pacifikacije "opasnih klasa"; i/ili 3) na taktici naglašene ideološke integracije (nacionalizam, rasizam, itd.). Konkretni modeli i kompozicija tih temeljnih taktičkih elemenata će uvijek biti historijski specifični i mogu se ustanoviti samo na razini konkretne historijske analize. Ovako definiran analitički raster omogućit će nam prije svega čitanje historijskih tendencije u modifikacijama modela osiguranja društvene reprodukcije i instrumentariju upravljanja. No, već na razini apstraktne inventure raspoloživih instrumenata postaje razvidno da će važnost represivnih aparata i ideološke integracije u tendenciji rasti proporcionalno s opadanjem važnosti socijalne integracije kao nosećeg momenta. U kontekstu neoliberalnog napada na institucije socijalne države, koji je krizom i mjerama štednje postao samo još zaoštreniji, time se naširoko trasira put historijskom povratku autoritarnijih modela političkog upravljanja. Osiguranje privilegirane pozicije kapitalističkih tržišta kao regulatora društvene reprodukcije vrlo bi lako u budućnosti moglo zahtijevati sve ne-demokratskije oblike države. Te tendencije su uvelike već razvidne. U mjeri u kojoj svojim diktatima sužava prostor socijalno ekspanzivnih scenarija društvene reprodukcije, Europska unija u svom današnjem obliku predstavlja faktor koji tim tendencijama bitno pogoduje. Za ljevicu iz toga proizlazi prije svega obaveza da ideološke recitale o njezinom karakteru "civilizirajuće" historijske sile kritički propita, umjesto da ih mehanički perpetuira.

**U MJERI U KOJOJ
RADNIČKE KLASE
RAZLIČITIH ZEMALJA
UNIJE GURA U
BESPOŠTEDNU
KONKURENTSKU
TRKU, S REZULTATOM
SOCIJALNE UTRKE
PREMA DNU I IZVOZU
NEZAPOSLENOSTI IZ
CENTRA U PERIFERIJU,
TAJ MODEL POGODUJE
I USPONU DESNICE**

**NEOMERKANTILIZAM I PANDORINA KUTIJA
SOCIJALDARVINISTIČKE DINAMIKE** Europska unija nije kooperativna ekonomska zajednica na temelju egalitarnih principa, nego prostor konkurentske, a to znači – socijaldarvinističke ili tržišno-darvinističke borbe. Izvozni uspjeh zemalja centra, prije svega Njemačke, za neposredan rezultat ima trgovinske deficite i gomilanje dugova na periferiji. Kriza eurozone je rezultat tih strukturnih asimetrija i neomerkantilističkih strategija. A upravo "rasplet" krize eurozone dramatično ilustrira ispraznost svih priča o EU kao trans- ili post-nacionalnom projektu. Žestoki otpor ideji euro-obveznica, koje bi stvorile zajedničke dužničke obaveze svih zemalja-članica i tako smanjile ekonomski pritisak na periferiju, pokazuje da zemlje centra odbijaju napustiti paradigmu nacionalnih ekonomija i nacionalnih država kao temeljni okvir restrukturiranja odnosa unutar Unije. Njemačka i druge zemlje centra inzistiraju na tome da javni dug zemalja-članica ostaje *nacionalan*, što onda znači i da socijalni teret njegova servisiranja ima snositi isključivo stanovništvo pogodjenih zemalja. Nadnacionalan je prije svega korzet monetarne unije, koji bitno limitira navigacijski prostor zemalja s trgovinskim deficitima, kao i obvezujuća pravila slobodnotržišne izloženosti izvozu iz centra. No, socijaldarvinistička logika borbe jedne nacionalne ekonomije protiv druge, uvijek prijati generirati i političke reakcije na istom tragu, u obliku nacionalističkih i ksenofobnih reakcija, što pogoduje difuziji i uspjehu narativa desnice. Pritom je važno ne zaboraviti da takvoj logici strukturno pogoduje upravo model EU integracije – ona je njezin rezultat i odraz, a *ne* politička kontingentna aberacija. U mjeri u kojoj radničke klase različitih zemalja Unije gura u bespoštednu konkurentsku trku, s rezultatom socijalne utrke

prema dnu i izvozu nezaposlenosti iz centra u periferiju, taj model pogoduje i usponu desnice kao političke snage koja će tu konstelaciju pokušati ideološki instrumentalizirati. Upravo zbog toga neoliberalna i socijaldarvinistička EU nije brana protiv radikalno desne prijetnje, nego humus koji strukturno pogoduje njezinoj političkoj obnovi. Već to je dostatno da ljevicu obveže na formulaciju dosljedne kritike EU-a. Kritike iluzija "države blagostanja" i njezina historijski problematičnog nacionalnog oblika zbog toga, dakako, ne nestaju s dnevnog reda. Apstraktno i ahistorijsko zaziranje ljevice od adekvatnog analitičkog mapiranja svih kompleksnosti i često proturječnih mandata koje je nacionalna država historijski bila prisiljena preuzeti na planu skrbi o društvenoj reprodukciji (što onda znači i obavezu obrane tih socijalnih funkcija) moglo bi se, paradoksalno, vrlo lako ispostaviti kao neželjeni doprinos ne samo njezinu pretvaranju u sve direktniji instrument provođenja interesa kapitala nego i kao pasivni doprinos njezinoj sve otvorenijoj mutaciji u emfatično nacionalističku i represivnu kapitalističku državu. Teren obrane stečenih socijalnih prava, kodificiranih, htjeli – ne htjeli, u institucijama države, ne smije biti prepušten desnim narativima. Opasnost ponavljanje historijskih katastrofa koje su iz sličnih konstelacija proizašle zadnja je stvar pred kojom ljevica ima pravo zatvarati oči.

¹ Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, Second Edition, New York: Palgrave Macmillan, 2008., str. 166.

² Isto, str. 165.

³ John Kannankulam i Fabian Georgi, *Die Europäische Integration als materielle Verdichtung von Kräfteverhältnissen: Hegemonieprojekte im Kampf um das 'Staatsprojekt Europa'*, Marburg: Philipps-Universität Marburg, 2012., str. 44.

⁴ Joachim Hirsch, *Materialistische Staatstheorie: Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*, Hamburg: VSA-Verlag, 2005., str. 81.

⁵ Isto, str. 98.

TRANZICIJA EUROPE IZ SOCIJALDEMOKRACIJE U OLIGARHIJU

**NAKON FINANCIJSKE KRIZE KOJA JE 2008. IZAZVANA U SAD-U, I
EUROPSKA UNIJA SE OKRENULA SPAŠAVANJU BANAKA JAVNIM NOVCEM,
A UMJESTO SOCIJALDEMOKRACIJE KRENULO SE U DEMONTAŽU SVIH
JAVNIH SERVISA, UKLJUČUJUĆI I FUNKCIJU EUROPSKE CENTRALNE
BANKE I MONETARNE POLITIKE**

MICHAEL HUDSON

Najlakši način da se razumije europska financijska kriza jest da se pogledaju rješenja koja se za nju predlažu. Ona su bankarski san, pljačkaška vreća bezvrijednih stvari, koju bi vjerojatno malo tko od glasača prihvatio na demokratskom referendumu. Bankarski stratezi naučili su ne riskirati podnoseći svoje planove na demokratsko glasovanje nakon što su Islandani dvaput, 2010. i 2011., odbili podržati kapitulaciju svoje vlade da Britaniji i Nizozemskoj plate gubitke koje su zgrnule slabo regulirane islandske banke na vanjskim operacijama. U nedostatku takva referenduma, masovne demonstracije bile su jedini način koji je ostao grčkim glasačima da obilježe svoj otpor privatizaciji 50 milijardi eura bezvrijednih papira, koju je zahtijevala Europska središnja banka (ECB) u jesen 2011.

Problem je da Grčka nema gotova novca da iskupi dugove i plati kamate. ECB zahtijeva da ona proda javnu imovinu – zemlju, vode i kanalizacijske sustave, luke i drugu imovinu u javnom sektoru i, također, da smanji mirovine i druga plaćanja svome stanovništvu. “Donjih 99%” stanovništva je bijesno kad čuje da je najbogatiji sloj uvelike kriv za proračunski manjak, krijući navodnih 45 milijardi eura samo u švicarskim bankama. Poimanje normalnog najamnog zaposlenika da je dužan odreći se svoje mirovine da bi se platile obveze onih koji izbjegavaju plaćanje poreza – i općenito neplaćanje poreza na bogatstvo, koje je uveo pukovnički režim – čini razumljivo ljutim većinu naroda. Za “Trojku” ECB, EU i MMF, tvrditi da sve što bogataši uzimaju, krađu ili izbjegavaju platiti mora nadoknaditi obično stanovništvo nije politički neutralan stav. To se shvaća kao žestoki napad na stranu bogatstva, koji se smatra nepoštenim.

VLADAVINA TEHNOKRATA Demokratska porezna politika morala bi ponovno uvesti progresivno oporezivanje dohotka i imovine, i morala bi ojačati naplatu poreza – s kaznama za izbjegavanje plaćanja. Već od 19. stoljeća demokratski reformatori nastojali su osloboditi gospodarstva od rasipanja, korupcije i “nezarađenog dohotka”. Ali ECB “Trojka” nameće regresivni porez – takav kakav se može nametnuti samo predavanjem državne porezne politike u ruke skupini neizabranih “tehnokrata”.

Nazvati upravljače takve nedemokratske politike “tehnokratima” izgleda ciničnim, prividno znanstvenim eufemizmom za financijske lobiste ili birokrate za koje se misli da prikladnim uskim gledanjem mogu djelovati kao korisni idioti u korist svojih sponzora. Njihova je ideologija ista filozofija stezanja koju je MMF nametnuo dužnicima Trećeg svijeta od 1960-ih do 1980-ih godina. Pretendirajući da stabiliziraju bilancu plaćanja uvodeći slobodna tržišta, ti službenici su rasprodali izvozne sektore i temeljnu infrastrukturu kupcima iz vjerovničkih zemalja. Posljedica je bila natjeravanje gospodarstava, pogodjenih stezanjem, u sve veće dugove – prema stranim bankarima i njihovim vlastitim domaćim oligarhijskim elitama.

To je bio tkalački stan na koji su sada stavljene socijalne demokracije Eurozone. Pod političkim kišobranom financijske nužde, nadnice i životni standard se moraju sniziti i

politička moć pomjeriti od izabranih vlada na tehokrate koji vladaju u ime velikih banaka i financijskih institucija. Radništvo javnog sektora treba privatizirati – i de-sindikalizirati, dok treba sniziti razinu socijalne sigurnosti, mirovinskih planova i zdravstvenog osiguranja.

To je temeljni scenarij koji korporacijski pljačkaši slijede kada prazne korporacijske mirovinske planove da bi platili svoje financijske podržavatelje u preuzimanju na kredit. Također, to je isti način na koji je gospodarstvo bivšeg Sovjetskog Saveza privatizirano poslije 1991. godine, prenoseći javnu imovinu u ruke kleptokrata, koji su u sprezi sa zapadnjačkim investicijskim bankarima učinili rusku i druge burze vedetama globalnih financijskih tržišta. Porezi na imovinu bili su svedeni na nisku razinu, dok su jedinstvene stope poreza nametnute na nadnice (kumulativno 59% u Letoniji). Industrija je razbijena dok su zemljišta i “mineralna prava” prenesena na strance, gospodarstva gurnuta u dugove, a kvalificirani i nekvalificirani radnici prisiljeni da se iselesu u potrazi za zaposlenjem.

Praveći se da rade na stabilnosti cijena i slobodnim tržištima, bankari su napuhali kreditne mjehure cijena nekretnina. Rentni dohodak bio je kapitaliziran u bankovne zajmove i isplaćivan u obliku kamata. To je bilo visoko profitabilno za bankare, ali je baltičkim zemljama i velikom dijelu Srednje Europe oko 2008. godine ostavilo nalijepljen dug i negativni dionički kapital. Neoliberali su aplaudirali njihovim padajućim razinama nadnica i smanjenom BDP-u kao velikom uspjehu, jer su te zemlje prebacile porezni teret na zaposlenost, a ne na vlasništvo i financije. Vlade su spašavale banke na teret poreznih obveznika.

FINANCIJSKO RATOVANJE Aksiomska je istina da rješenje svakog velikog socijalnog problema teži stvoriti šire probleme – ne uvijek nenamjerno! Sa stajališta financijskog sektora “rješenje” krize Eurozone je obrnuti ciljeve Progresivnog doba od prije jednog stoljeća – onog kojeg je John Maynard Keynes 1936. uglasno nazvao “eutanzijom rentijera”. Ideja je bila natjerati bankovni sustav da služi gospodarstvu, a ne obrnuto. Umjesto toga, financije su postale novi način ratovanja – manje krvavog, ali s istim ciljevima kao što su bila vikinška osvajanja pred više od tisuću godina, i kasnija europska kolonijalna osvajanja: prisvajanje zemlje i prirodnih izvora, infrastrukture i svake druge imovine koja može davati neki dotok dohotka. To je značilo kapitalizirati i procijeniti takve vrijednosti, primjerice, kako je William Osvajač sastavio Knjigu sudnjeg dana, nakon 1066. godine u stilu modela današnjih računa ECB-a i MMF-a.

To prisvajanje ekonomskog viška da se plate bankari obrće naglavce tradicionalne vrijednosti Europljana. Nametanje ekonomskog stezanja, razbijanje socijalne potrošnje, rasprodaja javnih dobara, de-sindikalizacija radništva, snižavanje razine nadnica, sužavanje mirovinskih prava i zdravstvene skrbi u zemljama koje žive po demokratskim pravilima, zahtijeva da se glasači uvjere da tome nema alternative. Tvrdi se da će se bez profitabilnog bankovnog sektora (bez obzira koliko bio gramzljiv) gospodarstvo

urušiti kako bankarski gubitci i loši zajmovi i financijske igre budu sustav plaćanja vukli na dolje. Nikakve regulatorne agencije ne mogu pomoći, nikakva bolja porezna politika, ništa osim da predamo kontrolu lobistima da spašavaju banke, da ne izgube financijska potraživanja, na kojima su sagrađene.

Ono što banke žele, to je da se ekonomski višak, koji se naplaćuje kao kamata, ne koristi za podizanje životnog standarda, javnu socijalnu potrošnju, ili čak za nove kapitalne investicije. Istraživanje i razvoj zahtijevaju previše vremena, financije žive na kratki rok. Ta kratkoročnost sama sebe uništava, a predstavlja se kao znanost. Alternativa je, uvjerava se glasače, put u ropstvo, miješanje u “slobodno tržište” preko financijske regulacije i čak preko progresivnog oporezivanja.

Naravno, postoji alternativa. To je ono što su europska civilizacija od skolastika 13. stoljeća do prosvjetiteljstva i procvata klasične političke ekonomije nastojali stvoriti: gospodarstvo bez nezarađenog dohotka, bez povlaštenih grupa koje koriste posebne povlastice “izvlačenja renti”. U rukama neoliberala, naprotiv, slobodno tržište je slobodno za rentijersku klasu koja uživa porezne olakšice da izvlači kamate, ekonomsku rentu i monopolističke cijene.

Rentijerski krugovi predstavljaju svoje ponašanje kao učinkovito “stvaranje bogatstva”. Poslovne škole podučavaju privatizere kako odobravati bankovne zajmove i financirati kupnju obveznica, uzimajući u zalog bilo što čime mogu teretiti usluge javne infrastrukture, koje prodaje država. Ideja je da se taj prihod plati bankama i dioničarima u obliku kamata i onda ostvari kapitalni dobitak podižući pristojbe za korištenje cesta i luka, vodovoda i kanalizacije i drugih osnovnih usluga. Vlade se uvjeravaju da se s gospodarstvom može efikasnije upravljati razbijajući javne programe i rasprodavajući imovinu.

DUŽNIČKO KMETSTVO Nikada nije bio veći prikriiveni jaz između navodnog cilja i stvarnog rezultata. Dopushtajući da isplata kamata (čak i kapitalnih dobitaka) bude oslobođena od plaćanja poreza, države se lišavaju dohotka od pristojbi korisnika koji napuštaju i povećavaju svoj proračunski deficit. Umjesto da promiču stabilnost cijena (što je naglašeni prioritet ECB-a), privatizacija podiže cijene infrastrukture, stanova i drugih troškova života i poslovanja, ugrađujući u kamate namete i druga financijska paušalna plaćanja – i mnogo više plaće upravnih službenika. Tako, samo je ideološki naklon kad se tvrdi da je ta politika učinkovitija samo zato što se privatizirani zadužuju umjesto države.

Nema nikakve tehnološke ili ekonomske potrebe da europski financijski menadžeri nametnu depresiju glavnini pučanstva. Ali postoji velika prilika za dobitak za banke, koje su uspostavile kontrolu nad ekonomskom politikom ECB-a. Od 1960-ih godina krize bilance plaćanja pružale su priliku bankarima i likvidnim investitorima da prigrabe kontrolu fiskalne politike – da pomjere teret poreza na radništvo i da razbiju socijalnu potrošnju u korist subvencioniranja stranih investitora i financijskog sektora. Oni

su bili na dobitku od politike stezanja koja je snižavala životni standard i sužavala veličinu društvene potrošnje. Jedna dužnička kriza omogućava domaćoj financijskoj eliti i stranim bankarima da zaduže ostali dio društva, koristeći svoju povlasticu kreditiranja (ili prikupljanja štednje ugrađene kao rezultat manje progresivnih poreznih politika), kao polugu da zgrabe imovinu i dovedu stanovništvo u stanje dužničke ovisnosti.

Tip ratovanja koji sada guta Europu je tako više nego samo ekonomski po svom sadržaju. On prijeti da postane povijesna razdjelnica između prošle polustoljetne epohe nade i tehnoloških mogućnosti novog doba polarizacije, kako financijska oligarhija zauzima mjesto demokratskih vlada i svodi stanovništva na dužničko kmetstvo.

Da bi tako drski grabež vlasništva i moći uspio, potrebna je kriza da suspendira normalne političke i demokratske zakonodavne procese, koji bi se tome usprotivili. Politička panika i anarhija stvaraju prazninu u kojoj se pljačkaši mogu brzo kretati, koristeći retoriku financijske prevare i ekonomske starudije, da se dade smisao samoposluznim rješenjima, pogrešnim pogledom na ekonomsku povijest, i u ovom današnjem slučaju ECB-a, posebno na njemačku povijest.

FUNKCIJA SREDIŠNJIH BANAKA Države ne moraju posuđivati od komercijalnih bankara ili drugih zajm davaca. Sve od kada je 1694. godine osnovana Engleska banka, središnje banke su tiskale novac da bi financirale javnu potrošnju. Bankari također slobodno stvaraju kredit – kada posuđuju i odobravaju kredit klijentskim računima, u zamjenu za mjenice koje donose kamate. Danas, te banke mogu posuđivati pričuve od državne središnje banke po niskoj godišnjoj kamatnoj stopi (0,25 % u Sjedinjenim Državama) i njima davati zajmove po višim kamatnim stopama. Tako su banke sretno kad vide kako državna središnja banka stvara kredit da njima posuđuje. Ali kad se radi o tome da države stvaraju novac da financiraju svoje proračunske manjkove za potrošnju u ostalom gospodarstvu, banke bi više voljele da se njima ostavi to tržište i njegove kamatne zarade.

Europske komercijalne banke su posebice za to da Europska središnja banka ne smije financirati državne proračunske manjkove. Ali privatno stvaranje kredita nije nužno manje inflatorno od državne monetizacije njihovih deficita (naprosto tiskajući potrebni novac). Većina komercijalnih bankovnih zajmova odobrava se na temelju nekretnina, dionica i obveznica - uz uvjet da kredit koji se koristi bude ponuđen pri utvrđivanju cijena stanova i cijena financijskih vrijednosnica (kao zajmovi za pokriće otkupa).

Uglavnom, država je ona koja koristi kredit na “realno” gospodarstvo, u mjeri u kojoj se deficiti javnog proračuna koriste za zapošljavanje radnika ili se troše na dobra i usluge. Ako države izbjegavaju plaćanje kamate da ne bi posuđivale od banaka, one koriste tiskanje novca u svojoj središnjoj banci na tastaturi vlastitog računala, umjesto da ga posuđuju od banaka koje to isto rade na svojim tastaturama. (Abraham Lincoln je jednostavno tiskao novac kada je financirao američki građanski rat sa “zelembačima”.)

Banke bi htjele koristiti svoju povlasticu stvaranja kredita da dobiju kamate, da bi pozajmljivale državama za financiranje deficita javnih proračuna. Tako one imaju vlastiti interes da se ograniči državni “javni izbor” da monetizira svoje proračunske deficite. Da si osiguraju svoju povlasticu stvaranja kredita, banke su započele široko zamišljenu likvidaciju državne potrošnje i državnog autoriteta uopće – koji je slučajno jedini autoritet s dovoljnom moći da kontrolira njihovu moć ili da pruži alternativni javni financijski izbor, kao što to čine poštanske štedionice u Japanu, Rusiji i u drugim zemljama. Ta konkurencija između banaka i države objašnjava lažne optužbe da je državno stvaranje kredita inflatornije od onog koji stvaraju komercijalne banke.

Stvari su se razjasnile uspoređivanjem načina na koje Sjedinjene Države, Britanija i Europa obavljaju svoje javno financiranje. Ministarstvo financija Sjedinjenih Država je daleko najveći svjetski dužnik i njihove najveće banke su izgleda u negativnom kapitalu, koji duguju svojim depozitarima i drugim financijskim institucijama mnogo veće sume nego što se mogu isplatiti iz njihova portfelja zajmova, investicija i odabranih financijskih igara. Ipak, kako se globalni financijski metež ubrzano povećava, institucionalni investitori ulažu svoj novac u američke trezorske obveznice – tako mnogo da te obveznice sada donose manje od 1%. Nasuprot tome, četvrtina američkih nekretnina sada predstavlja negativni kapital, američke države i gradovi se suočavaju s insolventnošću i moraju smanjiti potrošnju. Velika poduzeća bankrotiraju, mirovinski programi padaju

PORED TOGA ŠTO JE TO GRABEŽ VLASNIŠTVA, CILJ PRIVATIZACIJE JE ZAMJENA RADNIŠTVA JAVNOG SEKTORA NESINDIKALIZIRANOM RADNOM SNAGOM, KOJA IMA MANJA MIROVINSKA PRAVA, NIŽU RAZINU ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA I MANJE RIJEČI PO PITANJU RADNIH UVJETA. STARI KLASNI RAT SE TAKO VRAĆA U POSLOVANJE – S FINANCIJSKIM OKUSOM

dublje u nelikvidnost, a američko gospodarstvo ipak ostaje magnet za globalnu štednju.

Britansko gospodarstvo također posrće, a ipak njegova država plaća točno 2% kamate. Ali europske države sada plaćaju iznad 7%. Razlog za to odstupanje je u tome što kod njih nema ‘javnog izbora’ prilikom stvaranja novca. To što Banka federalnih rezervi ili Engleska banka mogu tiskati novac da plate kamatu ili da ponište postojeće dugove, ono je što čini Sjedinjene Države i Britaniju različitim od Europe. Nitko ne očekuje da će ta dva naroda biti natjerana da rasprodaju svoja javna zemljišta i drugu imovinu da bi skupili novac da plate (premda oni to mogu učiniti kao politički izbor). Budući da američko Ministarstvo financija i Federalne rezerve mogu stvarati novi novac, iz toga slijedi da sve dotle dok su državni dugovi denominirani u dolarima, oni mogu tiskati dovoljno zadužnica na svojoj računalnoj tastaturi, tako da je jedini rizik kojem se vlasnici obveznica izlažu tečaj dolara prema drugim valutama.

“USADENO SJEĆANJE” Nasuprot tome, Eurozona ima jednu središnju banku, ali članak 123. Lisabonskog ugovora zabranjuje ECB-u da čini ono za što su središnje banke stvorene da rade: da stvaraju novac za financiranje državnih proračunskih deficita ili da brišu njihove nenaplativne dugove. Budući povjesničari nedvojbeno će misliti da je značajno da iza te politike stvarno postoji neki razlog – ili barem želja da se pojavi na naslovnoj stranici novina. On je tako tanak, da će svaki student povijesti moći vidjeti koliko je iskrivljen. Tvrdi se da ako središnja banka stvara kredit, to ugrožava stabilnost cijena. Smatra se da je državna potrošnja inflatorna, ali ne i privatni kredit!

Clintonova administracija je pred kraj 1990-ih uravnotežila američki državni proračun, a ipak je eksplodiralo napuhano gospodarstvo. S druge strane, Federalne rezerve i Trezor su preplavili gospodarstvo s 13 000 milijardi dolara kredita prema kreditu bankovnog sustava poslije rujna 2008., i s još 800 milijardi dolara prošlog ljeta kroz Program kvantitativnog opuštanja Federalnih rezervi (QE2). Ipak potrošačke i robne cijene nisu rasle. Čak ni cijene nekretnina kao ni cijene na burzi. Ideja da će više novca potjerati cijene da rastu (MV=PT) danas ne funkcionira.

Komercijalne banke stvaraju dug. To je njihov proizvod. To pokriće duga korišteno je duže od jednog desetljeća da bi pokrenulo cijene da rastu – čineći stanovanje i kupovinu mirovinskog dohotka skupljim za Amerikance – ali današnje gospodarstvo pati od deflacije dugova kako su osobni dohodak, poslovni i porezni prihod usmjereni na plaćanje dugovnog servisa, a ne na trošenje na dobra ili na investicije ili pak na zapošljavanje rada.

Mnogo je upadljivija neobična njemačka povijest, koja se stalno ponavlja, kao da će ponavljanje zaustaviti ljude da se sjećaju što se stvarno dogodilo u 20. stoljeću. Kad se sluša službenik ECB-a kako priča priču, bilo bi nesmotreno kad bi središnja banka pozajmljivala državi zbog opasnosti hiperinflacije. Sjećanja se vežu na vajmarsku inflaciju u Njemačkoj u 1920-im godinama. Ali nakon ispitivanja pokazuje se ono što bi psihijatri nazvali usadenim sjećanjem – stanje u kojem je pacijent uvjeren da je patio od traume koja izgleda stvarnom, ali koje u stvarnosti nije bilo. Ono što se desilo daleke 1921. godine nije bio slučaj državnog pozajmljivanja od središnjih banaka da se financira domaća potrošnja, kao što su socijalni programi, mirovinsko ili zdravstveno osiguranje danas. Dapače, njemačka obveza da plaća reparacije navela je Reichsbanku da preplavi devizna tržišta s njemačkim markama da bi došla do novca da kupuje funte, francuske franke i druge valute da plaća Saveznicima – koje su oni koristili za plaćanje svojih međusavezničkih dugova Sjedinjenim Državama za nabavu oružja. Nacionalna hiperinflacija nastala je zbog obveze da se plate reparacije u stranoj valuti. Nijedna suma domaćih poreza nije mogla osigurati devize koje je trebalo redovito uplaćivati.

U 1930-im godinama to je bio dobroshvaćeni problem, koji su objasnili Keynes i drugi koji su analizirali granice sposobnosti plaćanja stranog duga nametnutog bez obzira na sposobnost otplate iz proračuna u domaćoj valuti. Od *Reichsbank and Economic Germany* Salomona Flinka (1931.) do studija čileanske i drugih hiperinflacija u Trećem svijetu, ekonomisti su pronašli zajedničku uzročnost na djelu, koja se temelji na bilanci plaćanja. Najprije dolazi do pada tečaja. To podiže cijene uvoza i odatle razine domaćih cijena. Tada treba više novca da se plate kupovine po višoj razini cijena. Statistički slijed i linija uzročnosti vodi od deficita u bilanci plaćanja prema deprecijaciji valute, podižući troškove uvoza, a od tih porasta cijena prema ponudi novca, a ne obrnuto.

Današnji zastupnici “slobodnog tržišta”, pišući u čikaškoj monetarističkoj tradiciji (bazično u tradiciji Davida Ricarda) ostavljaju razmjere vanjskog i domaćeg duga izvan razmatranja. To izgleda kao da su “novac” i “kredit + imovina” ono što se treba trampiti za dobra. Ali bankovni račun ili drugi oblik kredita znače dug na suprotnoj strani bilance. Dug jedne strane je za drugu stranu ušteda – i glavnina ušteda danas je pozajmljeno uz kamatu, što usisava novac od nefinancijskih sektora gospodarstva. Rasprava je ogoljela do simplicističkog odnosa između ponude novca i razine cijena – i u stvari samo potrošačkih cijena, ne cijena imovine. U njihovom žaru suprotstavljanja državnoj potrošnji i zapravo želji da razbiju vladu i zamjene je s financijskim planerima – neoliberalni monetaristi zanemaruju činjenicu da je teret duga danas nametnut od Letonije i Islanda do Irske i Grčke, Italije, Španjolske i Portugala.

Ako se euro slomi, to će biti zato što je obveza vlada da plate bankare u novcu koji se mora pozajmiti, a ne stvoriti u vlastitoj središnjoj banci. Za razliku od Sjedinjenih Država, koje mogu stvarati kredit središnjih banaka na svojoj vlastitoj kompjutorskoj tastaturi, da bi održavale svoje gospodarstvo da se ne suzi ili da ne postane nesolventno, Njemački ustav i Lisabonski ugovor zabranjuje središnjoj banci da to radi.

Posljedica je da se prisiljavaju vlade da pozajmljuju od komercijalnih banaka s plaćanjem kamata. To daje bankarima sposobnost da stvaraju krizu – prijeteći da će istjerati gospodarstva iz Eurozone, ako se ne podvrgnu “uvjetima” koji su nametnuti onim što će brzo postati novi klasni rat financija protiv rada.

DRŽAVE KAO AGENTI FINANCIJSKOG SEKTORA Jedna od tri značajke koje definiraju državu-naciju je moć stvaranja novca. Druga značajka je moć razrezivanja poreza. Objе od ovih značajki su prenesene iz ruku demokratskih predstavnika na financijski sektor, kao rezultat vezanja ruku državi.

Treća značajka države-nacije je moć objavljivanja rata. Ono što se danas događa jednako je ratu – ali protiv moći države! To je iznad svega financijski način ratovanja – i ciljevi tog financijskog prisvajanja su isti kao i oni vojnog osvajanja: prvo zemljište i podzemna bogatstva, na koje treba nametnuti rente kao namet; drugo, javna infrastruktura da se izvuče renta u obliku pristupnih pristojbi i treće, sva druga poduzeća ili imovina u javnom posjedu.

U tom novom financijaliziranom ratovanju države se upućuju da djeluju kao agenti provedbe u korist financijskih osvajača protiv svoga vlastitog pučanstva. To svakako nije novo. Vidjeli smo kako MMF i Svjetska banka nameću stegu

diktaturama u Latinskoj Americi, afričkim plemenskim poglavicama i drugim ovisnim oligarhijama od 1960-ih do 1980-ih godina. Irska i Grčka, Španjolska i Portugal sada su na redu da budu podvrgnute sličnom otimanju imovine kako je vođenje javne politike prešlo u ruke naddržavnih financijskih agencija, koje rade za račun bankara – i prema tome za račun gornjih 1% stanovništva.

Kad se dugovi ne mogu vratiti ili otpisati, dolazi vrijeme ovrhe. Za države to znači privatizacijske rasprodaje da se naplate vjerovnici. Pored toga što je to grabež vlasništva, cilj privatizacije je zamjena radništva javnog sektora nesindikaliziranim radnom snagom, koja ima manja mirovinska prava, nižu razinu zdravstvenog osiguranja i manje riječi u pitanju radnih uvjeta. Stari klasni rat se tako vraća u poslovanje – s financijskim okusom. Sa sužavanjem gospodarstva, dugovna deflacija pomaže da se slomi otpor radništva.

Ona također daje vjerovnicima kontrolu nad fiskalnom politikom. U nedostatku sve-europskog parlamenta, koji bi bio nadležan da postavi porezna pravila, fiskalna politika prelazi na ECB. Djelujući u ime banaka, ECB izgleda da potiče suprotnu težnju od one iz 20. stoljeća prema progresivnom oporezivanju. I kao što su američki financijski lobisti jasno rekli, vjerovnički zahtjev ide za tim da države preklasificiraju javne socijalne obveze kao “korisničke pristojbe”, koje bi se financirale iz odbitaka od plaće i koji bi se dali bankama na upravljanje (ili na zloupotrebu). Prebacivanje poreznog tereta s nekretnina i njegovo financiranje na rad i materijalnu proizvodnju prijeti da postane porezni grabež i da poveća privatizacijski grabež.

To je samouništavajuća kratkovidnost. Ironija je da proračunski deficiti zemalja PIGS uvelike nastaju zbog neoporezivanja vlasništva, i dalje porezno prebacivanje će pogoditi, a ne potpomoći stabilizaciju državnih proračuna. Ali bankari gledaju samo na ono što mogu odmah uzeti. Oni znaju da koji god prihod poreznici prepustili vlasnicima nekretnina, da je posao “slobodan” da ga kupci koriste kao kamate bankama. Tako je Grčkoj i drugim oligarhijskim gospodarstvima rečeno da “plate propusnicu” rezanjem državne socijalne potrošnje (ali ne vojne potrošnje za kupnju njemačkog i francuskog oružja) i prebacivanjem poreza na rad i industriju, i na potrošače u obliku viših korisničkih pristojbi za javne usluge, koje još nisu privatizirane.

U Britaniji, predsjednik vlade Cameron tvrdi da će smanjivanje razmjera države čak oštrije od tačersko-blevovskih uputa ostaviti više rada i sredstava na raspolaganju za zapošljavanje u privatnim poslovima. Ali fiskalna rezanja javne potrošnje dovela bi jednako do stiskanja poslovnog sektora, pogoršavajući fiskalne i dugovne probleme, gurajući gospodarstvo dublje u recesiju.

Ako bi države srezale svoju potrošnju da bi smanjile veličinu svojih proračunskih deficita – ili ako bi podigle poreze na gospodarstvo općenito, da bi ostvarile višak – onda bi ti viškovi isisali novac iz gospodarstva, ostavljajući manje za potrošnju dobara i usluga. Rezultat bi jedino mogao biti nezaposlenost, dalje zaduživanje, nelikvidnost i stečajevi. Možemo pogledati Island i Letoniju kao kanarinice u tom rudniku ugljena. Njihovo nedavno iskustvo pokazuje da dugovna deflacija vodi u iseljavanje, skraćivanje životnog vijeka, niže stope nataliteta, sklapanja brakova i formiranja obitelji – ali pruža dobre prilike pljačkaškim fondovima da sišu bogatstvo prema vrhu financijske piramide.

KRIZA KAO DOBRA PRILIKA Današnja ekonomska kriza je pitanje političkog izbora, a ne nužnosti. Kako je šef osoblja predsjednika Obama Rahm Emanuel sarkastično primijetio: “Kriza je predobra prilika da bi je propustili”. U takvim slučajevima najlogičnije je objašnjenje da mora postojati neki posebni interes da se on provodi. Depresije podižu nezaposlenost, pomažući da se razbije moć sindikaliziranog kao i nesindikaliziranog radništva. Sjedinjene Države gledaju kako se cijede proračuni pojedinih država i lokalnih administrativnih jedinica (kad se stečajevi počnu najavljivati) s dolaskom prvih rezanja u sferi izostanka isplate mirovina. Visoke financije se naplaćuju – neplaćanjem radnog stanovništva za uštede i obećanja, koja čine dio radnih ugovora i programa umirovljavanja zaposlenih.

Velike ribe jedu male ribe.

To izgleda da je ideja financijskog sektora za dobro ekonomsko planiranje. Ali to je gore od plana nulte sume u kojem jedna strana dobiva ono što druga strana gubi. Gospodarstva u cjelini se smanjuju i mijenjaju svoj oblik, polarizirajući vjerovnike i dužnike. Ekonomska demokracija će otvoriti put financijskoj oligarhiji, obrćući trend iz prošlih nekoliko stoljeća.

Da li je Europa stvarno spremna da učini taj korak? Prepoznaju li njezini glasači da oduzimajući državi javni

**BAREM U NAJVIŠE
ZADUŽENIM
ZEMLJAMA, EUROPSKI
GLASAČI SE BUDE
PRED OLIGARHIJSKIM
UDAROM U KOJEM
OPOREZIVANJE
I DRŽAVNO
PRORAČUNSKO
PLANIRANJE I
KONTROLA PRELAZE
U RUKE IZVRŠITELJA
IMENOVANIH
OD KARTELA
MEĐUNARODNIH
BANKARA**

izbor stvaranja novca oni predaju tu povlasticu bankama kao monopol? Koliko je promatrača uočilo putanju gotovo neizbježnog rezultata: predaje ekonomskog planiranja i namjene kredita bankama?

Čak ako države nude “javni izbor”, stvarajući svoj vlastiti novac da financiraju svoje proračunske deficite i opskrbljuju gospodarstvo s proizvodnim kreditom da se obnovi infrastruktura, ostaje ozbiljan problem: kako uništiti postojeći neraspoređeni dug koji sada djeluje kao mrtvi teret na gospodarstvu. Bankari i političari koji ih podupiru odbijaju da iznese sliku dugova da bi se ocijenila sposobnost otplate. Zakonodavci nisu pripremili društvo za legalne postupke ispisa dugova koji bi bili otpisani, ako su zajmodavci dali zajmove, a da se prije toga nisu uvjerali u sposobnost dužnika da dug vrati

Bankari ne žele preuzeti odgovornost za loše zajmove. To postavlja financijski problem: što bi nositelji politike morali učiniti kad su banke bile neodgovorne u odobravanju kredita? Ali netko mora preuzeti gubitak. Mora li to biti društvo u cjelini ili bankari?

Nije to problem koji su bankari spremni rješavati. Oni žele problem vratiti državama i definirati ga kao pitanje kako države mogu “popraviti stvar”. Ono što oni nazivaju “rješenjem” problema loših zajmova za državu znači dati im dobre obveznice za loše zajmove (“gotov novac za smeće”) – da bi sve u cijelosti platili porezni obveznici. Budući da su za sebe programirali golemi porast bogatstva, bankari sada žele uzeti novac i pobjeći – ostavljajući gospodarstva puna dugova. Prihod koji dužnici ne mogu platiti sada će se rastegnuti preko cijelog gospodarstva da ga ono plati – svakome uvelike povećavajući troškove života i poslovanja.

Zašto bi od dugova trebalo “učiniti cjelinu”, na teret sve slabijeg ostalog gospodarstva? Odgovor bankara da dugovi opterećuju radničke mirovinske fondove, potrošače s bankovnim ulozima, i da će se cijeli sustav urušiti ako država odbije platiti obveznicama. Kad ih se pritisne, bankari priznaju da su se oni osigurali od rizika – kolateralizirali dugovne obveze i druge rizične zamjene. Ali osiguravatelji su uglavnom američke banke i američka vlada vrši pritisak na Europu da ne odbije da plati i da ne pravi štetu bankovnom sustavu SAD. Tako se dugovna zbrka međunarodno politizira.

Tako je za bankare linija najmanjeg otpora da se ojača iluziju da oni ne trebaju prihvatiti neplaćanje za nenaplative visoke dugove, koje su oni potakli. Vjerovnici uvijek insistiraju da se opći dug može održati – ako vlade jednostavno smanje druge izdatke, uz podizanje poreza na pojedince i nefinancijsko poslovanje.

Razlog zašto to neće uspjeti je da bi pokušaj naplate duga današnjih razmjera teško pogodio temeljno “realno” gospodarstvo, čineći ga još nesposobnijim da plati svoje dugove. Ono što je počelo kao financijski problem (loši dugovi) sada će se pretvoriti u fiskalni problem (loši porezi). Porezi su troškovi poslovanja jednako kao što je i plaćanje servisiranja duga trošak. Oba troška moraju se odražavati na cijenama proizvoda. Kada su porezni obveznici natovareni porezima i dugovima, oni imaju manje slobodnog dohotka da troše na potrošne potrebe. Tako se tržište sužava, vršeći dalji pritisak na profitabilnost domaćih poduzeća. Ta kombinacija čini svaku zemlju koja slijedi takvu politiku proizvođačem s visokim troškovima i prema tome manje konkurentnom na globalnim tržištima.

BUĐENJE PRED OLIGARHIJSKIM UDAROM? Ta vrsta financijskog planiranja – i s njom paralelni fiskalni porezni pomak – vodi prema deindustrijalizaciji. Kad bi ECB ili MMF stvarali međudržavni kontrolirani novac, to bi ostavljalo dugove na mjestu, zadržavajući bogatstvo i ekonomsku kontrolu u rukama financijskog sektora. Banke mogu primati otplate duga na imovini pretjerano opterećenoj hipotekom samo ako su dužnici oslobođeni nekih poreza na nekretnine. Dugom opterećena industrijska poduzeća mogu platiti svoje dugove samo ako srežu mirovinske obveze, zdravstveno osiguranje i plaće svojih zaposlenika – ili poreskim uplatama državi. U praksi “namirenje dugova” pretvara se u dugovnu deflaciju i opće ekonomsko zaostajanje.

To je poslovni plan financijera. Ali ostaviti poreznu politiku i centralizirano planiranje u rukama bankara znači nešto suprotno od onog što je u posljednjih nekoliko stoljeća ekonomika slobodnog tržišta uopće bila. Klasični cilj bio je minimizirati neraspoređeni dug, oporezovati rente na zemljište i prirodne izvore i držati monopolske cijene razmjernim stvarnim troškovima proizvodnje (“vrijednosti”). Bankari su davali zajmove prema onom prihodu za koji su ekonomisti slobodnog tržišta vjerovali da bi morao imati svoju prirodnu poreznu bazu.

Tako, nešto se mora žrtvovati. Hoće li to biti prošlost od nekoliko stoljeća liberalne ekonomske filozofije slobodnog tržišta, ostavljajući planiranje ekonomskog viška bankarima? Ili će društvo ponovno potvrditi klasičnu ekonomsku filozofiju i načela Progresivnog doba i ponovno stati iza socijalnog oblikovanja financijskih tržišta, da bi poticalo dugoročni rast uz minimum troškova života i poslovanja?

Barem u najteže zaduženim zemljama, europski glasači se bude pred oligarhijskim udarom u kojem oporezivanje i državno proračunsko planiranje i kontrola prelaze u ruke izvršitelja imenovanih od kartela međunarodnih bankara. Taj je rezultat u suprotnosti s onim što je u nekoliko prošlih stoljeća ekonomika slobodnog tržišta uopće predstavljala.

Prvi put objavljeno 6. prosinca 2011. u *Frankfurter Allgemeine Zeitung* / preveo Z. B. / oprema teksta redakcijska

OD "IDEJE EUROPE" DO KRIZE EUROZONE, I NATRAG

NA TRIBINI KNJIŽEVNI PETAK ODRŽANOJ 24. VELJAČE 2012. U ZAGREBAČKOJ GRADSKOJ KNJIŽNICI POD NAZIVOM "EUROPA NA RASKRIŽJU" RASPRAVLJALO SE O FILOZOFSKIM, HISTORIJSKIM I IDEOLOŠKIM ASPEKTIMA EUROPE U KONTEKSTU TRENUTNE EKONOMSKE KRIZE I DEFICITA ISTINSKE POLITIKE

TONČI VALENTIĆ: Svjedočimo dosad nevidenom ekonomskom i političkom slomu Europske unije kao nadnacionalne zajednice, pri čemu se sve češće postavlja pitanje njezina opstanka. Je li glavni problem u tome što je Europa danas ponajprije nadnacionalna birokratsko-ekonomska tvorevina ili u tome što ideja Europe kao univerzalne *političke* zajednice još uvijek ostaje nedovršen projekt? Je li danas zato lakše ili pak teže stvoriti "europski politički narod"?

ŽARKO PAIĆ: Postavlja se pitanje postoji li jedna jedinstvena ideja Europe iz koje bi se moglo izvesti nešto što bismo mogli nazvati politički projekt ili je krajnje vrijeme da dovedemo u pitanje jedinstvenost i obuhvatnost te ideje? Danas bi trebalo izvršiti rekonstrukciju i dekonstrukciju ideje Europe. Jedini relevantan mislilac Europe u utopijskom smislu kao političkog projekta je Jürgen Habermas. U filozofijskom smislu nužno je postaviti pitanje zašto je danas u svijetu jedino projekt Europe onaj koji daje nade u opći smisao povijesti? Treba početi od toga da je sâm Habermas od 70-ih godina propitivao na koji način stvoriti politički projekt koji će istovremeno ujediniti univerzalnost slobode, ali koji neće ići protiv onoga što je Europa po svojem samorazumijevanju uvijek bila, a to je kolijevka nacija, država i kultura koje su te nacije i države utemeljile. Zašto Europa nema politički projekt koji bi imao dovoljno moći, snage i vjerodostojnosti? Je li to zbog sadašnje financijske krize koja je rezultat dubljih procesa ili je to stvar onoga što sâm Habermas postavlja početkom 21. stoljeća i zajedno s Derridom 2002. godine kada SAD kreću u pripremu rata u Iraku? Taj manifest Habermasa i Derrida jedini je pravi dokument vrijednosti Europe jer se tamo pojavljuje ideja da Europa ne može imati smisla ako postoji razlika između vodećih nacija i država Europe i onih koji bi u tradicionalnoj terminologiji pripadali tzv. periferiji, odnosno rubu. To znači da je već na početku jasno da je nužna totalna integracija cjelokupnog europskog prostora, a tu se onda postavlja i pitanje gdje su granice Europe, na koje ne odgovara ni Habermas niti Derrida – ako su te granice samo zemljopisne, tko je taj koji određuje pitanje političkog subjekta u takvom razgraničenju?

TONČI VALENTIĆ: Zbog čega je Europska unija danas u krizi: zato jer je ekonomska tvorevina bez stvarnih političkih temelja (prvotno nastala zbog pacificiranja kontinenta nakon Drugog svjetskog rata) ili u tome što je u kontekstu dekonstrukcije nacija-država na globalnoj razini politika općenito postala područje djelovanja menadžerskih elita?

SREČKO HORVAT: Problem leži u oba odnosa, to su dvije strane iste kovanice. Staro pitanje glasi: gdje zvoni telefon kada zvoni u EU? Sada je jasno da on zvoni kod Angele Merkel i to je najveći problem EU. No, ponekad i kod Sarkozyja, a ponekad ga zove i Bernard-Henri Lévy i to su zvonjave koje određuju današnju Europu. Naslov tribine je "Europa na raskrižju", ali dakako da je i Europska unija na raskrižju, no treba razgraničiti Europsku uniju i Europu, a sada govorimo o EU. Velik je problem u tome što njome vladaju menadžerske elite. To se najbolje vidjelo u manifestu Alaina Badioua, Rancierera i drugih u kojem se kaže da Grčku treba spasiti od njezinih spasitelja. U tom smislu, mislim da su i Habermas i Derrida bili prekratki u svojoj kritici EU, oni su se uglavnom fokusirali na "ideju Europe", na demokraciju,

SITUACIJA U KOJOJ MI DANAS ŽIVIMO PERPETUIRANJE JE PRIČE IZ SEDAMDESETIH GODINA KADA VELIKA BRITANIJA S NEOKONZERVATIVNOM POLITIKOM MARGARET THATCHER DJELUJE TAKO ŠTO IDE U RADIKALNU PRIVATIZACIJU CIJELOG JAVNOG SEKTORA, A LIBERALNA DEMOKRACIJA SLUŽI KAO IDEOLOGIJA

a premalo na ekonomiju. Više sam na strani onog zadnjeg Derridinog intervjuja koji je dao pred smrt 2004. godine u *Le Mondeu*, gdje doduše ne govori o ekonomiji, ali načine ideju Europe koju treba spasiti. Nedavno sam, na tom tragu, u Hong Kongu imao raspravu s jednim čovjekom iz Bangladeša koji je pritom rekao – dosta je s Europom, Europa više nije nikakav putokaz za budućnost, treba se odreći ideje Europe, budućnost je u Aziji. On, naravno, nije mislio na Aziju u smislu kineskog kapitalizma, već na neku drugu Aziju. Ja sam nastavio raspravu s time da možemo biti skeptični spram ideje prosvjetiteljstva, ali što je onda s Pariškom komunom, Francuskom revolucijom, radničkim pokretom, općenito sa sindikatima koji su se razvili u Europi, na što je on samo zaključio da nam Europa više ne može pružiti odgovor. Ja mislim da to nije točno i da se za neku vrstu, drugačije, Europe treba boriti.

KRIZA EUROZONE I FILOZOFSKA IDEJA EUROPE

TONČI VALENTIĆ: Kako misliti Europu danas i (parafrazirajući Finkielkrauta) "kako se to uopće može biti Europljanin"? Citirat ću Furedija koji kaže da po prvi puta u modernom dobu europske političke elite nemaju jasan projekt...

MARKO KOSTANIĆ: Glavni je problem sama ideja Europe, primjerice, pri nedavnom referendumu u Hrvatskoj

za ulazak u EU bilo je vidljivo da su blagi euroskeptici insistirali na tome da Europska unija nije Europa, tj. da nitko osim par filozofskih knjiga ne može reći što je to Europa. Stoga govorim o EU, jer kroz to se može govoriti o trenutku u kojem živimo i koje političke mogućnosti možemo iz toga izvući. Priča o Europi je vrlo suspektna. Kriza eurozone je vrlo teška i ne nameće se rješenje, jer se situacija ne može riješiti bez krupnih poteza. Europska unija je nastala iz američke ekonomske potrebe jer su odlučili industrijalizirati Njemačku i Japan, i zbog toga je trebalo stvoriti sustav bescarinskih zona i sl.

TONČI VALENTIĆ: Koji je glavni uzrok krize? Europa nije uspjela stabilizirati zajedničko tržište niti uspostaviti pravu suradnju nacija-država. Gdje je poveznica između političke i ekonomske stabilnosti?

MARKO KOSTANIĆ: Ne postoji nikakva veza između krize eurozone i filozofske ideje Europe. Kriza euro-zone dio je globalne krize kapitalizma zadnjih pet godina, kriza je krenula iz Amerike, došla do Europe gdje se ne može riješiti zbog načina na koji je postavljen sustav euro-zone. Znači, imamo nepromjenjivu fiskalnu i monetarnu politiku, članice eurozone su na različitim stupnjevima produktivnosti, primjerice Njemačka i Grčka. Grčka ne može konkurirati Njemačkoj, pogotovo jer je Njemačka ujedinjenjem 1991. spustila cijenu rada, a prije je imala razvijenu tehnologiju, no Nijemcima se pak zbog snižavanja cijene rada smanjuje unutarnja potrošnja te moraju taj dio izvoziti, iznad 60% izvoza imali su u zemlje periferije. Grčka pak to ne može plaćati pa im Nijemci posuđuju i to je taj začarani krug... Države zbog rigidne fiskalne i monetarne politike ne mogu upotrijebiti niti jedan drugi aparat osim snižavanja cijene rada i ukidanja socijalnih prava i to je ta utrka prema dnu koja kreće u Europi.

TONČI VALENTIĆ: Dakle, tu više nisu potrebne male, već velike promjene. Treba li djelovati odmah ili prvo izgraditi *institucionalne* pretpostavke za drugačije djelovanje? Ima li smisla danas u doba tehno-znanstvene biopolitike djelovati na takvim *habermasovskim* premisama?

ŽARKO PAIĆ: Ovo pitanje nadilazi današnju temu. No, ja bih kao prvo želio intervenirati na ono što kaže Srećko u vezi Habermasa i Derrida. Habermas piše svoju knjigu u osvjetljavanje neoliberalizma i u njoj govori o legitimacijskoj učinkovitosti socijalne države koja se slama upravo u trenutku u kojem neoliberalizam nastaje. Prema tome, kada piše tekstove devedesetih, na pragu 21. stoljeća, u svim tekstovima postoji mjesto gdje se zagovara socijalno-tržišni mehanizam, dakle, neka vrsta kombinacije između tržišta i socijalno-pravne konstrukcije, drugim riječima, to je moguće kritizirati samo sa stajališta nekih radikalnih ideja, u smislu da je to neradikalno. Međutim, Derridin intervju pokazuje da bez ideja o političkom projektu ne bi bilo problema u Kini, jer upravo zato što imaš svijest o političkom projektu i o idejama, imaš problema s razumijevanjem onoga što se događa. I to je razlog zašto braniš europske vrijednosti, bez obzira na to što se one na prvi pogled čine teško određivima. Moj odgovor na tvoje pitanje glasi: mi danas ne možemo djelovati čak ni na promjeni radikalnog načina ekonomije ako istovremeno nemamo ideju načina političkog funkcioniranja zajednice.

TONČI VALENTIĆ: Znači li to uspostavljanje političkog subjekta koji prethodi ekonomskom subjektu?

ŽARKO PAIĆ: Prvi problem je da politički subjekt još nije određen. Subjekt može biti građanin unutar nacije-države, što je današnja situacija i u tom smislu naravno da ćemo imati ono što svi znamo da jest, samo se pravimo da nije. Imat ćemo motor i lokomotivu europskoga napretka u procesu ujedinjenja EU, to je u ovom trenutku Njemačka protiv svoje vlastite volje, zato što na sebe preuzima ono što na neki način istovremeno i potiskuje. Politički je subjekt tijekom moderne povijesti izgrađen ili odozgo ili odozdo, političkim revolucijama, kao što je primjerice Francuska revolucija i druga koju se nikako ne može zanemariti, a to je 1848. godina i građanske revolucije u Europi. To je u pravom smislu riječi stvaranje političkih subjekata kao nacionalnih država. Mnogi imaju danas problem konstituiranja jer se tih presudnih godina nisu uspjeli uspostaviti kao politički subjekt. Kod Hrvata je to paradoksalna i paradigmatička situacija, to jako dobro znamo. Dobro znamo i da je konstrukcija EU dvoznačna, s jedne je strane nastala na idejama političke demokracije i liberalizma, ali istodobno ima nešto što je neupitno za bilo koji politički model, a to su univerzalnost ljudskih prava i demokracije. Kako god definirali demokraciju, to je politički okvir unutar kojeg funkcionira liberalni kapitalizam.

Bez obzira na to što bi realno stanje pokazalo, taj je model liberalne demokracije ili doveden do krajnjih konzekvenci ili možda danas ne funkcionira i naprosto je ideologija. Činjenica je da su modeli suprotstavljeni ovome temeljni problem funkcioniranja EU. Moj je stav da je neoliberalizam od 1970-ih stvar Amerike i Velike Britanije, ne Europe i upravo je to problem. Situacija u kojoj mi danas živimo perpetuiranje je priče iz sedamdesetih godina kada Velika Britanija s neokonzervativnom politikom Margaret Thatcher djeluje tako što ide u radikalnu privatizaciju cijelog javnog sektora, a liberalna demokracija služi kao ideologija. Glavna opasnost leži u onoj njezinoj ključnoj rečenici, *There is no such thing as society*. To je problem s kojim se danas susrećemo u Europi, jer ne samo da nemamo političkog subjekta, već nemamo ni građansko društvo. A kad nemamo građansko društvo, tada imamo suradnju između birokratskih, tehnokratskih modela i transnacionalnih korporacija koje imaju apsolutnu moć.

MARKO KOSTANIĆ: Upravo Europska unija posljednjih dvadeset godina od Maastrichta nadalje uvodi neoliberalne reforme jer se kroz nacionalne države zbog jakih otpora sindikata, radničkih pokreta i slično nije moglo radikalno krenuti u to. U Europi se kroz taj okvirni fiskalni sustav uspijeva nametnuti takva neoliberalna reforma, a nacionalnim se državama ostavlja manevarski prostor samo po pitanju smanjenja cijena rada i rezanja socijalnih prava da bi postigli konkurentnost. Dakle, EU je institucionalni projekt čija je euro-zona vrhunac i poluga kojom su europske elite provele neoliberalnu reformu.

TONČI VALENTIĆ: Kako bismo onda protumačili tezu da demokracija ne može bez neoliberalnog kapitalizma, dok neoliberalizam bez demokracije može?

MARKO KOSTANIĆ: Kapitalizam nema nikakve strukturne i fundamentalne veze s demokracijom kao takvom zbog činjenice da u kapitalizmu vrlo mali broj ljudi posjeduje sredstva za proizvodnju, dok većina prodaje svoju radnu snagu da bi se mogla reproducirati. Ta je jednostavna činjenica u potpunoj kontradikciji s bilo kakvom demokracijom. Demokracija prestaje bilo kakvim ulaskom u tvornicu, dizajnerski studij ili bilo koju proizvodnu granu, demokracija se može graditi u onom trenutku kada ekonomska sfera ne potpada pod bilo kakav demokratski utjecaj na razini poduzeća ili nezavisne centralne banke.

POLITIKA ILI EKONOMIJA?

TONČI VALENTIĆ: Ako je Europi potrebna strukturna promjena paradigme društvene konstelacije stvarnosti, na kojim bi se temeljima ona trebala formirati?

SREČKO HORVAT: Mislim da Habermas nije odgovor, ta svi znamo da je on svojevremeno bio na večeri s Tonyjem Blairom kada su časkali o Trećem putu i sličnim pitanjima; Habermas je nažalost taj filozof Trećeg puta. A radikalna konzekvenca toga je Čačićevo javno-privatno partnerstvo, ako Habermasa dovedemo skroz do kraja. Ja kod Habermasa nisam našao nijednu referencu na Grčku, na Indignadose, na Occupy Wall Street, štrajkovi su već učestala stvar u

STARO PITANJE GLASI: GDJE ZVONI TELEFON KADA ZVONI U EU? SADA JE JASNO DA ON ZVONI KOD ANGELE MERKEL I TO JE NAJVEĆI PROBLEM EU. NO, PONEKAD I KOD SARKOZYJA, A PONEKAD GA ZOVE I BERNARD-HENRI LÉVY I TO SU ZVONJAVE KOJE ODREĐUJU DANAŠNJU EUROPU

Španjolskoj, Portugalu, Rumunjskoj... Što nas vraća na tehnokratske elite, situacija u Europi je takva da nalikuje SAD-u: premijer Italije je čovjek iz Goldman Sachsa, premijer Grčke također dolazi iz bankarskih krugova, Mario Draghi je šef Europske centralne banke. Zato sam i naveo Occupy Wall Street, situacija iz SAD-a preslikala se na Europu. I s obzirom na to, mislim da Habermas nije dovoljno radikalno.

ŽARKO PAIĆ: Trebamo vidjeti konzekvence toga tko može govoriti o političkom projektu. Mogućnosti za bilo kakvu radikalnu preobrazbu jest utemeljenje osnovnih pretpostavki funkcioniranja demokracije unutar EU bez obzira kakva ona bila. Ako je u krizi EU kao politički projekt, onda za razliku od svih drugih carstava moći, EU nije dovršen politički projekt. Za razliku od Kine, Rusije, SAD-a. Ako je to tako, onda je najranjivija cijela konstrukcija jer unutar europskih prostora postoji rezultat da se neoliberalna politička retorika, a istovremeno i ekonomija kao realna snaga, može prebacivati gdje još nisu stabilizirani prostori. Drugim riječima, neoliberalna ekonomija u Istočnoj Europi i drugim europskim prostorima djeluje destabilizirajuće, ali zamislimo samo što bi bilo na jugoistoku Europe da nije postojala svijest da je uključivanje u EU jedini način da se othrvava od onoga što se događalo na prostorima bivše Jugoslavije.

SREČKO HORVAT: Ja ne mislim da ulazak u EU nužno znači da na ovim prostorima više neće biti rata. Na određeni se način u Europi i sada vodi permanentni građanski rat – Grčka, Italija... Treba govoriti o tom "ratu". To nikako nije glavni argument zašto biti u EU. Pogotovo zato što samoj EU nije bilo u interesu da se Jugoslavija održi, već da se nametnu neoliberalne reforme i sad imamo situaciju da je više od 90% banaka u stranom vlasništvu.

ŽARKO PAIĆ: Samo je po sebi jasno da EU nije stvorena tek iz ekonomskih razloga, već i zbog pacifikacije prostora. I taj pojam stabilnosti nema veze s političkim elitama koje ideologijski govore o normalizaciji prostora. Europu se ne može reducirati samo na neoliberalni projekt, jer se tada ne bi moglo govoriti o političkom subjektu, naime neoliberalni projekt nije ekonomski, nego politički, pri čemu se ekonomija pojavljuje kao politička ekonomija, odnosno, kao ideologija, što je vidljivo već kod Foucaulta i Deleuzea. Neosporno je da iza radikalne ekonomizacije stoji politički interes. Pitanje je da li se moguće rješenje nalazi u vraćanju na pogubne nacionalizme u ime očuvanja nacionalnog bogatstva, jer ako je to rješenje, onda se nalazimo u zatvorenom krugu gdje ćemo samo imati ovaj ili onaj oblik nacionalizma, ali u odnosu prema ideji EU.

SREČKO HORVAT: Naravno da ne zagovaram jačanje nacionalnog, već mi se čini problematično tvrditi da je Europa stabilizacijski faktor ako to prevedemo u termine Grčke. Europa "stabilizira" Grčku ne bi li održala "zajednicu", ali pod koju cijenu, tko će doista vladati Europom? To nije ideja Europe, već Goldman Sachsa. Jasno da je to svodenje na neoliberalni model, ali rekao sam da još uvijek postoje neke ideje u Europi i naveo sam koje su vrijedne očuvanja.

TKO JE ISTINSKI SUBJEKT DANAŠNJE EUROPE?

TONČI VALENTIĆ: Nudi li u tom kontekstu direktna demokracija rješenje?

MARKO KOSTANIĆ: U zadnje dvije-tri godine kroz plenum i proteste ona se spominje kao općeniti politički stav, no postoji više modela, ovisno o situaciji. Drugi je način reguliranja direktne demokracije na marginama i na vlasti. Više je modela direktne demokracije koji se izmjenjuju – upravljanje plenumom na fakultetu, protestom na ulici, zatim pitanje ekonomske demokracije, itd.

TONČI VALENTIĆ: Pitanje je kako djelovati politički. Ponovno ću citirati Krležu: "Biti prolaznik i gledalac, pasivan, kontemplativan, sam sebi i pred sobom odgovoran, a istodobno nemoćan i sentimental". Je li današnji Europljanin pasivni promatrač?

ŽARKO PAIĆ: Nije to samo današnji Europljanin, nažalost danas je to cijeli svijet. To nije samo pitanje europskih proturječja, bojim se da se radi o pasivnosti na svjetskoj razini.

SREČKO HORVAT: Ne možemo reći da je danas Europljanin pasivan, u Europi bukti niz prosvjeda protiv neotadžerijanskih mjera.

MARKO KOSTANIĆ: Trenutno se najviše radničkih protesta i štrajkova odvija u Kini. Kineska radnička klasa je najaktivnija, samo što vijesti o tome teško dopiru van Kine.

TONČI VALENTIĆ: Pokušajmo sada sažeti ove teze: kako izgleda Europa kao politička zajednica i je li ona neovisna od ekonomske krize? Što čeka Europu u skorij budućnosti?

ŽARKO PAIĆ: Na kraju uvijek dolazimo na pitanje geopolitike. Moramo pretpostaviti da u ovom trenutku postoje sile izvan Europe koje su ne samo ekonomski moćnije, nego imaju i neku novu ideju. Pitanje ideje ne mora imati neko filozofsko utemeljenje. Što ako se nađemo u situaciji radikalnog povratka nazad? Kakvog? U nekoj vrsti autoritarne države kojoj globalni kapitalizam može predati svoj legitimitet, a istodobno vidimo da nije riješeno pitanje odnosa između Europe i Amerike. Ovdje smo govorili o neoliberalizmu kao nečem jedinstvenom. No, činjenica je da danas pitanje Europe ne ovisi o Europljanima, već o onima iznad toga. Zato je zastrašujuće pitanje ima li smisla razvijati ideju svjetske povijesti na sadašnjim temeljima ako ono što dolazi nadilazi sve što smo uspjeli imati kao temelj do sada, unatoč svijesti da je realitet u Europi bio dvoznačan. S jedne je strane ona kolijevka fašizma i kolonijalizma, a istodobno je kolijevka svih ideja na kojima se razvija globalni kapitalizam, barem kao ideologija. Dakle, bez toga ne možemo govoriti o hipotetičkom pitanju sudbine Europe. Ono što izaziva neku vrstu opravdanog bijesa, dogodilo se osamdesetih godina, kad je krenula priča o kulturnim sklopovima Europe: prvo je išla sa stajališta Europe regija, zatim Srednje Europe itd. Ali gdje su granice Srednje Europe? A na kraju se pokazalo da je ideja Europe u stvari nekoliko ideja Europe. Od samog početka njezinog konstituiranja, problem je što s drugima? Situacija s današnjim emigrantima podsjeća na pitanje: tko je istinski politički subjekt Europe? Je li to Europljanin "dominantnih nacija" poput Njemačke ili Francuske ili ga treba redefinirati?

MARKO KOSTANIĆ: Naglasio bih trenutnu krizu s Grčkom: ne vidi se rješenje, tu su mjere štednje, snižavanje cijene rada, rast ekstremnih fašističkih organizacija. Jedinim rješenjem čini se jačanje organizirane ljevice.

SREČKO HORVAT: Mjere štednje uništavaju Europu, ako se riješe neka interna tržišno-birokratska pitanja, Kinezi će uskoro kupiti glavnu tržišnu luku pa me zanima kakva je to politička ideja Europe ako se Kinezima dopušta da uđu u treću ili četvrtu najjaču luku na europskom kontinentu? Sam ekonomski neoliberalni model urušava se, dakle, i geostrateški. Ipak postoji pokret u Europi koji je sve organiziraniji i koji dijeli zajednička načela, i to je neka vrsta realne demokracije, kako su to zvali Indignadosi, gdje se povećava svijest tko su glavni centri moći i gdje se donose sve odluke.

Prema tonskom zapisu transkript sastavila i uredila Ivana Fištrek. Oprema teksta redakcijska

Temat priredili Srećko Horvat i Boris Postnikov.

CRKVENO PRIKAZANJE BANDIĆEVA REŽIMA

UZ JAVNI PERFORMANS HODOČAŠĆE SV. MILANU PERFORMERA SINIŠE LABROVIĆA, IZVEDEN PRED GRADSKIM POGLAVARSTVOM, TE PERFORMANS RAT FIKCIJA AUTORSKOG PARA SIDNEYJA LEONIJA I LUISA MIGUELA FELIXA, IZVEDEN U ZAGREBAČKOM PLESNOM CENTRU

NATAŠA GOVEDIĆ

Kad više nemamo ni civilno društvo (udruge koje bi tužbama i građanskim prosvjedima obuzdale hobotnicu korumpirane gradske vlasti), ni građansku državu (sudove koji bi procesuirali utvrđene "pogreške u procedurama" iste te gradske vlasti), kad gradom Zagrebom u više mandata upravlja osoba koja je nedavno na Radio studentu mirno izjavila da ne kani istražiti gdje je *nestalo* jedanaest milijuna kuna na razini Skupštine dodijeljenih nezavisnoj umjetničkoj sceni (niti ih kani preusmjeriti umjetnicima kojima je novac dodijeljen), onda se više ne možemo služiti *poznatim* izvedbenim formama kao odgovorom na totalitarizam Bandićeve uprave. Vrijeme je da Velikom Bratu pokažemo njegovo istinsko lice. Narcis dobiva svoje jezero, svoj odraz, svoj pad u autoerotičnu orgijicu.

PSIHOZA "DOBROTVORA" U performansu *Hodočašće Sv. Milanu*, Siniša Labrović točno tumači skript Bandićeve uprave, odnosno posreduje nam dugogodišnji, uvijek iznova proživljavani i javno sanjani san Milana Bandića. Tretira ga upravo onako kako Bandić želi: kao samozvano *božanstvo* ili princip totalitarnog narcizma. Parafraziramo li Freuda, pred nama je mentalni aparat koji je isključio svaku mogućnost kritičnosti i samokritičnosti, tako da uskoro postaje *božanski indiferentan* prema egoizmu koji perpetuira. Kako prodrijeti u zonu narcističke izolacije? Hamletovsko pitanje, zar ne. I odgovor je Hamletov: *Mišolovkom*. Labrović zamjenjuje Isusovo lice s vjerskih pamfletića Milanovim lišcem s novinskih stranica, zatim pada na koljena i kreće u hodočašće oko zgrade Gradskog poglavarstva, naprtivši Milana na leđa. S Labrovićem je na koljenima, naravno, čitava kulturna javnost, jer ne može *jedan od nas* derati kosti, dok drugi samo „promatraju“. Jaka, gotovo razorna tjeskoba svih sudionika koji su koračali uz čovjeka na koljenima pratila je Labrovićev performans, a pojačavala ga je i svijest o tome da mu se ne moramo pridružiti istom mimetičkom gestom da bismo se potpuno identificirali s porazom svjetovnog dijaloga na razini vlast/građani ili vlast/umjetnici. Dok hodamo u tihoj pratnji čovjeka koji *molitvom* proziva megalomaniju vlasti, klanjajući joj se gorkoironijskim "hodočašćem", nastaje vrlo uzemiravajuća devalvacija Bandićeve službenog socijalnog performansa. Tim dramatičnija jer je Sv. Milan u trenutku Labrovićeve izvedbe upravo otvarao novi trgovački centar, što je i inače najtočniji opis njegovih interesnih sfera i poslovnih kompetencija.

"MOLIMO TE" Budimo dosljedni. Ako je Gradska skupština samo piramida obogetvorene moći jednog trgovca zemljištima, vrijeme je da imenujemo tu crkvu. Možda bi joj odgovarala titula "Crkve Svetog Parkirališta", "Crkve poslanja Milanova trgovačkog centrizma" ili možda "Euharistije svevišnjih poreza i prireza". Imenovanje je

nesumnjivo važno pred licem europskih promatrača, koje je teško impresionirati manjkom pravne države, ali možda im vjerska retorika objasni ono što izmiče jeziku svjetovnih eksplikacija. A možda bismo crkvu Milana Bandića mogli imenovati i jezikom psihijatrica Annie Reich, koja bilježi: "Narcistički ciljevi najčešće su najjasnije formulirani u pubertetu, kad osoba sebe vidi u najmanju ruku kao gradonačelnika New Yorka, kao predsjednika Sjedinjenih Država ili kao predsjednika svijeta, sve dok se u jednom trenutku ne zaustavi na bolnom pitanju – *i što onda dalje?* Kad postanem najveći genij svih vremena, čime ću se *onda* baviti? Naravno, govorimo o grandioznim snovima kojima nikakav uspjeh nikada nije dovoljan, jer ispod sna o najvećem, upravo božanskom falusu zapravo čuči sitni ego, silno uplašen od kastracije." Dobro nam je poznata ta autohtono hrvatska, brojnim političkim funkcijama uspostavljena pozornica vladavine najbeskrupuloziji, koju bismo još mogli okrstiti i kao "Crkvu projekcijski nebodnog, faktički skvrčenog falusa". Kao što točno pretpostavlja Siniša Labrović, spomenuta "Crkva jako osjetljive erekcije" želi da joj *se molimo* i da *je molimo*, želi da klečimo pred njezinim (ritualno obnaženim) skutima, želi biti hirovita dobrotvorka s mučenički ispaćenim licem (kao i sve "prezaposlene" patnice koje rade *barem* šesnaest sati na dan), želi nagrađivati svoje vjernike i poslušnike, pri čemu joj nije ni na kraj pameti poslužiti se racionalnim parametrima raspodjele dobara. Dovoljno je kleknuti i ona će uslišiti, sve koji su joj povinovali. Problem je u tome što sad više ne dobivaju ni oni najpodatniji. Crkva/Skupština ne može živjeti samo od trgovine, to jest pljačke. Ako se godinama ignoriraju potrebe radnika i potrebe stvaratelja u kulturi, nećemo više imati čime trgovati. U ovom trenutku, mi, građani, možemo *moliti* koliko god hoćemo, ali crkvenogradske su blagajne prazne, jer se njima toliko nesposobno upravljalo, da ih je pojela Sveta Gramzljivost. I nisu joj od srama porumenjeli obrašćići. Puno bismo je točnije opisali terminologijom posvemašnjeg pomanjkanja i savjesti i odgovornosti.

MISIJA Zaključno, crkvena retorika Labrovićeve performansa nije nimalo pretjerana. Milan Bandić, kao nekadašnji kadar SDP-a, nikada nije imao problema s time da se deklarira kao vjernik, da pozira na blagdane s faličkim svijećama u rukama ili da katoličkoj crkvi donira milijunske iznose. U siječnju 2010. godine, u jeku predizborne kampanje, Bandić je izjavio: "Ne odričem se svojih katoličkih korijena. Imam podršku katoličke crkve, župnika, gvardijana, provincijala... Svaki dan stižu mejlovi podrške običnih ljudi, najviše je vjernika. Ovu zemlju je sačuvala vjera, to je naša prošlost, sadašnjost i budućnost. Nema Hrvatske bez Boga! Zajedno ćemo pobijediti i sačuvati nacionalni identitet,

kulturu i Domovinu. Kažite *ne* crvenoj Hrvatskoj Ive Josipovića i Zorana Milanovića, koja nas uvodi u nove podjele na crvene i crne i stavlja u rovove za i protiv. A mi nismo za ponovnu hrvatsku nesreću". I premda mu punjenje ionako pretile riznice katoličke crkve nije donijelo pobjedu na predsjedničkim izborima, Milan Bandić zbilja je učinkovito preuzeo metodologiju Svete Stolice po pitanju ignoriranja građanskih glasova koji zahtijevaju da se, primjerice, poštuju pravni protokoli.

Što tu može učiniti nezavisna scena? Može mu se glasno i burno smijati, može mu uručiti izmet kao *returning gift* (za Bandićeve prevoditelje s engleskog jezika: uzvratni dar) iz nedavnog performansa Selme Banich, može na prag Gradskog poglavarstva još jednom dovesti USKOK i čekati rezultate revizije financijskog poslovanja. Sve će to imati konkretne, prvenstveno pravne posljedice, koje će zasigurno za koji tren stati na kraj crkvi Sv. Milana. Ali Bandić se oko svog odlaska iz Gradskog poglavarstva sigurno neće uzbuđivati, niti će ikada postati svjestan do koje je mjere izgubio ugled među građanima. Čak i ako završi u tvrdavi mnogo manje makinacijske moći od one kojom trenutno predsjedava, vjerojatno će i dalje ostati uvjeren da je *u misiji* popravljanja i unapređivanja naših malih, ali zato bezobrazno nezahvalnih života. Nema tog "filma katastrofe" u kojem Bandić ne bi sebe vidio kao pobjednika i *svetog* spasitelja. I zato je Labrovićeve kritika političkog narcizma toliko uspješna: ona nam potvrđuje tezu Christophera Lascha iz knjige *Kultura narcizma*, prema kojoj militaristička društva u pravilu stvaraju lidere koji su u stvari antisocijalni, nesposobni prihvatiti stvarne granice svojih kompetencija i nekompetencija, nesposobni učiti na greškama, nesposobni čuti glasove građanskih aktivista i umjetnika, nesposobni razumijeti bilo koju gestu obraćanja koja ne potvrđuje njihov megalomanijski projekt samovlašća. Lasch precizira: "Takva društva imaju vode koji su nepouzdan i nečasni, spremni učiniti bilo što da ne naruše sliku vlastite monumentalnosti".

U AGONIJI U Zagrebačkom plesnom centru, u organizaciji Eksscene, netom je gostovala predstava *Rat fikcija* u izvedbi Sidneyja Leonija i Luisa Miguela Felixia. Dvojica performer bacaju se na koljena, grče od neke nedefinirane (ali turbulentne) patnje, stenju i sagibaju se od bolova, zatim opet padaju na koljena i podižu jedan drugoga, u dugim intervalima gotovo burleskne izvedbe uprizorujući i istovremeno parodirajući *agoniju* kao niz retoričkih, koreografskih pravila. Pred sam kraj izvedbe njihova skvrčena koljena počinju "kliziti" velikom lokvom vode koju su izlili pozornicom, pretvarajući vjersku gestu u igru neobuzdanih figura gubitka ravnoteže. Za mene je *Rat fikcija* drugi dio Labrovićeve performansa, jer nam za obračun s teokracijom treba upravo igra, u značenju izazivanja lažne ozbljivosti jednog umornog i dobro "potfutanog" režima, uvijek spremnog od nas zatražiti *nove i nove žrtve*. I kao što je gesta molitve subverzivna u kontekstu obraćanja Gradskom poglavarstvu, tako je i ukidanje velemučenja u korist igre subverzivno na bilo kojoj javnoj pozornici. Za razliku od Martina Luthera Kinga, čiji *I have a dream* govor još uvijek smatramo etičkim imperativnom, vladalačke snove Milana Bandića s Labrovićevim smo performansom ispratili prema tamnoj groteski i podugačkoj hrvatskoj povijesti političkih karijera-blamaža. **E**

BORIS BAKAL

KULURA JE UKRADENA, NJEN POVRAT TEK PREDSTOJI

S PERFORMEROM, GLUMCEM, SOCIJALNIM AKTIVISTOM I SREDIŠNJOM OSOBOM SKUPINE BACAČI SJENKI RAZGOVARAMO O IZVEDBENOJ MIKSTURI KAZALIŠTA I UMJETNOSTI PERFORMANSA IZVEDBENOGA KOLEKTIVA BACAČI SJENKI, KAO I O TRENUTNOM STANJU KULTURNE POLITIKE

SUZANA MARJANIĆ

Kao što ste naveli u razgovoru s Višnjom Rogošić u časopisu Kazalište, propitujući vlastite projekte u okviru interdisciplinarnih platforme Bacači Sjenki, kod performansa postoji otklon od poznate postavke Stanislavskog, pa kasnije Strasberga i Grotovskog, da nema "kao da". Pritom ste istaknuli da inzistirate na izrazu "unutarnja dramaturgija", na čemu radite desetak-petnaestak godina. Tragom navedenoga koje svoje projekte (naravno, ako odaberete svega nekoliko primjera za ovu prigodu) izvedbenoga kolektiva Bacači Sjenki doživljavate u okviru umjetnosti performansa, a koje kao kazališne?

— U cjelokupnom našem radu koji se tiče izvedbenog, unutar Bacača Sjenki, a i onog izvan njega, cilj je uspostaviti višeslojnost koja uključuje i performerske i kazališne jezike i odlike događaja. Uvijek inzistiram/o na događaju, na nepredvidljivosti i neponovljivosti čina, ali i na izvrsnosti. Kada spominjem "unutarnju dramaturgiju" i metode njezina uspostavljanja, tu usmjeravam rad s izvođačem i tu nalazim prostor izvrsnosti. Razlika između izvrsnih i glumca i performerera za mene je razlika između nekog tko precizno svira neko muzičko djelo, eventualno ga dinamički interpretira, i virtuozu koji unosi u to i metapoziciju skladatelja i trenutak izvedbe i sve moguće (trenutačne) odluke u dinamici, ritmu, bojanju, prisutnosti sebe. Budući da mu je narativ sredstvo *per se*, glumac uvijek igra "kao da", a performer uvijek igra to što jest sada. Zato je za mene performer viši stadij i glumačkog umijeća, jer uključuje i neke interpretativne, žanrovske ili karakterne crte/načine, ako ih smatra trenutačno upotrebljivima za provođenje unutrašnje dramaturgije narativa i njezinog linearnog dijela, kao i onog vertikalnog (hipertekstualnog, hiperemotivnog itd.). Performer prvo gađa strijelom, a potom oko strijele crta metu. Ovo je parafraza teksta o "sedam stadija izvrsnosti" Charlesa Ludlama.

Ex-pozicija, naš možda do sada najpoznatiji izvedbeni događaj, sasvim sigurno igra po tom tankom rubu između kazališnog i performativnog i utječe se i jednom i drugom po autorskoj želji izvođača i sugestiji redatelja, ali je snažno određena su-igračem, tj. publikom. Korak dalje u tom spajanju, još manje vidljivom u cjelini, a ponekad doslovce nacrtanom, nalazimo u trećem dijelu trilogije *O zajedništvu*, diptihu predstava *Muški/Ženski Ženske/Muške*, kada, nakon iznimno dinamički eksplicitnog diskurzivnog dijela predstave, sažimamo scenu na razgovor dvoje glumaca, često s trostrukim narativnim dijelovima, fragmentarno i namjerno nejednako raspoređenih između dvoje suigračica/igrača. U tome je dijelu posve jasno da se radi o fikciji, pa makar i o dokumentarnom teatru ili *re-enactmentu* neke njihove (izvođačke) ili slične situacije; svrha tog trećega dijela je bila da pruži publici priliku da odahne od stalnog poziva na dijalog, komentar ili suigru, iako mnogima to nije bio jasan signal, pa su se i tu uključivali, ispitujući motivaciju izvođača, korištenja oblika argumentacija ili ulazeći u raspravu, i tako su otvarali duo-scenu u novi diskurzivni ciklus-krug izvedbe.

KOSOVO JE TALENTIRANO – TO NIJE ŠALA!

U travnju prošle godine u okviru ste platforme Bacači Sjenki realizirali i performans Kosovo je talentirano – to nije šala! O čemu je točno riječ u tom projektu koji ste osmislili na poziv organizacije Qendra Multimedia iz Prištine i Centra za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) iz Beograda? U okviru navedenoga projekta pozvali ste sudionike i svjedoke vremena koji su bili izvođači ili višestruki gledatelji čuvene predstave Faruka Begollija Profesore, ja sam talentiran – to

nije šala! da s mladom generacijom podijele životne priče vezane za to vrijeme. Koja ste svjedočenja tom prigodom zabilježili i hoćete li ih možda publicirati?

— Imali smo mi mnogo više ideja nego što smo ih uspjeli tamo realizirati, ali na vrijeme smo shvatili da se nalazimo na posve nepoznatom terenu i da moramo pronaći nove metode i načine rada. Osnovni je problem bio jezik: naime nitko od Bacača Sjenki (još) ne zna albanski. Drugi je problem bio da sredina nije još dovoljno urbanizirana na način da je moguće naći više paralelnih svjetova. Priština je još uvijek samo jako veliko selo i svi sve znaju, svi o svakom ovise i to često uvjetuje njihovu spremnost ili nespemnost na otvaranje poglavlja koja nisu laka i o kojima nemaju svi isto mišljenje. Dakle, drugi je problem bila autocenzura. Moram tu spomenuti da smo imali izrazitu sreću da su naši partneri Jeton Neziraj, Qerim Ondozi, Shkelzen Maliqi i ekipa iz Qendra Multimedia, oni koji rade ne samo po cijeloj regiji i Europi, nego i ti koji tamo u Prištini sami potiču vlastitu sredinu na otvaranje i promišljanje kako nedavne prošlosti i skore budućnosti, nego i sustavno predlažu modele kulturnog i umjetničkog djelovanja. Profesore, ja sam talentiran – to nije šala! najpopularnija je komercijalna inačica slavne sarajevske *Audicije* u regiji, pa i na Kosovu. Imala je, čini mi se, sedam ili osam različitih postava i gotovo se deset godina neprestano izvodila. Inicijator i redatelj te predstave bio je slavni filmski i kazališni glumac Faruk Begolli. Predstava je igrana na raznim mjestima, a najviše u kulturnom centru Dodona, koji je za vrijeme najveće srbijanske političke, vojne i kulturne represije bio jedini prostor nekog daška slobode za ne-Srbe i prvenstveno za Albance. Iako je prostor imao dosta komercijalnu crtu, djelomično je imao i novomedijsku i likovnu scenu koja je išla paralelno s tim, recimo, klasičnim i komercijalnim kazališnim produkcijama. Nas je zanimalo sjećanje na to doba i pozvali smo razne glumce iz te predstave da opišu neke svoje dogodovštine iz tog doba, da usporede (doslovce fizički) prostor i uvjete rada u Dodoni nekad i sada. Da to sve čine u pokretu, ponekad dolazeći u centar niz ulicu, ponekad krećući se prostorom ili samo sjedeći na nekom, za njih posebnom mjestu u Dodoni. Te snimke su potom, očišćene i umnožene, postale audio vodiči za publiku koja je sa slušalicama slijedila glasove i priče tih glumaca, umjetnika ili kulturnih radnika koji su nam poklonili svoje priče. Tako je ponekad i desetak osoba švrljalo Dodonom, smijalo se ili plakalo pričama i potom dodavalo svoje priče u arhiv priča o tom važnom kosovarskom kulturnom mjestu, koje danas za mnoge nema više nikakav značaj, uglavnom zato jer je zaboravljeno, premalo u odnosu na sada veliku kulturu novonastale države. Što se tiče publiciranja priča, to je na kolegama iz Qendra multimedija da odluče, ali mislim da su nastavili naš rad i da prikupljaju daljnja svjedočanstva, te kada ih kvalitetom i kvantitetom zadovolje, vjerojatno ćemo ih pokušati zajednički objaviti i to, naravno, dvojezično. Iako, usmeni govor nije uvijek pogodan za tisak, pa bi možda nama osobno bilo draže da taj arhiv priča ostane kakav jest audio arhiv.

DUĆANI KULTURE

U Slobostini ste 1985. proveli izvedbeno istraživanje Dućani kulture, koje je organizirao Centar za kulturu Remetinec (vodili su ga Nada Pintarić i Vladimir Stojsavljević), za vrijeme kojeg je bilo izvedeno i mnoštvo akcija i performansa. Prema vašim riječima, bila je to dopuštena okupacija svih dućana i javnih prostora Slobostine, pri čemu ističete kako je ta manifestacija značajna i po tome što je to prva takva akcija koja nije bila izvedena u središtu Zagreba. Kako je izgledala ta manifestacija i zbog čega nije bila zabilježena na

BIŠKUPIĆ I EKIPA SU GENIJALNO NASTAVILI SVOJU MISIJU POTKRADANJA I MANIPULACIJE KULTURE, A DA JE NA VAN SVE IZGLEDALO SUVREMENIJE, I NARAVNO FUNKCIONALNIJE. POSLJEDICA TOGA JE SVE OVO ŠTO IMAMO, OVAJ KAOS PO GRADOVIMA, OVO STANJE U ZAGREBU, OVA TOTALNA KRAĐA KULTURE

vašem blogu projekta Bilježenje grada – bilježenje vremena?

— U pitanju je dan, možda i nesvjesno, odgovor: zato što je manifestacija! BGBV je gotovo uvijek bilo samo bilježenje, prvenstveno pojedinačnih akcija (performansa ili protesta, instalacije ili terorističke akcije/zločina), a ne dubinsko zahvaćanje, analiziranje i promišljanje pojedinog fenomena. Naša je namjera uvijek bila da detektiramo (složenost) stvari, da ih dovedemo do hermeneutičke vidljivosti i mnogoznačne prisutnosti u aktualnoj stvarnosti, ali uvijek smo bili svjesni da je to samo R&D (istraživanje i razvoj) a ne analiza ili evaluacija. *Dučani kulture* su u više naših *Otvorenih ureda* bili spominjani i bilježeni, kako od nas, tako i od svjedoka i su-autora te akcije. I kao takva ta manifestacija postoji u našem arhivu. Proučiti sve aspekte te složene manifestacije, koja je, kao što rekoh, bila politički i društveno odobrena gotovo do detalja (ona je na neki način uvod u doba Univerzijade, Eurokaza, Tjedna suvremenog plesa i sl., dakle manifestacija koje postaju nove ikone i novi duhovni *landmarks* urbanog Zagreba), i koja se donekle nadovezuje na akcije Antoanete Pasinović koju godinu ranije u Tkalčićevoj (dakle sve slušaonice, anti-muzeje, cirkuske, zvukovne, kazališne i likovne atrakcije i događaje više od pedesetak akcija), za nas je bilo nemoguće. BGBV je bio i jest platforma i katapult za druge projekte i projekte drugih koji idu u dubinu i snažnije evaluiraju pojedini segment ili vid urbanosti.

A NOVCA IMA

No, krenimo na aktualno i nimalo savršeno stanje kulturne politike te, kako ste jednom prigodom naveli, socijalne i političke nekompetentnosti Ministarstva kulture. Tragom navedenoga, koja je vaša osobna vizija kulturne politike?

— Koji skok od kozmogonije do kulturne politike! Iako zapravo to jest isto, misliti kulturu je misliti svijet, kozmos, postanak. Uzeo bih za početak jednu malu riječ iz jednog prošlog odgovora, a to je evaluacija-procjenjivanje. Mi u ovim krajevima, posebice u Hrvatskoj, u posljednjih trideset godina nismo obavili gotovo nijednu složeniju evaluaciju kulture i bez toga je skoro nemoguće imati adekvatnu viziju kulture, primjenjivu i kozmogonijsku.

Ali lako je, bez obzira na sve, komentirati izvana, jer ono što se sada događa u Ministarstvu kulture je prolazak Andree Zlatar Viočić i njezina tima kroz minsko polje do, nadajmo se, mogućnosti da se kulturu može misliti, planirati i upražnjavati. Dakle, prvo bih preformulirao stav iz pitanja u socijalnu i političku neosjetljivost jer je očigledno

FAMAGUSTA / VAROSHA Damnatio memoriae

RULE, BRITANNIA! & OSTALI GOSPODARI FAMAGUSTE

Jedno od rijetkih mjesta u grčkoj krležavnosti koje Mramru i Lulu dovodi u vezu jeste 87. stupanj iz drevne kraljevine Peloponosa, antika i Makedonija. Službeni naziv: Famagusta. Latinski naziv: Salamis. Mramru i Lulu su se u ovom mjestu susreli. Tamo je Mramru napisao svoje najpoznatije djelo: "Epigrami". Epigrami su kratke lirne pjesme, najčešće u obliku distiha. Mramru ih je napisao u Salaminu, a Lulu ih je napisao u Siraku. Mramru i Lulu su se u ovom mjestu susreli. Tamo je Mramru napisao svoje najpoznatije djelo: "Epigrami". Epigrami su kratke lirne pjesme, najčešće u obliku distiha. Mramru ih je napisao u Salaminu, a Lulu ih je napisao u Siraku.

ZABRANJEN ULAZ NEOVLAŠTENIM OSOBAMA

11. st. p. K. - 3. st. p. K.
Heleni, Asiri, Egipćani
Broj stanovnika: nepoznat, ali je antički teatar u Salaminu mogao primiti 15.000 gledatelja

4. st. p. K. - 1192.
Bizantinci, Heleni...

1192-1373. francuska dinastija Lusignan
Stoljećima je Famagusta bila luka od malog značaja. No, stvari su se radikalno promijenile 1295. kada su križari iz Crkve križarski rat za preuzimanje Svete zemlje od Muslimana. Famagusta se nalazila samo 100 milja od obale Sirije i tako se križarski pohod bio usmjeren na bogate obale Bliskog istoka. Stranici potuđu Famagustu otkriveni su je pomogao u borbi. Nakon pada grčke biskupstvene luke Akko (1291), Famagusta je postala još važnijim i utjecajnijim trgovničkim centrom, a biskupstvena luga su pokušale u grad i novim kapitalom. Stoga se u 14. stoljeću smatra da je Famagusta najbogatiji grad na svijetu. Godišnje bi izlazilo stotine građana su u velikom troju i govorilo se da je Famagusta na svojem vrhuncu imala 365 crkvi, svaku za jedan dan u godišnjicu.

Zemlje drugu 5. st.
Broj stanovnika: procjenjuje se na 30.000 između 1300. i 1370.

1373-1427. Bizantini
Za vrijeme dva vladavine grad doživljava pad prosperiteta.

1427-1489. Kraljica Caterina Cornaro
Kći venecijanskog trgovca i vjerojepisnika na Cipru i žena ciparskog kralja Jovanisa Koprakisa, nezakonito se udaje za kralja Jovanisa II. Mavretića iz Patara. Kunušana nakon što je vojvotka koju je Jovanis imao nepuni otac otislo doliđu Famagustu. Muž joj je oduzeo gotovinu dana kasnije, a nju su protjerali Venecijanci.

1489-1571. Venecija
(Mletačka republika)
Venecijanci donekle vraćaju Famagustu starijaj i strastijski značaj. Posljednji mletački guverner Marcantonio Sagradin herojski je branio grad od napada Turaka.

1571-1878. Otomansko carstvo
Otkid i turski su odjednom izdvojeni ljudi. Cipriani su općenito dobro građani, visoki i zgodni, mirni i umjereni. Zbog njihova imanja dobivaju odobrenje od svih tih država i malo je posebnih ljepota. Dugovječnost su i često se preuzdaju kada su već baki. Svi Grci vole zabavu, ali Cipriani vole da predstave. Ciprianke vole stajduvaje misle na glavi i doliđu danšnjih stana se goledno ukrasavaju svojim. Kada križarske godine i da nisu, to žine iz veliku pompu oko odore, dok su Turci pokorevni od glave do pete platinjeni platnari.

Ako Famagusta predstavlja obuzni prior izvana, onaj iznutra jest daleko žalosniji. Ubrani predstavi i radevna pakica i ruđa koje je nekog naseljavalo preko 30.000 duša, sada stog nekoliko bijednih blatah kotica s jedna 200 stanovnika. Ostale su ti otvore od nekadašnjih 200 na ulicama se može vidjeti tak potpuno prika nask leću, burnajući unedjelko popul duh.

Sveta Anra Bismay, Palazari i doliđu pakica: 11 stupanj Nalazi doliđu na otvore, 1978. - opla Famagusta nepoznatu otvorevno predstava i radevna pakica.

POTRES 1860.
Bilo je rano jesenje jutro i mnogi su zagrijani još spavali kad se 8.7. studenog 1860. u 7 sati, 3 minute i 3 sekunde 90. uz kuljavu strahovito zatrese. Potres od 6.3 po Richteru, kojemu je epicentar bio u blizini Mersinosa, dočuvao je Zapadni diova i jedna zgrada nije prošla netačnaka. Zvanično je bilo 1799 zgrada. Strojari su poverili, samo je jedna osoba poginula, a 39 ih je teško ozljeđeno.

1878-1960. Velika Britanija
Razdoblje od 1880. do 1900. obilježava prvotni lokalnog poduzetništva i ekspanzija lokalne trgovine. Ubrzo se javlja i nova klasa - klasa ciparskih poduzetnika. Ova je klasa objeala odlaskom turskih snaga i dolaskom britanskih snaga i trgovni poslovanje u Famagustu. Prvi bum u poduzetništvu dogodio se zahvaljujući izgradnji željeznice 1905. te nove luke podina dana kasnije. Kapitalistička ekonomija se ubrzo uspostavila, definirajući ekonomske i društvene odnose i donoseći klase razlike koje su probudile nacionalističku miznju i određile kasniji povjest otoka.

1930-20. Pod utjecajem socijalističke revolucije u Rusiji, neki zagovornici uporabe demotičkog grčkog jezika nastaju iz Komunističkog partijskog Centra u socijalističkoj školi na Cipru. Ova je jezgra kasnije organizirala male radničke skupine u Famagusti i drugim gradovima, iz čijih se skupina kasnije osnovala Komunistička partija Cipra (KKK).

1930-40. Tijekom ovog desetljeća došlo je do 4 radnička štrajka. Tri su vodile žene. Najvažniji bio štrajk koji su organizirale radnice iz tekstilskog tvornice iz Famaguste. Štrajkale su isključivo žene, to dliava 3 mjeseca. Niti nove luke podina nije radilo u štrajku i niti su bili štrajkolomci. Ipak, sa ženama štrajkom su se solidizirali novonastali sindikatski odbori i tiska, pružajući im novu pomoć.

1940-40. Ovo je razdoblje obilježeno neprekidnim sukobima između i članice, koji su doveli do stvaranja radione unutar jednog sindikata koj je postojalo. Novonastali sindikatski su te mrežili na nacionalizmu nepisanom orim u Grčkoj i na krležavnom pravoslavlju. Ove orijentacije je dovele do povećanja turskih Cipriana iz sindikata.

1946-1949. Tisuće Židova (60% iz logora naseljenih osoba i drugi logora s Balkana i iz izbjeglištva) dolaze u ovaj predjeljiv otok i nastoje i putovati brodovima prema Palestini, zauzavši se britanske trupe stacionirane na Cipru. Židovi su prešli na otok prije su ih internirali u dva britanska zarobljenička logora. Jedan od njih nalazio se u djelu Famaguste zvanom Kanakos. U neprovedenoj blizini ovog logora nalazio se daleko komforniji logor za iznajmljivanje zarobljenika. Britanci su namno odluku da ova dva logora budu jedan pored drugog nalazi mudrom.

1955-1959. EOKA
Nacionalistička militarna organizacija koju je osnovao George Givras i koja je sprovela agresivni kampanji za oslobađanje britanske vladavine Ciprom i ujedinjenje s Grčkom. Gradnja EOKA, Famagusta, 28. godišnjica doliđu Pougouros smatra se da je aktivnost EOKA-e bila po Cipar i da se odvija u nepovjerenju između. Givras je i da se odvija kampanja otuđiti turske Cipriane koji su se već počeli priklanjati ideologiji vlastite Nacionalističke organizacije TTKF koja je, pok. pozivala na podjelu Cipra i parcijalno ujedinjenje s Turskom. Ipak, uvjediše da se većina Cipriana istanovna Famagusta identifikuje s ideologijom EOKA-e. Pougouros se odlučio pružiti umjerenu podršku pokretu. Njegovu su se strahu, međim, obistinili...

Zemlje Novine Bismay Španki zapadne su 2007. u 7 obloga/kaslika nekadašnje Hrvatske. Njovika kao komunikacija kralj prozor medija dlija projekta "Revolucija gradje. Blizanje vremenom" da bi od 2010. prelatu u samostalno izdanje. ŽN veliki su dio iznavaanja o promijenju gradje, javnom i privatnom prostoru, urbanizaciji i javnim izdanjima. Famagusta/Varosha/Damnatio memoriae jest historika i infokaslika pozvala javnom izdanje obilježiti 40. godišnjicu. Ove godine misionaristički i pripadnicima diskriminiraju. Istodoljno je to obloga/izdanje iznavaanja veliki Pougouros vladavine.

Primorska 17. LICNOSTI, LEGENDE, MITOVI
Frankoskanska 1. NOMEN EST OMEN
Tatlinna 14. "ZLATNO DOBA" 1960-1974
Republika Austrije 1. 14. KOLKOVAZA 1974.
Zemljomstva 2. GRAD DUHOVA
Vlaška 53. VAROSHA 2014.

(ob-vius) da oni nisu bili dovoljno vizionari da dokuče kamo to dolaze, o kojem se to *wastelandu* radi.

Ako sam smatrao da su u sadašnjem trenutku Andrea Zlata i njen tim najkompetentniji da vode kulturu, mislio sam to zapravo pod normalnim uvjetima koji nažalost ne postoje. Ono što imamo je potpuna a-kulturacija i kulturna dekoracija kljentalizma i korupcije nečim što podsjeća na kulturu. Takav je oblik nematerijalne baštine možda nešto nama svojstveno i baš ono što bismo zapravo trebali zaštititi i prodati u EU. Tu je devastaciju omogućio HDZ i njegov ekspertni tim na čelu s Božom Biškupićem. Mali *interregnum* u kojem je Vujić napravio kvantni skok svojim vijećima s izvršnom odgovornošću i prividnom transparentnošću poslovanja nama se činio obećanjem budućnosti. Ali imao je dvije velike mane: prvo, nije bio dio sveopće politike koju je koalicija upražnjavala i omogućio je da se bez sustavne promjene društva posve marginalizira taj pokušaj transparentnosti i demokratizacije. Druga je mana bila da je bilo dovoljno da se jednim Biškupićevim potezom sve ponovo vrati u kljentalizam, čak još uspješniji, jer mu je fasada transparentnosti i demokratičnosti ostala, a to je izmjena Zakona o kulturnim vijećima. Dajući vijećima samo savjetodavnu ulogu, Biškupić i ekipa su genijalno nastavili svoju misiju potkradanja i manipulacije kulture, a da je *na van* sve izgledalo suvremenije, i naravno funkcionalnije. Posljedica toga je sve ovo što imamo, ovaj kaos po gradovima, ovo stanje u Zagrebu, ova totalna krada kulture, nepoštovanje vijeća u 70% odluka. Sprega Sanader-Biškupić se posve zrcali u parovima Bandić-Ljuština ili Kerum-Mucalo, kao i sve dinamike i posljedice toga.

Meni je žao da nitko nije ozbiljnije promišljao ovaj mehanizam prije dolaska na vlast, jer, bez obzira na mine koje je HDZ ostavio u Ministarstvu kulture i sustavu, dosta se toga moglo predvidjeti. A ostalo je vizija. Prvo klackalica, kako je ja zovem, ravnovjesje baštine i (vs.) suvremenosti, festivalizacije i (vs.) proizvodnje koje se uravnotežuje i usuglašava kroz edukaciju i zagovaranje. Strukturiranje i provedbu te vizije vidim u takozvanom Kapovićevu modelu, po kojem je nastao i HAVC. Dakle, smatram da treba napraviti 8-9 takvih satelita oko Ministarstva, podijeljenih po djelatnostima recimo, Hrvatski centar za izvedbene umjetnosti, Hrvatski centar za urbanizam, arhitekturu i prostor, itd. koji bi provodili strategiju i kulturnu politiku Ministarstva kroz natječaje za projekte vezane uz osnovnu djelatnost, komplementarne djelatnosti i međunarodno zagovaranje hrvatske kulture iz te djelatnosti. Potpore moraju biti regulirane natječajima za projekte koji su *ad hoc* ili specijalni, jednogodišnji i višegodišnji (3+2) i moraju se kretati u nekom rasponu, recimo od 30% minimalno do maksimalno 65%, uz pojedina odstupanja po djelatnostima. To se sve može regulirati.

Tada se Ministarstvo može mirno baviti vizijom, strategijama, provjerama modela, koordiniranjem ustanova i nezavisne kulturne proizvodnje itd. Treba promišljati uslovljenost datuma za predaju prijedloga za kulturne programe i posljedice, etiku i estetiku rezultata, povezanost s poreznom politikom i ostalim datumima koji određuju

dinamiku kulture i umjetnosti. To je po meni osnovna djelatnost Ministarstva, a ne raspoređivanje pojedinih kuna po pojedinim predloženim sadržajima.

Problemi koje su kolege Stojisavljević i Uzelac uzeli kao problem problem glumaca u sapunicama i splitske Rive (dakle prvi problemi s kojima je Ministarstvo izašlo u javnost!) samo su vrh ledenog brjega i posljedica svega što sam spominjao ranije. Nisu ni sapunice ni glumci problem, pa čak ni ravnatelj kazališta koji to dopuštaju nisu problem. Problem je u poslodavcu, u vlasniku sredstava za proizvodnju, a to je državna vlast i lokalna samouprava koja nije zainteresirana za svoje vlasništvo (kazališta, ustanove, muzeje) niti za proizvodne rezultate. Nju ne zanima ni kultura kao amalgam i koagulant društva, niti kao naj-snažnije i najpostojanije vozilo identiteta, nego je onom a-kulturacijom i ljuštenjem smisla i svrhe kulture koju ranije spominjem dovedena do paravana za pljačku i pranje novca iz svih ostalih sektora društva. Ako poslodavac ne želi sankcionirati prekršaj koji njemu direktno šteti, znači da ima koristi od toga. Netko u vlasti, netko u državi ima koristi od toga. A novca, barem u Hrvatskoj, još uvijek, očigledno, i unatoč krizi ima previše.

Problem nije ni Splitska riva, nego modeli donošenja odluka koje se tiču prostora, arhitekture i urbanizma. Što, kako i za koga! Zato mi je drago da nas na Venecijanskom bijenalu predstavljaju prijatelji iz Pulske grupe, jer je njihovo djelovanje, promišljanje i edukacija izvedbenosti (u svim smislovima) arhitekture i urbanizma usmjereno na promišljanje prostora kao zajedničkog prostora svih građana. To jest civilizacijski pomak.

POČETAK ZAOŠTRAVANJA

Slijedom navedenoga: kakav je vaš osobni stav prema trenutnom stanju na nezavisnoj sceni, koja je ove godine od Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport dobila jedanaest milijuna manje od predviđenoga, a u smislu protestnih performansa i akcija, s centralnim Labrovićevim Hodočašćem sv. Milanu, zavjetnim putem prizivanja Milanove milosti?

Nezavisna kulturna proizvodnja (na primjer ona kazališna) iznosi 50% ukupne kazališne proizvodnje u Zagrebu i ima otprilike 50% sveukupne publike. Tih 50% nezavisne kulturne proizvodnje financira se iz 0,3% sredstava gradskog proračuna za kulturu. Mislim da je već to dovoljan razlog za nezadovoljstvo.

S druge strane, scena je uvjetovana svime time: datumima za predaju programa, nepotrebno dugim procesom odlučivanja, koji je posve zatamjen i netransparentan, kasnim objavama rezultata, neadekvatnim prijavnicama za natječaje, nepostojećim ili neadekvatnim (sa stvarnošću neusklađenim) kriterijima (koji su uglavnom nominalni), besmislenim obrascima izvještaja, nepostojanjem evaluacije, pa čak ni samoevaluacije. Scena je samo nastavak onoga što se događa u društvu i njezine su dinamike, nažalost, samo nastavak procesa koji je neobećavajući. Razapeta je između mogućnosti koje je najavilo Ministarstvo kulture,

rezultata natječaja koji jako podsjećaju na one prošlogodišnje i, s druge strane, ovoga što se događa u Gradu, što je zasad samo nastavak kljentalističke politike i pranja novca, uz malo kozmetike. Dosad je detektirano da se odluke (savjetodavnih) vijeća pri Uredu za kulturu razlikuju od donesenog prijedloga programa za 70%, i to je strasno, ali dok se članovi vijeća ne očituju javno, ne donesu neke odluke, povuku poteze, nema pomaka. S druge strane, ako pristajemo na uvjete natječaja, slijedom misli pristajemo i na posljedice.

I vraćamo se na početak: poslodavac nije zainteresiran da ustanove rade dobro, jer je tamo smjestio hrpu nekompetentnih i nezainteresiranih "rodaka" (po partijskom, ideološkom, karakternom ili nekom drugom srodstvu) te može "prati" novac ne-poreznih obveznika i razbacivati se novcem poreznih obveznika. Dakle, nikada svojim novcem. To pokazuje potpuno neodgovornost onih na vlasti. I sad imamo situaciju da su u gradskim ustanovama zaposleni ljudi koji ne dolaze na posao, a za to primaju plaće ili to rade loše, pa ih se stalno treba sanirati, kao Komediju ili HNK svake godine. Dokle god se ne provede potpunu reviziju poslovanja gradskih ustanova, nema pomaka.

Nezavisna scena je tu samo kolateralna žrtva i svojom kvalitetom (koja je zapravo neobjašnjiva, s obzirom na uvjete u kojima ti ljudi rade to je *made in China* Hrvatske!) i kvantitetom samo argument da se ništa ne treba mijenjati. A morat će se mijenjati, i to ubrzo. Jer se scena mora politizirati do krajnjih konzekvenci i upravo se to događa, a polje borbe se sada mora preseliti u institucije i stranke.

S druge strane, ta djelomično nekompetentna ekipa iz gradskih ustanova uvjetuje rad onih kompetentnih u tim ustanovama, kojih je većina. Ali dok ta većina šuti, također nema pomaka. Zamislite da kažete nekom učitelju u osnovnoj školi ili nekom konobaru da će sljedećih deset ili petnaest godina primati plaću, a da ne mora ni dolaziti na posao, te da taj isti posao može raditi drugdje ako ga ima ti bi ljudi mislili da ih zafrkavate i da ste poludjeli, a ljudi u gradskim i državnim ustanovama kulture misle da je to normalno. I to nije jedini sektor u kojem je to omogućeno.

Dakle, kvalitetni i sposobni zaposleni su *target* onih koje treba probuditi: dati im stimulanse, pokazati im da pristajanjem na ovakvo stanje uzasno gube snagu, talent, vrijeme i svrhu.

A Labrović je samo početak zaoštavanja. To je zasad samo usmjeravanje pogleda. Oštrenje strelica, priprema oružja za borbu koja uskoro mora početi. Nitko ne može ukrasti hrvatskom građaninu 1,5 milijuna eura danas, a da to prode lišo.

O TOME DA MORAMO REAGIRATI

U povodu Labrovićeva performansa-hodočašća istaknuli ste kako to može biti jedan od načina na koji svi građani mogu, moraju reagirati, odnosno kako svatko od nas treba na neki način doprinijeti promjeni ove strahotne situacije u kojoj kako je to Hrvoje Šercar nedavno razočarano rekao – neki članovi/ice Sabora odlaze u Bruxelles, a ne govore engleski, što znači da im u namjeri i nije apsolutno nikakva komunikacija s predstavnicama europske ciničke političke elite, koja nam ionako priprema robovlasničko-kapitalistički scenarij.

Davno sam rekao da je "politička stvarnost ovog našeg svijeta ograničena samo na jedinstveni projekt-profit i na jednu jedinu metodu: etičko čišćenje." To je ideologija kojom danas gotovo sve stranke i politički realiteti više ili manje transparentno nastupaju u svojim programima. To je jedna surova, jednostavna i besmislena ideologija koju je isto tako moguće poreći, ismijati, slomiti i uništiti kao i bilo koju parcijalnu ideologiju i razumijevanje ovog svijeta u "mračnim bivšim vremenima". Baš zato što je moguće da svatko za sebe ustanovi besmislenost ove ideologije i sterilnost našeg života u njoj. Osiromašenost. Bezobličnost i nepovezanost, unatoč svim društvenim mrežama kojima smo u svom tom kaosu izloženi. U jednoj svetoj knjizi "nevjernike" se kažnjava tako da "sjede kad je vrijeme da trče i trče kad je vrijeme da sjede", a upravo spomenuta ideologija to svima konstantno radi, postavljajući se "znanstvenim" metodama na razinu "vjere". Ako ljudi uvide da Labrović i Šercar govore o tome da su sve te stvari povezane, i da je bolest vašeg djeteta i vaša nemogućnost da ga liječite u izravnoj vezi s Ljuštininim (Bandićevim, Kerumovim, Lovrićevim itd.) odlukama da se utaji jedanaest milijuna kuna u kulturi te da je željom i provedbom da se uništi nezavisnu kulturnu proizvodnju u Zagrebu ugrožen cijeli sustav i cijela država, onda se nešto može promijeniti. **E**

BUDITE POLITIČNI ILI VAS NEĆE BITI

UZ POSLJEDNJI BROJ ČASOPISA ZA TEORIJU IZVOĐAČKIH UMJETNOSTI TKH IZ BEOGRADA TE NJIHOV TEMAT POD NASLOVOM POLITIČNOST PERFORMANSA. VRIJEDNOST OVOG ČASOPISA NIJE SAMO U TEORIJSKIM ANALIZAMA VEĆ I U UPUTIMA ZA PRAKTIČNO DJELOVANJE, PRODOR U REALNOST I DRUŠTVENI AKTIVIZAM KROZ UMJETNIČKI IZRAZ

NENAD OBRADOVIĆ

Časopis TkH (Teorija koja Hoda), pokrenut kao dio istraživačko-edukativnog rada suradnika platforme Teorija koja Hoda i Centra za novo pozorište i igru (CENPI) iz Beograda, u novom broju pod naslovom *Političnost performansa* donosi iscrpnu analizu ovih, na prvi pogled, divergentnih pojmova. Tako se kroz pitanja o politici umjetnosti, umjetnosti i politici, političkoj umjetnosti, političnosti umjetnosti časopis vrlo studiozno bavi, iz različitih uglova i perspektiva autora, raznovrsnim temama u polju suvremenih izvedbenih umjetnosti – od performansa do parola, ističući u pozadini političnost koju može imati svaki izvedbeni čin koji nastaje u trenutačnom društvenom kontekstu. Vrijednost ovog časopisa nije samo u teorijskim analizama već i u uputama za praktično djelovanje, prodor u realnost i društveni aktivizam kroz umjetnički izraz. Tako se već u uvodnoj napomeni časopisa urednici izdanja Ana Vujanović i Aldo Milohnić pitaju da li smo danas kadri da prepoznamo razlike u političnosti performansa u granicama dva tipa društvenog uređenja 20. stoljeća: socijalizma/komunizma i kapitalizma/neoliberalizma. Urednici konstatiraju: "Uvodeći pojam političnosti u naslovu izdanja, želimo da naglasimo da nismo usredsređeni na bilo koju posebnu politiku izvođačkih umjetnosti. Umjesto toga, naš je cilj da pokušamo sagledati političnost performansa kao aspekt te umjetničke prakse koji se odnosi na načine na koje ona djeluje i intervenira u javnoj sferi, u vezi s raspravama i sukobima oko sljedećih pitanja: subjekata i objekata koji u njoj učestvuju; raspodjele mjesta i moći među njima; kao i ideoloških diskursa koji oblikuju zajednički simbolički i čulni poredak društva, a koji utječe na njegove materijalne strukture i deobe."

OD TEORIJE UMJETNOSTI DO PRAKSE POLITIČNOSTI

Janelle Reinelt u eseju koji otvara ovaj broj časopisa pod naslovom *Izvedba na raskršću građanskosti* problematizira pojam izvedbe i njezinu ulogu u široj društvenoj zajednici posebice analizirajući pojam građanskosti kao važan diskurz za razumijevanje političnosti umjetničke izvedbe. Tako piše: "Građanskost je jedan od temeljnih pojmova političke teorije, kao i ključna komponenta demokracije. U smislu igranja uloga, izvedbe, predstavljanja i društvene inicijative, on je također ključan za odnos između političnosti i izvedbe." Autorica ovog članka zapravo želi ukazati na velik socijalni jaz u društvima koja pojedince isključuju bilo da je riječ o lokalnim ili nacionalnim, ili pak transnacionalnim kontekstima. "Simptomi ove krize mogu se naći ne samo u isključivanju velikih dijelova stanovništva iz okrilja državne zaštite u državama u kojima žive (kao u slučaju Somalije i imigranata, izbeglica i azilanata u mnogim drugim zemljama), već i u samoisključivanju nezadovoljne *tihe većine*, koja odbija da prihvati svoju građansku interpelaciju." Iz analize suvremenih društvenih procesa Reinelt dolazi do posebice važne konstatacije o *diskretnim identitetima* na sceni. Naime, ona smatra da se na pozornici, u kazalištu, mora pronaći svako iz publike. Tako konstatira da "ukoliko upravnike kazališta ne zanima kakvi im ljudi dolaze na predstavu, onda odsustvo određenih demografskih grupa neće biti primjećeno. Ako u javnom diskursu razlike među građanima više ne budu

razmatrane, tko će primjetiti nejednakosti ili raspolagati jezikom da bi ih opisao i pozabavio se njima?". Na kraju eseja autorica ispituje svoje viđenje kazališta kao mjesta društvenog angažmana koje je *naseljeno različitim javnostima* ističući tako svoju tezu o građanskosti kao *djelotvornoj političkoj kategoriji* za jedno globalno doba, sposobnoj da utječe na društveni angažman. Esej Janelle Reinelt je izazovan kao teorijski prikaz građanskosti, društvenog pojma koji se uvijek nadgrađuje i ponovno razmatra kroz raznovrsne optike, ali i koji nas potiče na živu, interaktivnu, društveno izazovnu, oštricom okrenutu naprijed umjetničku izvedbu, kako bi rekla RoseLee Goldberg "pljasku društvenom ukusu". Povezujući tako pojmove građanskosti s umjetničkom izvedbom, svakome od nas postaje jasnija i potreba da umjetnik reagira na ključne društvene teme. Ostaje samo otvoreno pitanje koliko smo mi, kao publika koja prati dramatični život na sceni, zapravo kadri da se pokrenemo na akciju. Za sadašnje stanje parafrazirajući Jean-Paula Sartrea: ako je buzušno potrebno dati ime ovome stanju, onda predlažem da se nazovemo odsutnima.

ART + AKTIVIZAM Aleksandra Jovičević u tekstu *Više od artivizma, manje od umjetnosti* donosi temat o pojmu artivizma (art + aktivizam) i to *mikroartivizmima* čiji je krajnji cilj *subverzivnost u odnosu na postojeći red stvari, miniranje normalnog, legitimnog i prihvaćenog modela ponašanja, transformiranje društvenog života i njegovih etičkih parametara*. Autorica se u svojoj analizi poziva na autore poput Jacquesa Rancièrea, Alana Badioua, Gillesa Deleuzea, Félixu Guattarija, Theodora Adorna, Bertolta Brechta i Waltera Benjamina dajući kratak i slikovit (navodi nekoliko umjetničkih akcija) prikaz pojma političnosti kroz kazalište 20. stoljeća, prije svega njegovih aktivističkih izraza.

Tekst pod naslovom *Vita performactiva, na sceni neoliberalne kapitalističkog demokratskog društva* autorice Ane Vujanović donosi razmatranje o konceptualnim osnovama performansa u suvremenom, kapitalističkom društvu. Na samom početku ona postavlja niz pitanja na kojima ispituje svoja zapažanja. "Što znači metafora politike kao teatra ili, šire, *theatrum mundi*? Na osnovu čega, na osnovu kojih povijesnih referenci i konceptualnih okvira imamo teorijsku intuiciju da su umjetnička izvedba i politika bliske?" U razmatranju pojmova političnosti i performansa autorica kreće od teze filosofkinje Hannah Arendt koja tvrdi da je "politika kao *vita activa* diskurzivna praksa slobodnih građana zainteresiranih za uređenje polisa, koja se izvodi na javnoj sceni društva." Osim ove teorijske, ali i praktičke bliskosti pomenutih pojmova, Ana Vujanović problematizira i nemogućnost *razgraničenja politizacije umjetnosti i estetizacije politike* u slučaju artivizma (A. Milohnić), navodeći kao primjer aktualne antiglobalističke prosvjede ili ulične akcije beogradske mirovne udruge Žene u Crnom, na osnovi čijih se izvedbi ne može zaključiti da li se tu radi o *politzaciji umjetnosti* ili *estetizaciji politike*. Tako se ovaj temat završava izazovnom dvojbom o tomu što je danas pojam iz naslova *Vita performactiva*, koja je njegova uloga i koliki je njegov utjecaj. Ono što pak ostaje jasno jeste činjenica da političke crte izvođačkih umjetnosti imaju ulogu da "da markiraju to prazno, krizno mjesto u

reprezentativno demokratskom političkom sistemu i izvedu na javnoj sceni prijedlog drukčije političke procedure, čineći performans realnim mjestom na toj sceni na kojem se slike aktualnog društva suočavaju i konfrontiraju sa onim mogućim i virtualnim."

Temat o političnosti u izvođačkim umjetnostima zaključuje tekst Bojane Kunst *Budite politični ili vas neće biti!* u kojem autorica donosi niz umjetničkih praksi na polju aktivizma širom Europe podvlačeći *kreativnost, želju za promjenom i neprestano promišljanje uslova stvaranja* kao glavne poticaje za dubljim kreativnim izrazom u današnjem postindustrijskom svijetu. Unatoč tomu što je u posljednjoj deceniji umjetnosti i često pridodavana politička uloga, Kunst smatra da ipak u većini slučajeva prevladava *politzacija umjetnosti* što znači i radikalno odvajanje kreacije od političke sfere. Tako se tekst završava sljedećom konstatacijom "Mnogi akteri umjetnosti, koji se danas suočavaju s političkim pritiscima i radikalnim rezovima u subvencionisanju umjetnosti i podrške na svim frontovima, često izjednačavaju zajednički interes sa ekonomskom vrijednošću. Jedan od argumenata za podršku umjetnosti često je i taj da umjetnost čini važan dio ekonomije i suvremenih kreativnih industrija. Mada je u političkoj argumentaciji donekle i moguće mudro koristiti jezik protivnika, ovaj je argument sasvim pogrešan i ne afirmira vrijednost umjetničke djelatnosti kao takve. Umjetnost nema ekonomsku vrijednost upravo zato što nikada ne možemo ocijeniti prijedloge koji se tiču bivanja-zajedno, koji nastaju bez obzira na postojeće mreže moći. Afirmiranje umjetnosti pomoću jezika ekonomije je još jedna nesretna posljedica „političke“ pseudoaktivnosti umjetnosti; možda dolazi vrijeme kada će najradikalnija politizacija umjetnosti biti radikalno odvajanje od bilo kakve ekonomske vrijednosti, tako da se otkriju nove artikulacije zajednice."

PAROLE KAO DIO POLITIČNOSTI

Teoretičar kulture Seygin Boynik u opširnom eseju *Umjetnost parole* analizira parole i njihovu ulogu u umjetničkom djelu. Ovaj rad, jedinstven i vrlo inspirativan, čitaocu pruža teorijsku analizu parole kao, vrlo često, temelja umjetničkog rada koji proizvodi napetost i izaziva političko dejstvo. Tako se autor na početku rada poziva na parole Dušana Makavejeva napominjući sveprisutnost parola u njegovim filmovima. Upravo na analizi značenja i neophodnosti ovakvih *znakovna* Boynik ističe da ima namjeru bavljena *šijućim [suturing] dejstvom parola*. "Jasno je da to dejstvo ima veoma ideološku svrhu (na primjer, svrhu povezivanja protivrečnih elemenata u jedan postojan narativ), ali je uloga parola u ovom procesu šivenja istovremeno i temelj napetosti, bez koje nema proizvodnje uslova neophodnih za bilo kakvo političko dejstvo, čiji je krajnji cilj kolektivna emancipacija". Pored iscrpne analize pojma parole autor nam iste donosi u sasvim neotkrivenom obliku; kao fokalne točke koje su u našim životima, pa i u umjetnosti, prisutne na heterogen način. Razvijajući narativnu teoriju parola Boynik ističe dihotomične vrste među njima. Tako na jednoj strani imamo *državne parole* (Živio drug Tito), dok su na drugoj *narodne parole* (Ne zaboravimo genocid u Srebrenici), obje kolektivne i društvene ali sa različitim načinom nastanka.

Autor piše: "Državne su parole bile smišljane iza zatvorenih vrata, pod strogom cenzurom Partije; sa svojim elitizmom, bile su dijametralno suprotne narodnim parolama, spontanim, izravnim, nepretencioznim i znatno maštovitijim." Nakon nekoliko ilustrativnih primjera o utjecaju parola (npr. slučaj SR Albanije i filma *Parole* iz 2001.), Boynik kreće u invazivno propitivanje jezika parole dajući teorijski presek lingvističkih mišljenja. Ističe autorske radove teoretičara Gillesa Deleuzea i Félixu Guattarija čije je polazište bilo da jezik mora prestati da bude samo način opštenja i obaveštavanja. Tu dodaje i Austinovu konstataciju da opštenje moramo smatrati prenosom izjava, a ne podataka. Tako autor dolazi do pojma *bestjelesnog preobraženja* koji predlažu Deleuze i Guattari a koji parole predstavlja kao *najmoćniji vid iskaza ili izjava*. Postavljajući niz primjera iz teorije o jeziku kao pragmatičnoj, promjenljivoj stvari autor u isto vrijeme čitatelju prezenira teorijski dio o jeziku parole i praktički dio esencije parole. Tako zaključuje: "Pošto mnoštvo primjera jasno pokazuje da su parole istovremeno i performativne i konstativne, iznenađujuće je to što je većina tumačenja toliko zaokupljena 'performativnim' da se konstativno sasvim gubi iz vida. To znači da parole, pored svojih 'praktičkih' implikacija, posjeduju i sasvim 'teorijsku' stranu. Naravno, te 'teorijske' aspekte parola nije lako pronaći, pošto se oni ukazuju samo u rigoroznom istraživanju konkretnih situacija unutar jezika."

U vezi sa jezikom štampe i literature, radna grupa *Umjetnost i/kao politika* nastala u okviru projekta Raškolovano znanje, u kojoj sudjeluju Aneta Stojnić, Ana Isaković, Sava Jokić i Marko Đorđević, donosi štampane isječke na temu politike i umjetnosti. Grupa čiji je cilj artikuliranje alternativnog pristupa odnosa politike i umjetnosti predstavlja nekoliko teorijskih i novinskih članaka, vrlo slikovito i ilustrativno, od Erwina Piscatora i Brechta do suvremenog performansa i teorije teatra.

TRENTAK KOJI NAJAVLJUJE SADAŠNJOST

Vrijednost izdavačkog potpisa ove umjetničke skupine jeste ponajprije u njezinom beskompromisnom istraživačkom nadahnuću u polju izvođačkih umjetnosti. Pored toga, nesumljivo je da se ovakvim časopisom, koji je u više navrata izlazio sa teorijskim osvrtima na performans, publika dodatno i vrlo educirano senzibilizira za nove, često neotkrivene pojmove u izvođačkoj umjetnosti. Tako smo mogli zaključiti da je performans uvijek angažiran kao polje slobode, indeterminirana umjetnost prepuštena raznovrsnim načinima izvedbe, a teorijski shvaćen kao transdisciplinarni pojam. Ponudena istraživanja na relaciji performans-politika mogu doprinijeti i u analizi novijih redateljskih praksi, sve češće kolektivnih, artivističkih (koji interveniraju u javnu sferu) i performativnih. Na koncu, ova analiza može biti samo jedno od mogućih polazišta za tragalačkim, kreativnim procesom koji će u sebe uključivati društveni angažman bez lažnih maski i umjetničkog samozatvaranja u čahuru vlastitog, ograničenog prostora. Dapače, nije dovoljno samo stvoriti umjetničko djelo, potrebno je djelovati u sadašnjosti. Kako kaže Romeo Castellucci: "To je trenutak koji probija sadašnje vrijeme ovoga svijeta, koji ga istovremeno odlaže i najavljuje." ■

ČEMBALISTIČKI EL DORADO

TIJEKOM DESET GODINA, U OKVIRU SE MALOG FESTIVALA ČEMBALA NANIZALO VEĆ ČETRDESETAK KONCERATA – OD KOJIH JE POLOVINA ODRŽANA IZVAN ZAGREBA – NA KOJIMA SU ČEMBALISTI, PROIZAŠLI IZ KLAŠE VIŠNJE MAŽURAN, SUSTAVNO PREDSTAVLJALI MANJE SEBE, A VIŠE SVOJE GLAZBALO I ZA NJEGA PISANU GLAZBU

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uza svečani koncert u povodu desete obljetnice Malog festivala čembala, održan u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu 5. travnja 2012.

Za razliku od većine domaćih festivala klasične glazbe, Mali festival čembala – kako mu i samo ime kazuje – nikad nije niti pokušao biti velikim, glamuroznim i velevažnim. I možda je upravo to ključni razlog njegove ne samo opstojnosti, nego i kredibiliteta što ga uživa među svojom, ako već ne brojnom, onda svakako kvalitetnom i lojalnom publikom. Stoga nije bilo ničeg proturječnog u činjenici da je u svom jubilarnom, desetom izdanju ova samozatajna manifestacija jednokratno iskoračila na reprezentativni podij dvorane Hrvatskog glazbenog zavoda. Neupućenom promatraču moglo se učiniti da je “revijalni” koncept ovog slavljeničkog koncerta

ustupak prigodi. No, u programskom je smislu riječ o logičnom nastavku niza od sada već četrdesetak koncerata – od kojih je polovina održana izvan Zagreba – na kojima su čembalisti, proizašli iz klase Višnje Mažuran, sustavno predstavljali manje sebe, a više svoje glazbalo i za njega pisanu glazbu.

Jedini ustupak svečarskoj konvenciji bilo je uvođenje “voditelja programa”, koji je znalački vodio ceremoniju – zanemarimo li nespornost s falsificiranjem povijesti, prešućivanjem pionirske uloge prve hrvatske čembalisticke Margite Matz.

DANAŠNJICOM OBOJEN BAROK

Ipak, današnji hrvatski čembalisti ionako nisu zagledani samo u prošlost, nego i u sadašnjost. Potvrdile su to i izvedbe čak dvaju djela skladanih u ovom našem, dvadesetprvom stoljeću. Ponovno je tako izvedena dražesna *Čembalada* za dva čembala četveroručno Sanje Drakulić, prouzvedena u Puli prije sedam godina. Sanda Majurec se, pak, predstavila u dvostrukoj ulozi čembalisticke i

skladateljice, prouzvedši, u suradnji s Martinom Kralj, svoje novo djelo *El Dorado*. Ova skladba za dva čembala nepretenciozno, ali nipošto ne i nezanimljivo, odaje počast čembalističkoj literaturi francuskoga baroka, bojeći njene odzvine zvucima raznovrsnih glazbi našega vremena.

Ostatak je programa u znaku glazbe koja je u uobičajenom središtu pozornosti čembalista – barokne i klasične. O profilu glazbenika koji nose ovaj festival ponešto govori i činjenica da se nijedan od njih nije predstavio kao solist – naime, program su ispunila djela za čembalo četveroručno ili dva čembala. Zlata Životić i Martina Kralj tako su otvorile program ljupkom *Sonatom u C-duru* Johanna Christiana Bacha, dok su se Sanda Majurec i Krešimir Has uhvatili u koštac sa zamršenim Mozartovim *Andanteom s varijacijama u G-duru*.

POSVETA PROFESORICI Dvije najuspjelije točke programa obilježilo je, pak, glazbovanje Pavla Mašića – u suradnji s

Krešimirom Hasom znalački je predstavio hiperretoričnu Couperinovu *Apoteozu Corellija*, dok je s Lindom Mravunac Fabijanić izveo briljantan *Koncert za dva čembala u G-duru* Antonija Solera.

Najdojmljivija točka večeri, i na čisto glazbenoj, ali i na simboličkoj razini, sačuvana je za sâm kraj koncerta. Kao iskrenu i dirljivu posvetu svojoj nekadašnjoj profesoric Višnji Mažuran, šestero je čembalista združenim snagama izveo *Air* iz Bachove *Druge orkestralne suite u D-duru*, što ga je upravo za ovu priliku za tri čembala četveroručno obradila Sanda Majurec. U toj izvedbi kao da je bilo sažeto sve što obilježava Mali festival čembala – zajedništvo u samozatajnom glazbovanju, poštovanje tradicije, ali i svijest o sadašnjosti, pa i budućnosti svirke na “povijesnom” glazbalu. A ona ovaj festival čini sve samo ne malim. ■

KLASIČNA ELEKTRO ORBITA

NOVI ALBUM LEGENDI ELEKTRONSKOG ZVUKA DEVEDESETIH DONOSI PROVJERENI RECEPT U PRODUKCIJSKI OSVJEŽENOM PAKOVANJU

KARLO RAFANELI

Orbital, *Wonky* (APC, 2012.)

Pa uza od osam godina u svijetu elektronske glazbe obično znači da izvođač propušta neke tektonske promjene u dominantnim stilovima i trendovima, međutim braća Hartnoll oduvijek su bila svijet za sebe. Još od vremena kad je Chime slučajno postala rave himnom Orbital su iskakali iz tadašnje techno scene svojom posvećenošću melodijama i detaljima. Svakim sljedećim izdanjem u devedesetima razvijali su dalje svoju formu melodične elektronske glazbe koja je nerijetko odlazila u epske proporcije. Kroz to vrijeme, uspjeli su preživjeti brojne promjene i usvajati vanjske utjecaje bez mijenjanja svog osnovnog izričaja. *Wonky*, prvi Orbital album u osam godina, manje-više potvrđuje njihovu konzistentnost, ali i prepoznatljivi pristup u kojem su svi ostali elementi podređeni njihovoj raskošnoj synth melodioznosti. Da nije uočljivo moderne produkcije, većina od devet stvari ovdje bi mogla proći pod nešto s legendarna prva dva albuma. No, to zapravo nije ništa loše jer je ovako raskošan i gotovo narativni stil rijetkost u svijetu elektronske produkcije u kojem se često cijeli žanrovi radaju i propadaju na osnovi jedne dosjetke. *One Big Moment* otvara album prepoznatljivim trikom, ume-tanjem spoken-word semplova koji gotovo

OSMI ALBUM ORBITALA I DALJE NUDI DOVOLJNO ZANIMLJIVE GLAZBE DA SE MOŽE ZAKLJUČITI DA BRAĆA POZNATA PO SVJETILJKAMA NA GLAVI JOŠ NISU ZA PRIJEVREMENU MIROVINU

uvijek spominju pojmove poput “vrijeme” i “svemir”, a pastoralno zvučeci synthovi polako otvaraju prostor za temu koja prelazi u višu brzinu uletom prvog breakbeata. Nije to nešto što nismo čuli već bezbroj puta, no svejedno je jako lijepo i precizno izvedeno, nošeno utopijski orijentiranim melodijama koje kao da u sjećanje prizivaju famozno britansko rave ljeto ljubavi 89', koji su i sami obilježili s Orbital *Chime*. *Straight Sun*, ujedno i najavni single albuma, odlazi u malo energičnije i filmskije vode s temom koja neprekidno vozi mijenjajući neprijetno intenzitet svojih ekstatičkih dionica.

Never podsjeća na jedan od njihovih ranih vrhunaca, *Belfast*, najviše zbog andeoskog vokalnog samplea i umirujućih synth dionica. S aktualnim singlom *New France* stvari pomalo izlaze izvan očekivanog teritorija, najviše zbog vokalnog gostovanja Zole Jesus, ali i cjelokupne vrlo zasićene zvučne slike: cijela stvar može proći pod neko recentnije M83 ostvarenje. *Distractions* je opet primjer pametno iskorištenog vokalnog sempla, ali i prvi put na albumu se očitije nagovještava da braća Hartnoll prate što se dešava izvan njihovih svjetova, budući da je ritam pjesme, sa svojim upornim mehaničkim kick – snare patternom, smješten u post-dubstep vode Untolda ili James Blakea. *Stringy Acid* je još jedan nostalgican rave podsjetnik, međutim nakon toga slijedi najveće iznenađenje albuma – *Beelzedub*, u osnovi dubstep revizija njihovog velikog hita *Satan*, u kojima očitavaju lekciju mladim kolegama spojivši melodioznost i nesputanu agresiju. Iz svega navedenog bi se lako dalo zaključiti da je *Wonky* ostvarenje veterana koji nemaju puno toga za reći i to bi donekle i moglo biti točno, barem u pogledu toga da su ovdje uglavnom korištene već videne ideje. Svejedno, osmi album

Orbitala i dalje nudi dovoljno zanimljive glazbe da se može zaključiti da braća poznata po svjetiljkama na glavi za vrijeme živih nastupa još nisu za prijevremenu mirovinu. ■

test!13
apocalypse of the sexes

international festival of
student theatre and multimedia
24 - 28 / 4 / 2012
student center / &td theatre

POKROVITELJI

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture

TEATAR&TD

MEDIJSKI
POKROVITELJI

RAD100.5STUDENT

RAVNO DO DNA
magazin pop kulture

SPONZORI

vip club

O STRUKTURNJOJ KRIZI KAPITALIZMA

AUTOR ODBACUJE "POMODNE FANTAZIJE" DETERITORIJALIZIRANOG IMPERIJALIZMA, PRITOM NAPOMINJUĆI DA SE UPRAVO SADA NALAZIMO U NAJOPASNIJEM RAZDOBLJU IMPERIJALIZMA U CIJELOJ NJEGOVOJ POVIJESTI

TONČI VALENTIĆ

Nakon što je u biblioteci Lijeva (s)kretanja izašlo nekoliko zanimljivih naslova, među kojima jedan solidan filozofsko-ekonomski zbornik, angažirana kritika tzv. Trećeg puta te promišljanje poznate sintagme Rose Luxemburg iz pera uglednog ruskog politologa, došao je red i na mađarsko-britanskog filozofa i političkog ekonomista kojeg je predsjednik Venezuele Hugo Chávez nazvao "lučonošom socijalizma". U predgovoru hrvatskom izdanju knjige koja uz izvorni tekst nudi i nekoliko novijih dodanih tekstova, István Mészáros citira svog sunarodnjaka Attilu Józsefa, socijalističkog pjesnika koji uspoređuje moćni Dunav sa "zajedničkim zadacima" i poslom "koji nije nimalo lak", a odnosi se upravo na borbu o kojoj i danas ovisi sudbina ljevice: pobjeda socijalizma ili pak barbarizma.

PODREĐENOST RADA KAPITALU

Upravo je to "nemoguća" alternativa s neizvjesnim ishodom, a težište Mészároševih knjiga nalazi se na analizi zadnje faze kapitalizma s jednim temeljnim ciljem: promijeniti pravila igre političkim sredstvima. Naime, autor se fokusira na posljednju fazu kapitalizma, uvodeći teorijsku inovaciju konceptom "sistema kapitala" ukorijenjenog u eksploataciji radne snage, pri čemu Mészáros ispravno konstatira (knjiga je izvorno objavljena prije deset godina, dakle prije teške ekonomske krize započete 2008. godine) da se radi o epohalnoj strukturalnoj krizi kapitala kao takvog, a ne tek o pukoj ekonomskoj-konjunkturalnoj krizi koja se daje riješiti financijskim injekcijama i strukturiranjem ekonomskog sektora u kombinaciji s prelagivanjem postojećih društvenih odnosa. Sistemska proturječja kapitalizma samo će se produbljivati – što nije nikakva teorijska novost, kao ni zaključak da globalizacija ne može biti univerzalni proces ako ne postoji supstancijalna jednakost te da je nužno pokrenuti masovno utemeljenu borbu za takvu vrst jednakosti – ali je Mészárošev doprinos ovoj problematiki u tome što oštro odbacuje "pomodne fantazije" deteritorijaliziranog imperijalizma, pritom napominjući da se upravo sada nalazimo u najopasnijem razdoblju imperijalizma u cijeloj njegovoj povijesti.

Mészáros ovdje dakako ne cilja samo na SAD (iako se u knjizi bavi ekstenzivnom analizom američkog ekonomskog imperijalizma i ispravno naglašava značaj američkog nametanja prava intelektualnog vlasništva što se često zanemaruje pri ekonomskim analizama), nego i iz socijalističke perspektive ukazuje na problem trajne strukturalne podređenosti rada kapitalu. Ukratko, osnovna je teza da je najteže ograničenje sistema odnos između globalizirajuće tendencije transnacionalnog kapitala na ekonomskom planu i kontinuirane prevlasti nacionalnih država kao sveobuhvatne strukture političkog upravljanja uspostavljenim poretkom. Iako se

István Mészáros, *Socijalizam ili barbarizam*, s engleskoga preveo Marijan Krivak; Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.

dosta referira na Marxa i trenutnu konstelaciju moći u Americi, nemoguće je u ovoj konstataciji ne prepoznati neke od sadašnjih problema s kojima se suočava Europska unija (o čemu pak autor naravno ne piše ni retka).

NEMA RAZLOGA ZA OPTIMIZAM

U knjizi je naglasak prije svega na povijesnim izazovima koji se nalaze pred socijalističkim pokretom, pri čemu je uz već navedenu zadaću stvaranja poretka supstancijalne jednakosti potrebno i hitno konstituiranje radikalne alternative načinu društvene metaboličke reprodukcije kapitala. Jer, posve je jasno da je bitna karakteristika socijalističkog načina društveno metaboličkog nadzora rekonstrukcija jedinstva materijalne reproduktivne i političke sfere, a s obzirom da je ona usko povezana s "opasnim parazitizmom špekulacijskog međunarodnog financijskog sektora" (štoviše, problem koji danas nije ništa manje aktualan negoli u Marxovo doba), logično je da je ulog u igri već spomenuta dihotomija socijalizam / barbarizam, odnosno posve prozaičan i općenit, ali nadasve istinit uvid da za čovječanstvo nema budućnosti ako ne bude postojala budućnost za masovne radikalne pokrete koji se radaju u sadašnjici. Temelj svega jest Marxova teza da kapital ne predstavlja samo specifični institucionalni poredak, odnosno način proizvodnje, nego ponajprije cjelokupnost društvenih odnosa i sustava društvene kontrole. Stoga se i anticipacija trenutne ekonomsko-političke

TEŽIŠTE MÉSZÁROŠEVE KNJIGE NALAZI SE NA ANALIZI ZADNJE FAZE KAPITALIZMA S JEDNIM TEMELJNIM CILJEM: PROMIJENITI PRAVILA IGRE POLITIČKIM SREDSTVIMA

krize koja potresa Stari kontinent, ali i Ameriku, može pronaći u Mészároševim ranijim knjigama, gdje se detaljnije i preciznije opisuje prijelaz iz kolonijalnog i redistributivnog prema globalnom hegemonijskom imperijalizmu i sverazarujućem razvoju kapitala. Zaključno, unatoč jasno artikuliranim tonovima, Mészáros ne ostavlja mnogo razloga za optimizam: naime, ponovno se vraćajući na slogan "socijalizam ili barbarizam", dodaje mu sljedeću kvalifikaciju: "barbarizam, budemo li imali sreće". ■

OSNOVNA JE TEZA DA JE NAJTEŽE OGRANIČENJE SISTEMA ODNOS IZMEĐU GLOBALIZIRAJUĆE TENDENCIJE TRANSNACIONALNOG KAPITALA NA EKONOMSKOM PLANU I KONTINUIRANE PREVLAŠTI NACIONALNIH DRŽAVA KAO SVEOBUHVAATNE STRUKTURE POLITIČKOG UPRAVLJANJA USPOSTAVLJENIM PORETKOM

KAKO NE BITI PAPAK

KNJIGA U KOJOJ AUTOR KAO DA NASTUPA S POLA SNAGE IPAK DONOSI NEOČEKIVANE POUKE IZ ETIKE SJEĆANJA

DARIO GRGIĆ

Madim je čitateljima Abdulah Sidran poznat uglavnom kao scenarist filmova *Sječaš li se Dolly Bell i Otac na službenom putu*. Ovaj veliki pjesnik do prošlogodišnjeg izdavanja izabranih pjesama pod naslovom *Partizansko groblje* u Hrvatskoj je bio nenabavljiv. *Otkup sirove kože* je autobiografska knjiga napisana premijerno za hrvatsku čitateljsku publiku. Šteta što ga na našoj knjižarskoj ponudi nije bilo, prvenstveno zbog toga što bi naša brzopleta kritika imala korelativ više te možda ne bi onako olako baratala epitetima veličine i europejnosti, koja prečesto ide uz opis kakvoće poetske produkcije u Hrvata.

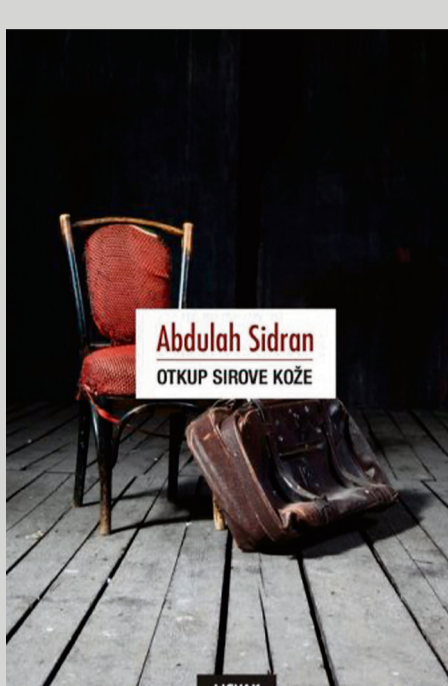
KNJIGA NASTALA IZ NESNIMLJENIH FILMOVA Sidranova je poezija amalgam transcendencije i duhovitosti, smjernosti i prkosa, u svojoj ekspresivnosti bliska – ako tako što uopće postoji – malom, a pametnom čovjeku proganatom iz suvremene, medijima diktirane scene. On se uvijek obraća onom najmanjem i najtišem susjedu ili sustanaru, nekome tko stoji sa strane i mudro ili ludo, sad svejedno, predano i pomno upija stvari. Njegova poezija je mjesto na kojemu se veliki pjesnik igra sa statusima, ne zaobilazeći pritom sebe, dapače, ključna je meta rafiniranih ironija najčešće upravo sam govornik, kojemu ništa ljudsko nije bilo strano, i koji bi se osjećao od samoga sebe odrođen kada vlastite brojne nesavršenosti ne bi izvrgavao laganim ironiziranjem. Humor, koji liječi sva duhovna izobličenja, u Sidranovim je knjigama zapakiran u neštedimičnu i antologijsku kolekciju bočica.

Autobiografska priča, međutim, sazdana je na tragičnim temeljima, a ti su temelji otac, koji je u Sidrana epicentar nesigurnosti; točnije: on je kuća koja se ruši. Sidran je godinama po novinama govorio kako je planirao tetralogiju toga naslova, prva su dva dijela međunarodno poznata zahvaljujući velikom filmskom uspjehu Emira Kusturice, a onda se između dva suradnika ispriječilo različito tumačenje i podnošenje rata pa "nastavci" nisu snimljeni – Sidran ironizira situaciju riječima da je ovo prva knjiga koja je napisana iz nesnimljenih filmova. Svi koji su gledali filmove znaju kostur priče: otac je biva osuđen na robijanje iz nekog značajnog razloga jer to su vremena progona svih za koje se sumnja da misle drugačije. Sukob Tita i Staljina snažno se reflektirao na običan puk i o tome se dosta pisalo, čak smo u ovim posljednjim vremenima mogli čitati i što na temu imaju za reći zapovjednici Golog otoka. Kao da se historijsko kolo okrenulo još jednom. Sidran, kako rekostmo, ima meku ruku i vrlo je, čak i kada ispisuje svoje vrhunske stihove, prijemčiv i lako provarljiv, to je jednostavno veliki talenat. Znae svi dobro do koje se mjere hrvatska poezija odrodila od čitatelja i koja samoj sebi u bradu mrmlja dekonstrukcionističke besmislice za koje traži Nobela, kao pokojni predsjednik – e Sidran, koji se i u *Sirovom otkupu kože* distancira od teorijom neobuzdana pisanja, tragediju radi kao komediju naravi. To je visina i to je početna točka. Nije maliciozan, a mogao bi biti, ne traži pravdu, što je tipično opće mjesto golootočke literature, i nije mišljenja

kako bi sve bilo dobro da kojim slučajem Tito nije umro, nego na radost svijua nas odlučio poživjeti vječno – što je stav dijela novinstva okupiranog titostalgijom. Kada bismo ove njegove autobiografske proze htjeli emocionalno točnije locirati, onda bi to, možda, bilo najbliže onome što poznajemo kao "češki" humor, koji u nas njeguje Ante Tomić u novinskim kolumnama. Ne radi se o pejorativnoj oznaci; humor je, što god rekli teoretičari permanentne revolucije, po kojima humor pomaže održavanju vladajućeg poretka, ipak jedna od najtežih spisateljskih disciplina, čiji subverzivni moment nikada ne možemo preneglasiti. Pri tome nisu važne šale koje povremeno Sidran prosipa, upravo suprotno, one su slabiji dio njegova teksta, nego opći duh kojim ovo štivo odiše, a to je: ići dalje, uvijek dalje, sve do smrti.

ODNOS PREMA KUSTURICI Pisca zatičemo pored gomile pisanih dokumenata u kojima on traga za ocem, za identitetom, za povijesnim silnicama, a poetička metoda za koju se odlučio miješa današnji narativ s narativom otprije četrdesetak godina. Sidran je, naime, literarno pokušao temu djetinjstva obraditi kroz očiste infantilnog pripovjedača te je tekstove i objavljavao po časopisima, zbog njih čak imao i svojevršnih problema, i iz njih napravio scenarije za spomenute proslavljene filmove, tako da je teritorij djetinjstva nešto što je za ovog pisca domaći teren. Ili, možda još točnije, mjesto je to povratka onako kako su mjesta zločina mjesta povratka. S time što se ovdje radi o vraćanju povrijeđenih, o nastojanju da se sumiraju i zumiraju računi i zgrade davno minulih vremena. Sam početak *Otkupa sirove kože* Sidran troši na iznošenje geneaološkog stabla i to su slabija mjesta knjige: rodbinske su veze besmislene, kao i sve ostale veze, osim onih koje su duhovno osmišljene. Jednu od najboljih biografija napisao je Isak Bashevis Singer. U njegovoj je izvedbi ključno duhovno odrastanje, i ta njegova autobiografska trilogija prije svega je duhovna autobiografija. Nad Sidranovim tekstom stalno lebdi čitateljska jeza od spisateljskog upadanja u anegdotaliziranje, u pričanje viceva. Kafanska kozerija i spisateljska vještina nisu ni daljnji rođaci.

Drugi problem knjige je njezina nasumična metodološkičnost, tj. nedostatak ozbiljne metodologije. Pisac jednostavno piše od danas do sutra, kako mu što padne na pamet. Da stvar bude gora, bolje je samo opravdanje takvog pisanja (kada kaže da ga briga za dekonstrukciju i sve moderne spisateljske finte), nego rezultat. Sidran kao da piše u sjeni smrti pa ne žuri, ali i nenadano prestane brinuti o minimumu poštivanja narativnih pravila. Treći problem je njegovo tretiranje Emira Kusturice, kojeg piše kao režisera s velikim r. Kusturica je doista prije dvadeset i pet godina snimio dva dobra filma, ali se odavno kao redatelj srozao i pao ne samo ispod svog nivoa, nego negdje u neznane dubine kiča i pretjerivanja, nižući sve negledljivije radove. Kusturica se svojim tekstovima i ogriješio o pjesnika, a pjesnik mu je odlučio oprostiti, što je pohvalno, ali ne oprašta se podilaženjem. Kusturica se, naime, već desetljećima smanjuje,

Abdulah Sidran, *Otkup sirove kože*; Naklada Ljevak, Zagreb, 2011.

dočim Sidran raste.

Knjigom defiliraju i likovi iz pretposljednog, onog mračnog poglavlja svih naroda i narodnosti bivše države, recimo Radovan Karadžić, s kojim u vezi Sidran iznosi zanimljivu stvar, koja je, opet, u vezi s tekstovima kakve u zadnje vrijeme pišu i naši povjesničari, a tiče se programiranog, očekivanog, možda i pomno dogovorenog rata: Tudman i putovnica i slične teorije zavjere kakve preplavljaju tiskovine, s argumentima ili bez njih. Karadžić je otišao početkom sedamdesetih u Ameriku naučiti jezik, jer će takav uglađen ostaviti bolji dojam kada se stvari krenu rasplitati. I svi su to znali, poglavito su to znala djeca milicajaca i pripadnika tajnih služaba, samo što nitko nije vjerovao, no kada je sve krenulo, mnogi su se sjetili.

BLAGOST I OPROST Sidran šara vremenom, šeće se po vremenskoj skali kao po ljestvama pa se ovakvi momenti nađu u susjedstvu sjećanja na kakvu ugodnu rođakinju, ili kakvog neugodnog susjeda koji je također proboravio neko vrijeme na ljetovanju o trošku države. Sidran zapisuje da golootočani nikada nisu kontaktirali, jedva su se pozdravljali, tako je dubok bio njihov strah. Predbacuje si Sidran naivnost – a upravo ona njegovo pisanje znade začarati nekakvim magičnim dahom – pa se i iz tog ugla može interpretirati naslov ove autobiografije, kada po drugi put korača stazama svoga života. Zanimljivo da je jedan tako velik pjesnik poeziju i šah, još jednu svoju veliku ljubav, u knjizi konstantno stavlja u drugi plan: zamislite Mona Lisu u dubini platna, na mjestu pejzaža – to ima otprilike takav efekt. Umjesto da ju je otkupio, Sidran je ovdje dao sirovu kožu, bez pretjeranog licanja i prenemaganja (koje bi mu bilo oprosteno, ali je posve izostalo, zanemarimo li prečestu potrebu za isticanjem vlastite poznatosti). On se odlučio u sjećanjima biti

blagi čovjek, čovjek koji prašta, koji doduše ima memoriju slona, ali ide svojom stazom u dubinu šume, sve dublje i dalje. I tamo zatiče svoje stare školske drugove i drugačice. Svi nas oni čekaju negdje u hodnicima sjećanja, a fascinantno je malen postotak ljudi koji do kraja života pokazuju znakove života pa onda piščevu konstataciju o krhkosti gimnazijskih prijateljstava treba čitati u tom ključu. *Otkup sirove kože* je prije svega knjiga o fantomima, o ljudima kojih više nema, o problemima koje je opralo vrijeme ne riješivši ih. Sidranov *Otkup sirove kože* pokazuje da se mučnim sjećanjima može pristupiti bez agresivne potrage za krivcem, za onim lošim drugim na kojega rado prebacujemo breme odgovornosti. Sidran kao da ima osjećaja i za sve poslušnike sistema, kao da poručuje da se drugačije moglo, ali da nema smisla rovatiti po tuđim ranama, osim ako se nisu ogriješili o bližnjega. Čast i obraz ovaj veliki pjesnik i pisac traži prije svega u odnosu jedan na jedan, neposredovanom institucijom, i u ovom je zahtjevu ultimativan. Ljudi se dijele na papke i one koji to odbijaju biti. Naravno da to u njegovim tekstovima nigdje nije eksplicitno izrečeno, međutim, cijeli Sidranov opus kao da je pisan protiv – kako u Sarajevu kažu – svih papaka ovoga svijeta. A oni su uvijek nekako ujedinjeni. Ne biti papak tako postaje nekakav nostalglični motto ovih Sidranovih sjećanja u cijelosti intoniranih kao da su pisani na izlaznim vratima ovoga svijeta. Posljednje slike i posljednji savjeti, sve izgovoreno i napisano u žurbi, no nikada direktno, jer jedino čega nemamo dovoljno je njegovo veličanstvo vrijeme, a svejedno se ne smijemo služiti prečacima, ne smijemo biti vulgarni. Vrijeme i znaci života u njemu: veliki pisci nekako uspiju te dvije veličine sliti u jedan komad. Sidran pripada toj rijetkoj vrsti ljudi, čak i kada je ovakav kao u *Otkupu*, gdje djeluje kao s pola snage i gdje je snažan jedino u oprost, što će reći tamo gdje drugi jedva da i postoje. Ova knjiga je lekcija iz sabiranja rasutih tereta i svojevršni čudan udžbenik iz etike, anegdotalnog tipa, poput onih zbornika o Nasrudinu Hodži, gdje tama nije uvijek tamna i gdje svjetlo počesto vodi u propast. Pisano je kao i pjesnikova poezija: s brigom za čitatelja, bez nagvaždanja o nečemu o čemu se nema pojma. U tom je smislu poučan Sidranov odnos prema Ruzmiru Mahmutčehajiću, o kojemu piše odozdol. To je za naše buduće nobelovce nedosegnut nivo. ■

Tekst je prvotno objavljen na Trećem programu Hrvatskoga radija.

PLIN JE ORUŽJE

NAPETI POLITIČKI TRILER U KOJEM JE DETALJNO DOKUMENTIRANO KAKO RUSKA DRŽAVNA POLITIKA KORISTI GIGANTSKU KOMPANIJU DA BI PODČINILA ZEMLJE BIVŠEG SOVJETSKOG SAVEZA

JERKO BAKOTIN

Vladimir Putin na nedavnim je predsjedničkim izborima, nakon četverogodišnjeg premijerskog intermezza, ponovno došao i na formalno prvu političku poziciju u Rusiji. Doduše, demokratski dojam pokvarila je jedna sitnica; naime, rečeni izbori nisu bili poštenu, što je ustvrdio i voditelj promatračke misije Organizacije europske sigurnosti i suradnje (OESS), inače bivši hrvatski ministar vanjskih poslova Tonino Picula. Naravno, takav ishod događaja nije nikakvo iznenađenje: već duže ruski se politički sustav opisuje terminom "upravljana demokracija". Riječ je o sustavu koji naizgled poštuje formalne procedure liberalne demokracije; međutim – s obzirom da vlast posjeduje većinsku ili apsolutnu kontrolu nad medijima, a sama opozicija u dobroj je mjeri kontrolirana od strane vladajućih, kojima je podvrgnut i čitav državni aparat – zapravo je riječ o nešto, ne previše, sofisticiranijem obliku autoritarne vladavine. Naročito se ističe pitoreskni detalj iz Čečenije, gdje je za Putina glasalo čudesnih 99,76 posto glasača, za što je vjerojatno odgovoran tamošnji promoskovski satrap Ramzan Kadirov. U stvari, nikada nije bilo previše upitno da je Vladimir Vladimirovič i tijekom protekle četiri godine bio stvarni šef najveće zemlje svijeta te da mu je Dmitrij Anatolijevič Medvedev – inače šef Putinove predsjedničke kampanje 2000. godine te u periodu 2003 - 2005. voditelj ureda predsjednika – to vrijeme čuvao mjesto, e da bi bivši KGB-ovac stekao legalne uvjete da po treći put postane predsjednik.

GAZPROM UMJESTO MINISTARSTVA VANJSKIH POSLOVA U posljednjoj kampanji Putin je najavio golemi program modernizacije ruske vojske, na koji bi do 2020. trebalo biti potrošeno 790 milijardi dolara. Međutim, osim atomskog naoružanja dovoljnog da nekoliko puta rasturi Zemlju u paramparčad, nuklearnih podmornica, najavljenih nosača aviona, novih lovaca pete generacije, high-tech tenkova i ostalih smrtonosnih igračka, na raspolaganju mu je još jedno oružje, kakvom na svijetu nema premca, a to je – Gazprom. Najveća ruska tvrtka i jedna od najvećih na svijetu proizvodi 17 posto svjetskog zemnog plina. U Gazpromu radi približno četiri stotine tisuća zaposlenika, vrijednost mu se mjeri u stotinama milijardi dolara, a njegovi plinovodni sustavi dugi su 463 tisuće kilometara, što je – pišu cijenjeni ruski novinari Valerij Panjuškin i Mihail Zigar u knjizi objavljenoj 2008. godine, a kod nas prevedenoj već naredne pod naslovom *Gazprom – novo rusko oružje* – dovoljno da se desetak puta može napraviti obruč oko ekvatora ili, pak, sagraditi put do Mjeseca. No, autori u ovom napetom političkom trileru detaljno dokumentiraju nešto mnogo važnije, a to je kako ruska državna politika koristi gigantsku kompaniju da bi podčinila zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, a naročito kada procijeni da one postaju previše prijateljske Zapadu; za postsovjetski prostor u ruskoj geopolitici čak postoji poseban termin – "blisko inozemstvo". Na više mjesta navodi se uvjerenje ruske političke elite da Rusija i Gazprom predstavljaju jedinstvenu cjelinu; kao što je 2004. i 2005. kao što je Gazprom korišten kao oružje u podvrgavanju Bjelorusije i Ukrajine – što je osjetio velik dio Europe, među kojim i Hrvatska – tako je i država zloupotrebljavala pravosuđe da bi s ruskih nalazišta otjerala strane tvrtke, odnosno osigurala Gazpromov monopol. Ukratko, preko

Gazproma ruska država ostvaruje svoje geopolitičke interese, i obratno: Gazpromu je, u promicanju njegovih interesa, uvijek na raspolaganju državni administrativni i represivni aparat. "Još u studenom 2005. (...) *Kommersant* je ustvrdio da odsada Gazprom odgovara za vanjsku politiku u ruskoj vlasti, više nego Ministarstvo vanjskih poslova", napominju autori. Država u Gazpromu upravlja preko kontrolnog paketa od nešto sitno preko 50 posto dionica; ostalo je u privatnim rukama. Koje su, pak, također najtješnje povezane s Kremljem: s preko četrdeset posto dionica drugi najveći vlasnik Gazproma je Gazprombank, treća najveća ruska banka, čiji je predsjednik Aleksej Miler ujedno predsjednik Vijeća direktora Gazproma i čovjek od najvećeg Putinovog osobnog povjerenja. Međutim, nije uvijek bilo tako. Zigar i Panjuškin svoju priču započinju krajem osamdesetih godina, kada je dalekovidni Viktor Černomirdin transformirao ministarstvo plinske industrije SSSR-a u divovsku korporaciju. "U to sam doba govorio", kaže Černomirdin dvadesetak godina kasnije Panjuškini i Zigaru, "da moramo sagraditi takav sustav da ga nijedna budala, ako i dođe, ne može srušiti".

KAOTIČNO VRIJEME JELJCINOVE VLADAVINE Ipak, devedesetih godina ruska su država i društvo doživjeli skoro potpuni rasap, cijene su preko noći rasle po deset i više puta, milijuni građana ostajali bez ičega, a zemlja je nekoliko puta došla na rub građanskog rata. Na primjer, 1993. godine. Tadašnja je ustavna kriza – odnosno sukob predsjednika Borisa Jeljcina i parlamenta – završila s par stotina mrtvih i to nakon što je Jeljcin naredio tenkovima Tamanske divizije da granatiraju Bijieli dom, u kojem je tada zasjedao parlament. U tom periodu Gazpromom su drmale frakcijske borbe, direktori su na tvrtku gledali kao na svoje vlasništvo, izvlačili novac i osnovali tvrtke-kćeri kojima je upravljala njihova rodbina, mutne poslovne sheme bile su uobičajena praksa, svatko tko je i zakoračio u Gazprom naglo se obogatio, a država je izgubila većinsko vlasništvo nad vlastitim krvotokom. U biti, ništa što nismo vidjeli i kod nas, no na neizmjereno većem i brutalnijem nivou, s time da vjerojatno niti jedna tvrtka na svijetu nema za jednu državu – osim možda u slučaju najvećih izvoznica nafte – toliko značenje kao Gazprom za Rusiju: naime, iz Gazproma potječe čak četvrtina svog poreznog priljeva, njegova gospodarska aktivnost iznosi deset posto ruskog BDP-a, a ukupna je vrijednost konzorcija jednaka otprilike jednom i pol državnim proračunu. Nakon što u prvoj polovici knjige opisuju turbulentno i kaotično vrijeme Jeljcinove vladavine, kada se počesto nije ni znalo tko stvarno upravlja Rusijom, na scenu stupa Putin te čeličnom šakom stavlja Gazprom pod potpunu kontrolu Kremļa. Novi gazda se pri "utjerivanju reda" u tvrtku nije libio ni hapsiti poduzetnike koji su udjele stjecali na ne baš najjasnije načine i koji bi iz zatvora bili pušteni tek pošto bi potpisali da se odriču dionica svojih tvrtki povezanih s Gazpromom. Važnu ulogu u operaciji je, kao tadašnji šef Vijeća direktora, odigrao upravo – Medvedev.

Sa stranica Panjuškinove i Zigarove knjige iz postsovjetskog kaosa izranja čitav niz političkih figura europskog istoka obavijanih plinom: od oligarha poput Mihaila Hodorovskog, Vladimira Gusinskog ili Borisa Berezovskog, preko liberala i današnjih opozicionara kao što

su Boris Nemcov, do ukrajinskog političkog vodstva. Viktor Janukovič, Viktor Juščenko, Julija Timošenko – kojoj se u Ukrajini upravo sudi zbog potpisanog ugovora s Gazpromom, svemoćni direktor Bjelorusije Aleksandar Lukašenko, živopisni turkmenistanski tiranin Saparmurat Nijazov, poznat i kao "Turkmenbaši", njegovi uzbekistanski i azerbejdžanski kolege Islam Karimov, Gajdar Alijev... Usput rečeno, posljednji je, unatoč tome što je bio brutalni diktator (također bivši visokopozicionirani KGB-ovac), bez ikakvog suvislog razloga dobio spomenik u beogradskom parku Tašmajdan. Sva ova imena povezuje jedna riječ – Gazprom. Ta kraljeznica ruske moći gotovo je država u državi: ona posjeduje svoje banke, aviokompanije, domove zdravlja, televizijske kuće, novine, mirovinske fondove, zaštitarske paravojne agencije, čitave gradove te nogometni klub Zenit; kada Gazpromovi radnici na ruskom Arktiku govore o povratku na jug, kažu "idemo na Zemlju".

ARHITEKTONIKA GEOPOLITIČKOG PROSTORA BIVŠEG SSSR-A Što se brojnih mafijaša povezanih s dostavom Gazpromovog plina u Europu tiče, jednu od najvećih uloga igra Semjon Mogiljevič, prema FBI-u *capo di tutti capi* ruske mafije. Spominjemo ga jer dotični – iznenađenja li – u svojoj kolekciji posjeduje i hrvatski pasoš. Zahvaljujući detaljnoj, napeto napisanoj i iznimno važnoj priči ovo djelo dobilo je brojne pohvale; *Stuttgarter Zeitung* je to možda najbolje sažeo riječima: "Ova je knjiga 'who is who' visoke ruske politike". Ali ona je i mnogo više od toga – tu se ocrtava čitava arhitektonika geopolitičkog prostora bivšeg SSSR-a, s neprestanim izvođenjem novih dokaza za osnovnu tezu: plin je oružje. Koje će se, po potrebi, upotrijebiti i kao argument za obračun s Europom: krajem 2004. godine u stopostotnom ovisništvu o ruskom plinu nalazile su se BiH, Estonija, Finska, Moldavija, Srbija i Slovačka; isto gotovo u potpunosti važi i za Bugarsku, Mađarsku i Češku. Od "težih" zemalja, Gazprom podmiruje 36 posto potreba Njemačke, 27 posto Italije i četvrtinu Francuske. Sve u svemu, četvrtina gospodarstva i stanovništva čitave Europske unije ovisi o ruskom ventilu – i onom tko ima moć da ga zavrne. Poimanje plina kao oružja ima dugu prošlost – Adenauer je 1963. odbio Hruščovljevu prijedlog o ruskoj plinifikaciji Europe, shvaćajući kakav adut time daje Sovjetima. Nešto kasnije, Brandt je s Brežnjevom potpisao isti taj ugovor. Autori navode da je prvi ruski plinovod gradio konzorcij na čelu sa svemoćnim šefom KGB-a – Lavrentijem Berijom. Bivši njemački kancelar Gerhard Schröder je, na zgražavanje domaće javnosti, postao predsjednik uprave firme „Sjeverni tok AG“, koja upravlja plinovodom koji iz Rusije vodi direktno do Njemačke, zaobilazeći „nepouzdanu“ i „neposlušnu“ zemlju poput Ukrajine ili Poljske. U kojoj mjeri je riječ o geopolitički osjetljivom pitanju, pokazuje i komentar tadašnjeg poljskog ministra obrane Radosława Sikorskog, koji je ugovor o Sjevernom toku usporedio s paktom Ribbentrop-Molotov! Bjelorusija, je, pak, pacificirana: Gazprom je odnedavno stopostotni vlasnik Beltransgaza, čime je Lukašenko sveden na marionetu. Spomenimo i da je Gazprom većinski vlasnik Naftne industrije Srbije (i glavni sponzor Crvene Zvezde, baš kao i njemačkog Schalke 04); zanimljivo je gledati kako se, po propasti valjda jedine države

Valerij Panjuškin i Mihail Zigar, *Gazprom - novo rusko oružje*, s ruskoga preveo Fikret Cacan; Fraktura, Zaprešić, 2009.

na ovim prostorima koja je više-manje samostalno upravljala svojim resursima, ponovno ocrtavaju tradicionalne interesne sfere stranih zemalja. U usporedbi s dominantnim hrvatskim narativom o „tisućgodišnjoj borbi s Mađarima za vlastitu državost“, zlobno se može primijetiti da upravljačka prava nad Inom ima – MOL.

MITOLOGIZACIJA GIGANTSKOG JUNAKA "Naš portret o Gazpromu je postao kratka povijest Rusije", rekao je Zigar na promociji njemačkog izdanja knjige. I kao takva, ova knjiga zaslužuje tople preporuke za svakog tko želi ponešto više doznati o tome kako zapravo funkcioniraju politika i biznis u jednoj od najvećih svjetskih sila. S obzirom da je Zigar dodao kako je autore "prije svega interesirala politička uloga Gazproma" jer "mi smo obojica politički novinari, nismo eksperti niti za plin niti za Gazprom", dodajmo da im je ključni suradnik bila Irina Resnik, novinarka poslovnog dnevnika *Vedomosti*. *Gazprom – novo rusko oružje* poučna je i uzbudljiva, odlično napisana knjiga koja je zahtijevala veliki istraživački rad. Autori su ironični, ponekad i sarkastični; njihovi portreti sudionika ove priče, poput krajnje ekscentričnog Nijazova, Timošenko, koja na pregovore namjerno odlazi u kratkoj suknji ili Jeljcina koji se tijekom službenog posjeta pred zabezeganim švedskim dvorom dere na tadašnjeg šefa Gazproma, prepuni su detalja i živopisnih anegdota. Naravno, postavlja se pitanje koliko su bezbrojne komplicirane političke igre u knjizi točno opisane, s obzirom da se velikim dijelom oslanjaju na iskaze njihovih sudionika, ali to je uobičajeni novinarski usud. Knjiga sadrži i mini-anatomiju Lukašenkove vladavine te sjajnu avanturu spašavanja uhapšenog kolege novinara iz bjeloruske bolnice. Premda je od prve do posljednje stranice vidljiva njihova impresioniranost, ponekad čak i mitologizacija gigantskog junaka – Gazproma, a povremeno je vidljivo i pomalo patetično i iritantno - dođe rijetko, i sasvim razumljivo - naglašavanje vlastite uloge, riječ je o knjizi iznimno važnoj za razumijevanje suvremene geopolitičke realnosti. ■

SVEMIR SAVRŠENO USTROJENIH SLUČAJNOSTI

ROMAN NEVIDLJIVO OBRADUJE ZA AUSTERA MANJE TIPIČNE TEME – SEKS I INCEST, KOLONIJALIZAM I MOĆ, NO NARATIVNE LINIJE I DALJE SU IZ PIŠČEVOG STANDARDNOG REPERTOARA

VIŠNJA PENTIĆ

Ako ste proslavljenog američkog pisca Paula Austera prvi put čitali prije petnaestak godina kada je na hrvatski prevedena *Njujorska trilogija* te sada posegnuli za najnovijim prijevodom tog autora na hrvatski jezik (riječ je o njegovom pretposljednem romanu *Nevidljivo – Invisible* objavljenom 2009. godine) ostat ćete iznenađeni kako se malo toga promijenilo u svijetu njegove fikcije. Auster i dalje piše o piscima zaljubljenima u francusku književnost koji su mu neobično nalik, barem što se biografskih detalja tiče. Ti pisci i dalje poznaju tajanstvene osobenjake koji im iz temelja mijenjaju život. I dalje se barata tajanstvenim rukopisima komplicirane prošlosti, i dalje smo u New Yorku, i dalje je sve rezultat neobjašnjivog niza slučajnosti. Između hrvatskog prijevoda *Njujorske trilogije* i *Nevidljivog* smjestilo se petnaestak godina, a isto toliko romana danas broji Austerov opus. Neki od njih se istini za volju razlikuju od ponudjenog opisa, ali ih se većina u njega komotno uklapa.

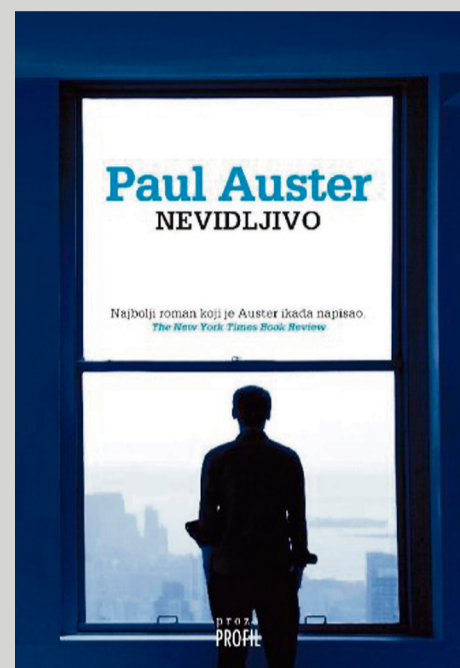
TIPIČNO AUSTEROVSKI Odmičući se od poznatog terena Auster je stvorio neka dojmiva djela (na primjer scenarije za filmove *Dim i Dim u lice*), ali i neka koja su eksplicitno razotkrila njegove literarne slabosti (na primjer roman *Timbuktu*). Protusvijet stvoren *Njujorskom trilogijom* koja se danas obično opisuje kao metafiktionalna dekonstrukcija žanra detektivskog romana postao je i ostao Austerov zaštitni znak. Za pisca koji se zaklinje u nepredvidljivost i slučajnost, Auster je iznenađujuće konzervativan u kreiranju svojih fikcionalnih kula bjelokosnih. Njegov roman *Nevidljivo* uzima si za zadatak obraditi i za njega manje tipične teme – seks i incest, kolonijalizam i moć, no narativne linije i dalje su iz piščevog standardnog repertoara. Roman se otvara ispoviješću mladog studenta i nadobudnog pjesnika Adama Walkera. Godina je 1967., a dvadesetogodišnji Walker, kojeg zahvaljujući crnoj kosi i zelenim očima krasi izgled filmske zvijezde, studira književnost na njujorškoj Columbiji i nada se postati pjesnikom. Nakon što na jednoj zabavi slučajno upozna francuskog diplomata Rudolpha Borna ovaj će mu iz vedra neba ponuditi da zajedno pokrenu književni časopis – Born će ga financirati, a Walker uređivati. No na putu ostvarenju sna svakog studenta književnosti ispriječiti će se dvije stvari. Walker će iskazati zahvalnost svom meceni tako što će nakon što Born nenadano ode u Europu tjedan dana bjesomučno ševiti njegovu djevojku u njihovom vlastitom stanu. Austerova referenca je jasna – Adam je zagrijavao jabuku sa stabla požude. I pogadate, kriva je Eva, odnosno Bornova partnerica Margot koja je zavela naivnog i zgodnog književnog aspiranta. Nakon toga slijedi još jedna biblijska epizoda te druga prepreka na pjesnikovom putu do slave. Šećući jedne noći gradom Born i Adam susreću mladog crnca koji im zaprijeti pištoljem tražeći novac. Born na to vadi nož i probada mladića te ga kasnije odvlači do obližnjeg parka te mu zadaje još desetak smrtonosnih uboda. Adam je svjedok, no njegov odlazak na policiju odgodit će Bornove prijetnje. Kada se Adam, proganjan krivnjom,

konačno udostoji prijaviti zločin, Born je već u Francuskoj. Ove epizode opisane su u prvoj trećini rukopisa što ga je Adam Walker napisao o najvažnijoj godini svog života nazvavši prvi dio *Proljeće* prema vremenu radnje. Slijedi *Ljeto* u kojem dominira incest te *Jesen* s pokušajem iskupljenja. Čitav roman se stoga u tipično austerovskoj maniri predstavlja kao pokušaj da se jedan neobičan rukopis i priča koju čuva spase od zaborava otkupljujući time kletu sudbu neznanih junaka. Walker je događaje svoje mladosti stavio na papir tek četrdeset godina kasnije znajući da umire od leukemije te je rukopis predao svom prijatelju s fakulteta, sada slavnom piscu, koji je jedan od pripovjedača romana. U svjetlu te činjenice tipičan je ovaj ulomak s kraja knjige: “Već sam opisao kako sam preradio Walkerove bilješke za *Jesen*. Što se tiče imena, izmišljena su u skladu uputama koje mi je dala Gwyn, a čitatelj može biti siguran da Adam Walker nije Adam Walker. Gwyn Walker Tedesco nije Gwyn Walker Tedesco. Margot Jouffroy nije Margot Jouffroy. Hélène i Cécile Juin nisu Hélène i Cécile Juin. Cedric Williams nije Cedric Williams. Sandra Williams nije Sandra Williams, a njezina kći Rebecca nije Rebecca. Čak ni Born nije Born”. A za one koji još uvijek nisu shvatili, Auster neumorno nastavlja: “Westfield u New Jerseyju nije Westfield u New Jerseyju. Jezero Echo nije jezero Echo. Oakland u Kaliforniji nije Oakland u Kaliforniji. Boston nije Boston...”. I tako dalje, i tako dalje. Svakako nije u Austerovom stilu da jednostavno napiše kako su imena u knjizi izmišljena. Beskonačnim nabranjanjem on kao da sam sebi čestita na svojoj slavnoj metafiktionalnosti ili se možda pokušava zabaviti parodiranjem vlastitog stila. No, u svakom slučaju, ima nešto samodopadno u načinu na koji prilazi svom čitatelju koji bi mu lako na ovu rafalnu paljbu, bila ona ironična ili ne, mogao uzvratiti jednim rezigniranim “Paul Auster nije Paul Auster”.

BANALNE USPOREDBE I DOSJETKE O SEKSU Vrline *Nevidljivog*, i vrline Austerove proze općenito, leže u tečnoj naraciji te vješto ispričovijedanim pričama punim zagonetki. Slabosti pak izlaze na vidjelo kada Auster pokušava opisati fenomene što ih krije svakodnevne ljudske egzistencije te ih uklopiti u svoju dobro podmazanu pripovjednu konstrukciju. Čitajući *Nevidljivo* slutimo kako je autor za cilj imao ponuditi poneki uvid u spomenute teme seksa i incesta, moć i kolonijalizma. *Nevidljivo* je roman koji nas vješto vodi od 1967. do 2007., od New Yorka preko Pariza pa sve do nekog sićušnog karipskog otočića i koji pritom barata s nekoliko pripovjedača i nekoliko ljubavnih trokuta. No, unatoč svoj toj narativnoj kompleksnosti to nije roman koji ima nešto novo za ponuditi u razumijevanju fenomena kojim se bavi. Na razini upotrebe jezika također se ne događa ništa spektakularno. Austera ne zanima dublje razumijevanje svijeta kao ni potencijal da se literarnošću opisa oplemeni ili barem očudi stvarnost. Kako bismo ilustrirali navedene tvrdnje možemo pogledati način na koji se u romanu barata središnjom mu temom erotske gladi te ustvrditi kako u *Nevidljivom* sve vrvi

seksom, ali na žalost ne i erotikom. Auster svojim incestom obuzetim junacima pripisuje ovakve misli: „Neumorno je zanimaju promjene tvog penisa: od mlohavog, obješenog uda koji se prikazuje u udžbenicima iz biologije, preko kompletnog faličkog titana na vrhuncu uzbuđenja, do smežuranog, iscrpljenog čovječuljka koji se uvlači nakon snošaja”. Banalnost ponuđenih usporedbi na stranu, čovjek bi pomislio da incestuozna ljubav krije i poneko uzbuđenje više od pukog promatranja fizioloških promjena partnerovog spolnog organa koje je i onako sastavni dio svakog seksualnog kontakta. No, paragraf se nastavlja malom lekcijom iz seksualnog žargona: “Dobar orgazam je potres. Guza joj je kanta. Grudi su joj dude i sise, dudare i sisurde, balkoni. Kako kad, tvoj penis je piton, kita, pendrek, banana, lijana, batina, kokot, magnum, veselko, antena, čuna i kobasa. Te je riječi uzbuđuju i zabavljaju, a kad se oporaviš od početnog šoka, i ti si uzbuđen i nasmijan”. Ovaj dobro nam poznati inventar možda za svrhu ima zabaviti i nasmijati čitatelja, no zasigurno ga neće uzbuditi jer krajnji domet autora razmatranja teme seksualnosti počinje i završava na dosjetci.

ČAROLIJA DOBRO ISPRIČANE PRIČE Očekivati od Austera da prodre u dublje slojeve ljudskog iskustva znači promašiti poantu njegove književnosti. U svojim djelima on ne demonstrira moć uvida, kao ni snagu riječi, već čaroliju dobro ispričane priče. Stoga pred čitateljem neprestano izvodi dopadljive madioničarske trikove nudeći mu uvijek nove preokrete i zagonetke. A kad nestane sve te čarolije, lako ćemo mu oprostiti što nas nijedna misao nije dotakla svojom istinom, nijedan pridjev iznenadila svojom preciznošću, nijedna rečenica zarobila svojom zvučnom simetrijom. Stoga nemalo iznenađuje kada autor svoj roman zaključuje kratkim, ali dojmivim opisom crnaca što crnče na suncu nekog karipskog otočića: “Preda mnom se protezala gola ravnica, prašnjava gola ravnica puna sivog kamenja raznih veličina i oblika, a među kamenjem na ravnici bilo je raštrkano pedeset-šezdeset muškaraca i žena koji su držali čekić u jednoj ruci i dljeto u drugoj, i udarali po kamenju dok ga ne bi prepolovili, a onda udarali po najmanjem kamenju dok ga ne bi pretvorili u šljunak”. Ovaj ulomak posvema je netipičan za Austerovu prozu zbog svog izdašnog korištenja zvučnosti i ritma unutar rečenice čija je primarna funkcija opis pronadene stvarnosti. Ponavljanjima nam se uvjerljivo dočarava snažan prizor kojeg lako možemo zamisliti pred sobom. No, ponuđeni opis nalazi se na samom kraju romana i prvi je pokušaj tog tipa u knjizi te dolazi kao šok. Imamo osjećaj kao da smo odjednom ušli u neku drugu knjigu nekog drugog pisca. Zanimljivo je da je jedan takav opis dobio tako važno mjesto u romanu. Naslov *Nevidljivo* dolazi iz misli jednog od likova koji komentira kako, dok se vozi zrakoplovom, ispod njega živi *nevidljiva Amerika*. Auster kao da se na kraju sjetio teme kolonijalizma i moći pa je odlučio podsjetiti nas na one zaboravljene što neprestano rade kao bismo živjeli u lagodnoj ugodni. No, to je ujedno i jedini trenutak u

Paul Auster, *Nevidljivo*, s engleskoga preveo Marko Maras; Profil, Zagreb, 2011.

kojem u dobro uigrani svijet romana ulaze ljudi i stvari čija se sudbina otima njegovoj nepogrešivoj racionalnosti.

ISPRIPOVIJEDANE APSTRAKCIJE

Austeru se mora priznati bravurozno baratanje narativnim linijama te talent da ih preplete u kompleksne i neraskidive čvorove koji hipnotički uvlače čitatelja u ponudenu priču. *Nevidljivo* ima dovoljno iznenađenja, preokreta i osjećaja napetost da ga možemo okarakterizirati solidnim književnim trilerom. Činjenica da su junaci ovog trilera pisci i intelektualci koji neumorno raspravljaju o Bachu, Danteu i ostalim ikonama visoke kulture ne bi nas trebala zavarati. Auster nije pisac u čijim djelima uživaju oni koji se s Danteom družu na svakodnevnoj razini, iako često piše baš o takvim ljudima, a voli isticati kako se i sam u njih ubraja. U intervjuima neumorno navodi kako mu je omiljeni autor Michel Montaigne te se općenito voli referirati na visoku kulturu kako ne bismo zaboravili njegovu neupitnu poziciju intelektualca. Auster jest i erudit i talentiran pisac, no njegov doprinos književnosti srodniji je trudu i senzibilitetu Stephena Kinga ili Kena Folleta nego intelektualno zahtjevnoj umjetničkoj prozi kakvu na primjer piše njegova bivša supruga Lydia Davies. Auster je prvenstveno žanrovski pisac, preciznije, on je izumitelj svog vlastitog žanra. Njegovim romanima nedostaje istinske ambicije da izađu iz svog sigurnog svijeta konstruiranih slučajnosti te kažu nešto o svijetu kakav jest. Pišući roman o incestu i moći autor se zadovoljava vlastitim koncepcijama tih pojmova koji se u njegovoj prozi pretvaraju u ispričovijedane apstrakcije jer su temelji protusvijeta romana sazđani na zakonima različitim od onih što ih susrećemo oko sebe. Pisac poznaje svijet i strastveno ga opisuje. Austerova je strast usmjerena gradnji omiljenog mu svemira savršeno ustrojjenih slučajnosti. Upoznate li njegovu predvidljivo preciznu mehaniku jednom, svi budući posjeti postaju suvišni. **E**

REDEFINIRANJE LJUDSKOSTI U MAČJEM POGLEDU

SAFRAN FOER U SVOJOJ VRLO OSOBNOJ STUDIJI PREISPITUJE PRIRODNOST KULTURE JEDENJA (DRUGIH) ŽIVOTINJA

FRANCISKA CETTL

U skoro bi se, prema najavi izdavača, trebao pojaviti hrvatski prijevod djela Safrana Foera *Eating Animals* iz 2009., teksta romanopisca najpoznatijeg po uspješnici *Sve je rasvijetljeno* (*Everything is Illuminated*, 2002.). *Eating Animals* međutim nije romaneskna proza u klasičnom smislu, iako kostur romana, i to autobiografskog, jest prisutan, a može se reći i ključan za razumijevanje etičke instance koja se u njemu želi rasvijetliti. Ono što taj kostur popunjava jest obilan kolaž faktografskih podataka i dokumentarističkih reportaža: statistike, znanstveni podaci, razne analize o ekološkim posljedicama (u prvom redu američke) mesne industrije, odnosno sustavu industrijaliziranih farmi, osobna svjedočanstva upućenih, između ostalog i "grassroots" aktivista. Retorika je takvog diskursa podastrijeti čitatelju ekološki osviještenu poziciju i moralni imperativ zdravorazumskim argumentima, potkrijepljenim činjenicama o tome da je masovna mesna industrija jedan od najvećih zagađivača okoliša, da se životinje tretiraju raznim kemikalijama što je lako povezati s izvorima epidemija svinjskih i ptičjih gripa, ili da životinje masovno i sustavno žive u najnepodnošljivijim zamislivim uvjetima u kojima neizmerno pate samo da bi naposljetku bile još brutalnije ubijene.

ČOVJEK KAO ŽIVOTINJA Međutim, Foer razumije da pozivanje na samu ideju "ljudskosti" koja bi bila sadržana u potonjem argumentu postaje i sama problematična budući da ljudsko jedenje mesa ne čini tek fiziološko, već, mnogo bitnije, sociološko i kulturološko tkivo od kojeg je sačinjeno tijelo koje smo u određenom historijskom trenutku navikli zvati ljudskim. Primjerice, činjenice da je u zapadnjačkoj kulturi tabu jesti pse, da je američka večera za Dan zahvalnosti nezamisliva bez purice, ili da je Foerova baka Židovka tijekom Drugog svjetskog rata odbila pojesti komadić ponudene svinjetine čak i kad joj je o tome ovisio život, govore o tome da meso nije tek meso, isto kao i da meso svih životinja ne vrijedi jednako za upisivanje smisla u ideju ljudskosti. Upravo komentar Foerove bake na spomenutu situaciju na početku knjige: "If nothing matters, there's nothing to save" (str. 11) zaokružuje priču na samom kraju (str. 135), a u vezi s time ono što se odigrava u međuvremenu - osoban autorov razvoj prema etičkom izboru vegetarijanstva, daje se ne kao neki prekid s prethodnom sociokulturološkom tradicijom, već kao dijalog između onih vrijednosti koje jesmo dobili u naslijeđe te smo njima limitirani, ali ne i određeni, i onih koje kao redefinirane, a pritom ekološki i etički osviještene u ovom trenutku, možemo ostaviti onima iza nas.

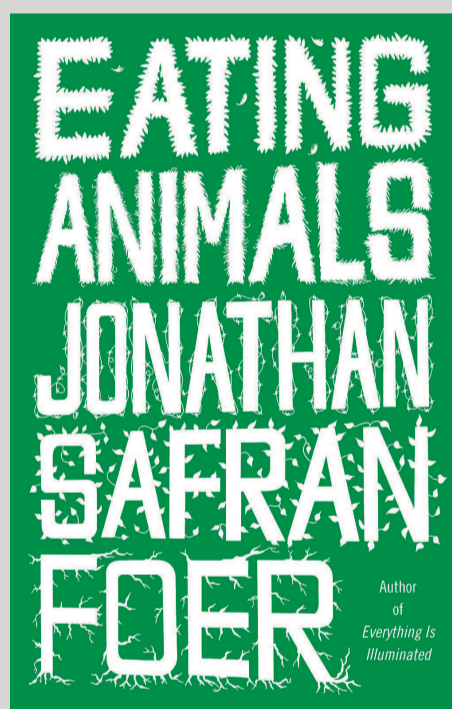
U tom smislu, već sam naslov upućuje čitatelja na uslođavanje značenja u odnosu jedenja između ljudske životinje (human animal) i životinje. *Eating Animals* tako naočigled kazuje da će biti riječi o ljudskom jedenju životinja, a koje pak i same u industriji bivaju hranjene drugim životinjama - dakle, mi smo životinje koje jedu životinje koje jedu životinje. U drugom smjeru pak,

čin imenovanja čovjeka jedućom životinjom upućuje na višu točku promatranja iznad njega samog i njegovo postavljanje u isti širi obzor (povezanosti) s onim drugim, životinjom, čime se želi dovesti u pitanje validnost početne pozicije ljudske svijesti koja čini jasne i neupitne distinkcije između vrsta na temelju kojih može objektivirati i koristiti one ne-ljudske. Nadalje, ključna je i sociokulturološka karakteristika naših bića da smo jeduće životinje jer ukazuje na to da upravo naše jedenje zajedno stvara međusobne odnose, Foerovim riječima: "Food, family, and memory are primordially linked" (str. 99). Konačno, jedenje u naslovnoj sintagmi može se tumačiti i kao ono što, kroz nedostatak svjesnosti o implikacijama vlastitih praksi, upravo *izjeda* tijelo ljudske životinje.

Činjenica je naime, kako Foer navodi pod natuknicom "životinja" (str. 24), u poglavlju knjige koje kao svojevrsan glosar dekonstruira pojmove za koje ekonomija i kultura tvorničkog uzgoja nude svoje definicije, da čovjek istovremeno jest i nije životinja. Ovaj problematičan odnos u interesu masovne industrije postaje "prirodna" podjela na nas i njih, granica vrsta koja je nepremostiva, dok je istovremeno jasno da je recimo granica komunikacije s psom ljubimcem ipak malo manje nepremostiva od one s teletinom (veal), terminom koji autor uzima kao primjer jezične ne-komunikacije s okolinom oko nas, jer zapravo zamagluje i čini da zaboravljamo relaciju hrana-okolina. Jezik se tako rastvara kao medij ne-komunikacije, lažnih dihotomija, zaborava, ispraznosti označitelja poput "prirodno" u smislu normativnosti i konformizma društvenom biću. Dok tako otkriva ovu fikciju jezika (a koja je u temelju materijalnih praksi) uvjetovanu historijskom i kulturološkom kontingentnošću, Foer razumije da je isti taj jezik stoga ujedno i prostor za redefiniciju, nove oblike povezanosti. Tako naša biološka sličnost sa životinjama neupitno dokazuje da su životinje kao i mi osjetljiva, intuitivna, inteligentna bića, koja nas percipiraju, komuniciraju s nama, koja osjećaju ugodu i, možda najbitnije ovdje, koja osjete bol i patnju na način koji je očit i zato značajan i zato nezanemarljivo želimo li (a trebamo) preispitati ideju ljudskosti, a što bi se sastojalo u, pri čemu Foer citira talijanskog filozofa E.C Spadu, "the continuous critique of our working definitions in order to provide more adequate answers to our questions, and to that embarrassing problem that animals present to us" (str. 25).

Nezanemarljiva patnja životinje izaziva u čovjeku etički odgovor, a to je sram. Foer, kao i Kafka kojemu se okreće u promišljanju veze između srama i zaborava, osjećaju sram pred pogledom životinje jer su povezani kao članovi iste "nepoznate obitelji" (str. 20). Pred berlinskim akvarijem Kafka, nakon što je postao vegetarijanac, tako izjavljuje da naposljetku može gledati ribe jer ih više ne jede, pri čemu su upravo tijela riba za njega najradikalniji primjer zaborava u usporedbi s ostalim životinjama. "Shame is the work of memory against forgetting" (str. 21), ističe Foer, protiv zaborava ne samo

životinje, nego vlastite životinjske prirode koje smo se tako skloni odreći, a kojoj je stoga potrebna reprezentacija da bi pobudila i intuitivni sentiment uz onaj racionalni uvid temeljem podataka. J. Derrida svojim tekstom *L'Animal que donc je suis* (2002.) uvelike Foeru rasvjetljuje prizor međusobnog gledanja (i videnja) čovjeka i životinje, ne neki alegorijski, kako Derrida ističe, već prizor u kojemu jednog posve običnog jutra u kupaonici opaža kako ga njegova mačka gleda, i on se pred njome osjeća gol - u doslovnom naime, ali i metaforičkom smislu - ovo za njega dokazuje sposobnost životinje da odgovori (sukladno tome, kako je već rečeno - da pati) i ključno pitanje koje iz ovoga slijedi, kako za Derridau tako i za Foera jest - kako ćemo mi, u ovom trenutku, svjesni tog neposrednog pogleda, odgovoriti?

Jonathan Safran Foer, *Eating Animals*; Little, Brown and Company, New York, SAD, 2009.

HRABRO U REINSKRIPCIJU I KULTUROLOŠKI ZABORAV Foerov odgovor nije jednostavan ni apsolutan, on uvijek govori iz lokalne individualne pozicije, a ne one sveznajućeg pripovjedača, no vrijednosti koje do kraja knjige postaju važne za njega jesu one koje želi prenijeti drugima, prvenstveno svome sinu, što i jest bio njegov prvotni impuls za višegodišnje samopropitivanje i istraživanje industrije. Naime, dilema koja se provlači tekstom jest ona između vegetarijanstva i tzv. selektivnog jedenja mesa, dakle onog koje dolazi s malenih obiteljskih farmi (neznatno zastupljenih u ukupnoj industriji) na kojima se, kako se sam uvjerio kroz intervju s upućenima, nastoje voditi ekološkim i "humanim" metodama, dakle osigurati životinjama ugodan

život i pogubiti ih na najbezbolniji mogući način. Odluka je na čitatelju. Jer kako je već rečeno, hrana su, pamćenje i obitelj nerazmrsivo povezani, i stoga se pita Foer što bi značilo (odnosno, kako nam je sada već jasno, će značiti) za njegovu obitelj sjesti za stol na Dan zahvalnosti bez poslužene purice. Bi li to značilo zaborav sociokulturoloških vrijednosti utjelovljenih u liku njegove bake, ili možda pak kreaciju, stvaranje redefiniranih vrijednosti za njegova sina koje će uključivati i životinje u ideju obitelji i gdje je možda *kulturološki zaborav koji pamt životinje zapravo dobar?* Je li moguće (biti politički hrabar) i ispričati novu priču o Danu zahvalnosti? S idejom pričanja priča kojima dajemo smisao nama samima vraćamo se Foerovu poststrukturalističkom razumijevanju jezika. U jeziku, koji konstruira fikciju svijeta, sadržana je istovremeno i mogućnost da se ta fikcija redefiniira, da se naše "radne definicije" konstantno (de)konstruiraju. Svaki je čin ponavljanja ujedno i čin kulturalne produkcije. Ono što želi sačuvati baka kada izgovara "If nothing matters, there's nothing to save" ne znači na posve isti način ono što želi spasiti unuk, koji je inkorporirao njezino naslijeđe, u trenutku pisanja te rečenice. Da se autor kontinuirano bavi ovim pitanjima, ilustrira i prijašnji roman *Sve je rasvijetljeno* gdje se Foer poigrava s jezičnom kreacijom na istom tragu. Naime, priča je to o mladom američkom Židovu zvanom Foer koji putuje u Ukrajinu ne bi li saznao što se dogodilo s njegovim djedom za vrijeme Drugog svjetskog rata, a ono što uslijed toga nastaje jest nevjerojatna jezična (i mogli bismo reći, obiteljska) zajednica između njega, njegovog ukrajinskog vozača Alexa koji je naučio engleski iz rječnika, a nikada ga nije čuo govorenog, Alexova slijepog djeda i njegove "lude kuje za slijepe" - kroz čitav niz performativnih modusa korištenja engleskog jezika i pritom kreiranja novih značenja. Na isti način, rekla bih, sugerira Foer, možemo ispričati i priču o blagdanskom stolu bez mesa, a koja će, kao odgovor na trenutačnu historijsku etičku i ekološku krizu, redefinirati što smatramo pod "ljudskošću". Jezik kao medij (re)inskrpcije i (su)kreacije priča, redefiniranih vrijednosti/povezanosti relacija čovjek-životinja, čovjek-priroda/okolina, odražava tako da je Foer posvećen, radije negoli tek zloslutnoj analizi propasti humanizma, prvenstveno afirmativnom pristupu održivim alternativama. ■

POSILIJE RATA

ULOMAK IZ KAPITALNE, IAKO LIBERALNIM MISTIFIKACIJAMA ZASIĆENE KNJIGE O EUROPSKOJ POVIJESTI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA, IZ PERA JEDNOG OD NAJZNAČAJNIJIH SUVREMENIH POVJESNIČARA

TONY JUDT

Knjigu sam odlučio napisati dok sam presjedao na glavnom bečkom željezničkom kolodvoru Westbahnhof. Tamo sam se zatekao u prosincu 1989., trenutak je bio povoljan. Vraćao sam se iz Praga gdje su dramatičari i povjesničari iz *Građanskog foruma* Václava Havela rušili komunističku policijsku državu, četrdeset godina “stvarnog postojanja socijalizma” pospremajući u otpad. Nekoliko tjedana prije posve se neočekivano srušio Berlinski zid. U Mađarskoj jednako kao i Poljskoj svi su se redom suočavali s izazovima postkomunističke politike: stari režim – svemoćan još pred samo nekoliko mjeseci – iščezavao je u nevažnost. Komunistička partija Litve tada se odlučila proglasiti trenutnu neovisnost od Sovjetskog Saveza. U taksiju, putem prema kolodvoru, austrijski radio prenosio je prva izvješća o pobuni protiv nepotističke diktature Nikolaja Ceausescua u Rumunjskoj. Politički potres rušio je ledom okovanu topografiju poslijeratne Europe.

Završilo je jedno razdoblje, radala se nova Europa. I to je bilo posve očito. Odlaskom starog poretka u pitanje su se dovodile mnoge dugovječne pretpostavke. Ono što se nekoć činilo stalnim i na neki način neizbježnim, dobivalo je daleko prolazniji prizvuk. Hladnoratovski sukob; šizma koja odvajala Istok od Zapada; takmičenje “komunizma” i “kapitalizma”; odvojene i bez dodirnih točaka povijesti napredne zapadne Europe i istočnih satelita sovjetskoga bloka – ništa od toga nije se više moglo poimati kao posljedica ideološke neophodnosti niti političke željezne logike. Bili su to slučajni ishodi povijesti – koje je povijest gurala u stranu.

Europska budućnost izgledat će uvelike drugačije – jednako tako, i njezina prošlost. U retrospektivi, razdoblje 1945.-1989. neće se sagledavati kao prag nove ere, nego više kao međurazdoblje; poslijeratno međuvrijeme, nedovršeni sukob koji je završio 1945., no čiji je epilog potrajao još pola stoljeća. Kakav god oblik Europa dobila u godinama koje su dolazile, ona poznata, jasna priča o prošlim događajima promijenila se zauvijek. Meni se činilo očitim, tog ledenog srednjoeuropskog prosinca, kako je potrebno iznova napisati povijest poslijeratne Europe.

NA PRAGU APOKALIPSE Trenutak je, jednako kao i mjesto, bio povoljan. Beč 1989. godine bio je neispisani papir europskih složenih i međusobno preklapljenih povijesti. Početkom dvadesetoga stoljeća Beč je bio Europa: plodna, iskričava, samozavaravajuća mreža kulture i civilizacije na pragu apokalipse. U međuratnome se razdoblju, iz slavne metropole pretvorio u osiromašenu prijestolnicu okljaštrene državnice. Beč je sve više i više padao u nemilost; skončao je kao provincijska ispostava nacističkog imperija kojemu se većina njegovih građana vatreno zaklinjala na odanost.

Nakon poraza Njemačke, Austrija je upala u zapadni tabor gdje je dobila status “Hitlerove prve žrtve”. Taj udar dvostruko nezaslužene sreće ovlastio je Beč da skine ljagu s vlastite prošlosti. Prikadno zaboravljajući odanost nacistima, austrijska je prijestolnica – “zapadnjački” grad okružen “sovjetskom” “istočnom” Europom – dobila nov identitet kao primjer i uzor slobodnoga svijeta. Svojim bivšim podanicima, tada porobljenima u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Jugoslaviji, Beč je predstavljao “srednju Europu”; izmaštano društvo kozmopolitske uljudbe koje su Europljani, tijekom stoljeća, uspjeli negdje zametnuti. U samrtnim godinama komunizma grad se pretvorio u neku vrstu prislušne postaje slobode, pomladeno sastajalište i odlazno/polazna točka istočnoeuropskih prebjega na Zapad i zapadnjaka koji su gradili mostove prema Istoku.

Stoga je Beč 1989. godine bio prikladno mjesto za “promišljanje” Europe. Austrija je utjelovljivala sve one sitničave i samozadovoljne attribute poslijeratne zapadne Europe – kapitalističko blagostanje osnaženo bogatom socijalnom državom; socijalni mir kojega su jamčila radna mjesta i brojne povlastice koje su u velikoj mjeri uživale

sve glavne društvene skupine i političke stranke; vanjska sigurnost zajamčena neskrivenom zaštitom zapadnog nuklearnog kišobrana – Austrija istovremeno ostaje “lukavo” neutralna. U međuvremenu, na drugim obalama Leithe i Dunava, samo nekoliko kilometara istočnije, ležala je “druga” Europa, siromašna i prepuna tajne policije. Jaz koji ih je dijelio lijepo je ocrtao kontrast između bečkog snažnog, energičnog Westbahofa, gdje su se poslovni ljudi i turisti ukrcavali u vitke, suvremene ekspresne vlakove za München, Zürich ili Pariz; i mračnog, odbojnog, bečkog Südbahofa: ofucanog, ruševnog, gotovo prijetećeg sastajališta osiromašenih stranaca koji su izlazili iz prljavih, starih kompozicija što su stizale iz Budimpešte ili Beograda.

Baš kao što su dvije glavne gradske željezničke postaje ne svojom voljom potvrđivale zemljopisnu šizmu Europe – jedna okrenuta optimističkom, profitabilnom Zapadu, druga nehajno otkrivajući okrenutost Beča istoku – tako i same ulice austrijske prijestolnice svjedoče bezdanu šutnje koji je odvajao europsku spokojnu sadašnjost od njezine uznemirujuće prošlosti. Nametljive, samouvjerene zgrade koje obrubljuju Ringstrasse stoje kao podsjetnik negdašnjeg bečkog carskog ozračja – iako se sam Ring čini prevelikim i pretjerano veličanstvenim da bi služio kao obična, svakodnevna prometna arterija europske prijestolnice srednje veličine – i grada koji se opravdano ponosi svojim javnim zgradama i javnim prostorima. Uistinu, Beč je u velikoj mjeri prizivao svoju davnu slavu. Što se, pak, one ne toliko davne prošlosti tiče, tu nije bio toliko odlučan.

KRIVNJOM ISPUNJEN SPOKOJ Kao i kad su u pitanju Židovi koji su nekoć nastanjivali velik dio zgrada u gradskome središtu, i koji su dali neizmjeran doprinos slikarstvu, glazbi, kazalištu, književnosti, novinarstvu i idejama koje su *bile* Beč na vrhuncu slave – toga se grad najviše bojao. Strašna silovitost kojom su bečke Židove izbacivali iz njihovih domova, prevozili ih istočno od grada i brisali iz sjećanja pomaže objasniti krivnjom ispunjen spokoje bečke današnjice. Poslijeratni Beč – poput poslijeratne zapadne Europe – bio je veličanstvena građevina koja stoji

POST-NACIONALNA, SOCIJALNA DRŽAVA, OTVORENA SURADNJI, MIROLJUBIVA EUROPA NIJE SE RODILA IZ OPTIMISTIČKIH, AMBICIOZNIH PROJEKATA OKRENUTIH BUDUĆNOSTI KOJIH SE DANAŠNJI EURO-IDEALISTI TOLIKO TOPLO PRISJEĆAJU

na temeljima prešućene prošlosti. Najveći dio strahota te prošlosti zbio se u državama koje su završile pod sovjetskim nadzorom – zato se sve to tako olako zaboravilo (na Zapadu) ili prešućivalo (na Istoku). Povratkom istočne Europe ta prošlost se više neće moći prešućivati – sada će je se, neizbježno, morati ispričati. Nakon 1989., ništa: ni budućnost, ni sadašnjost niti, iznad svega, prošlost, više nikada neće biti iste.

Iako sam u prosincu 1989. odlučio napisati povijest poslijeratne Europe, sama knjiga nastala je tek nakon mnogo godina. Umiješale su se okolnosti. U retrospektivi mogu reći da sam imao sreću – mnogo toga, tada mutnoga, danas je posve jasno. Otvorili su se arhivi. Neizbježne smetenosti koje slijede revolucionarne preobrazbe uspjele su se staložiti te su, bar neke, trajnije posljedice nemira 1989. sada postale jasnima. No potresi koje je izazvala 1989. nisu se smirili još dugo. Kad sam se sljedeći put našao u Beču, grad se mučio smjestiti desetke tisuća izbjeglica iz susjednih Hrvatske i Bosne.

Tri godine nakon što je Austrija odbacila svoju pomno gojenu poslijeratnu autonomiju i pristupila Europskoj zajednici, čije je vlastito pojavljivanje kao čimbenik u

PRVI JE SVJETSKI RAT UNIŠTIO STARU EUROPU; DRUGI JE SVJETSKI RAT STVORIO UVJETE ZA NASTANAK NOVE EUROPE

europskim pitanjima bila izravna posljedica istočnoeuropskih revolucija. Posjetivši Beč u listopadu 1999. otkrio sam da Westbahnhof prekrivaju plakati Slobodarske stranke Jörga Heidera koji je, usprkos neskrivenom divljenju prema "časnim ljudima" iz nacističke vojske koji su "samo izvršavali svoju dužnost" na istočnome frontu, dobio 27 posto glasova te godine, budeći u svojim austrijskim zemljacima bojazan i strepnju pred promjenama koje su zadesile njihov svijet u prošleme desetljeću. Nakon gotovo pola stoljeća spokoja, Beč se – poput ostatka Europe – vratio u povijest.

*** Ova knjiga govori o povijesti Europe nakon Drugog svjetskog rata, stoga počinje 1945.; Nultim trenutkom, ili kako ga nazivaju Nijemci *Stunde nul*. No, poput svega što se dogodilo u dvadesetome stoljeću, i njezina priča leži pod sjenom tridesetogodišnjeg rata koji je započeo 1914., kada je europski kontinent započeo svoj pad u katastrofu. Sam Prvi svjetski rat za sve je sudionike bio traumatična klaonica – u njemu je stradala polovica srpskog muškog stanovništva u dobi između 18 i 55 godina – koja nije riješila ništa. Njemačka (nasuprot tadašnjem uvriježenom mišljenju) nije stradala ni u ratu ni u poslijeratnim nagodbama – u tom bi slučaju njezin uspon do gotovo potpune dominacije Europom samo dvadeset pet godina kasnije bilo iznimno teško objasniti. Uistinu je tako – budući da Njemačka saveznicima nije isplatila svoje dugove iz Prvog svjetskoga rata, cijena savezničke pobjede bila je viša nego količina njemačkih ratnih šteta te je, stoga, iz svega izašla relativno *snažnija* nego 1913. Ostao je neriješen "Njemački problem" koji je u Europi iskrasnio jačanjem Prusije jednu generaciju prije.

PREZIR PREMA SUSJEDIMA Male države koje su nastale iz raspada starih carstava 1918. bile su siromašne, nestabilne i nesigurne – i prezirale su vlastite susjede. Između ratova Europa je bila prepuna "revizionističkih" država: Rusija, Njemačka, Austrija, Mađarska i Bugarska, sve redom potučene u Prvom svjetskom ratu samo su čekale priliku za prekrajanje granica. Nakon 1918. međunarodna se stabilnost nije povratila, nije se stvorila ravnoteža snaga – bila je to samo međuigra nastala iz iscrpljenosti. Ratno nasilje nije utihnulo. Preobrazilo se u unutrašnja pitanja – u nacionalističke polemike, rasne predrasude, klasne sukobe i građanski rat. Europa je dvadesetih, a osobito u tridesetima, ušla u zonu sumraka nakon svršetka jednog rata i gotovo sigurnog, prijetećeg dolaska onog drugog.

Unutrašnji sukobi i unutardržavni antagonizmi u godinama između svjetskih ratova bili su dodatno zatrovani

– do neke mjere i izazvani – istovremenom propašću europske ekonomije. Uistinu, tih je godina europski ekonomski život pretrpio trostruki udar. Prvi svjetski rat izobličio je politiku zapošljavanja, uništio trgovinu i poharao čitava područja – i neke države stjerao u bankrot. Mnoge se države – iznad svega one u srednjoj Europi – nisu nikad oporavile od tih posljedica. One koje su uspjele, ponovno su bačene na koljena velikom krizom tridesetih, kad su deflacija, propali poslovi i očajnički napori da se povećaju porezi kojima bi se zaštitili od strane konkurencije za posljedicu imali ne samo dotad nevidenu razinu nezaposlenosti i uništenih industrijskih kapaciteta, nego je uslijedio i kolaps međunarodne trgovine (između 1929. i 1936. francusko-njemačka trgovinska razmjena smanjila se za 83 posto), popraćen ogorčenim međudržavnim nadmetanjima i odbojnostima. Tada je stigao Drugi svjetski rat, o čijemu se dotad nevidenom udaru na *civilno* stanovništvo i domaću ekonomiju pogođenih nacija govori u prvom dijelu ove knjige.

Zajednički ishod tih udara bilo je uništenje civilizacije. Razina katastrofe koju je Europa izazvala bila je posve jasna suvremenima, čak i u trenucima njezinog nastajanja. Neki su u tomu, na krajnjoj ljevici i desnici jednako, vidjeli samozrtvovanje buržoaske Europe, i u njemu priliku da se izbere za nešto bolje. Tridesete su bile Audenovo "nisko, nečasno doba"; no također i doba predanosti i političke vjere, koja dostiže svoj vrhunac u prividima i izgubljenim životima španjolskog građanskog rata. Bilo je to bablje ljeta devetnaestostoljetnih radikalnih svjetonazora, sada korišteno u nasilnim ideološkim čarkama jednog mračnijeg doba. "Kakva je neizmerna čežnja za novim ljudskim poretkom postojala u Europi u razdoblju između dva rata, i kako je jadno bilo živjeti u njoj" (Arthur Koestler).

Razočaravši se u Europu, neki su pobjegli: prvo u preostale liberalne demokracije najzapadnijeg dijela Europe, a od tamo – ako su se uspjeli izvući na vrijeme – u Amerike. Neki su si, poput Stefana Zweiga i Waltera Benjamina, sami oduzeli živote. U svitanje konačnog pada kontinenta u bezdan, budućnost Europe izgledala je posve beznadno. Sve ono izgubljeno u tom tijeku implozije europskih civilizacija – gubitak čije su posljedice već davno prije nazirali Karl Kraus i Franz Kafka upravo u tom, Zweigovom, Beču – nikad se neće moći povratiti. U *Velikoj iluziji*, filmu znakovita naslova, redatelja Jeana Renoira, nastalom 1937. godine, *velika iluzija* razdoblja bio je uzmak od rata i pratećih mu mitova o časti, kasti i klasi. No već 1940., onim Europljanima koji su se potrudili vidjeti, najveća europska iluzija – nepovratno diskreditirana – bila je sama "europska civilizacija".

LIRSKI TONOVI U svjetlu onih prošlih događaja, razumljivo je iskušenje da se priča o neočekivanom europskom oporavku nakon 1945. ispriča u samohvalnom, čak i lirskom tonu. Što je, svakako, bio onaj prevladavajući i temeljni prizvuk poslijeratnih povijesti Europe, osobito onih nastalih prije 1989. – baš kao što i sličan ton kojim su europski državnici iznosili svoja razmišljanja o tadašnjim, vlastitim postignućima. Sama činjenica preživljavanja i ponovne pojave samostalnih država kontinentalne Europe nakon kataklizme totalnog rata; nepostojanje međudržavnih prepirki i neprekidno širenje institucionaliziranih oblika unutareuropske suradnje; stalan oporavak nakon tridesetogodišnjeg ekonomskog propadanja i "normalizacija" blagostanja, optimizma i mira – sve je to nagonilo na hiperbolično izražavanje. Europski oporavak bio je "čudo". "Post-nacionalna" Europa izvukla je gorke pouke iz svoje nedavne povijesti. "Poput Feniksa" podigao se spokojan, miroljubiv kontinent, oživljujući u pepelu vlastite ubilačke – samoubilačke – prošlosti.

Poput mnogih drugih mitova, i toj se, prilično dražesnoj europskoj povijesti druge polovice dvadesetog stoljeća, skriva zrno istine. Ipak, izostavlja se velik dio. Istočna se Europa – od austrijske granice do Urala, od Tallinna do Tirane – ne uklapa u to. *Njezina* poslijeratna desetljeća bila su nesumnjivo miroljubiva u usporedbi s onim što se događalo prije, no samo zahvaljujući nezvanoj nazočnosti Crvene Armije – bio je to mir zatvorskog dvorišta, nametnut tenkovima. A kad bi se sovjetski sateliti uključili u međunarodnu suradnju, na površini nalik razvoju na zapadu, to se događalo samo zato što bi im Moskva silom

nametnula "bratske" institucije i razmjene.

Povijesti dvije polovice poslijeratne Europe nemoguće je ispričati odvojeno jednu od druge. Nasljeđe Drugog svjetskog rata – kao i prijeratna desetljeća te rat prije njih – vlade i narode istočne i zapadne Europe natjeralo je na neke teške odluke kojima se, najbolje moguće, uređivalo vlastite poslove s ciljem izbjegavanja povratka u prošlost. Jedna je mogućnost – slijediti radikalne programe populističkih pokreta tridesetih – u početku bila iznimno omiljena u *oba* dijela Europe (podsjetnik da 1945. nije bila nov početak, kao što se to ponekad čini). U istočnoj Europi nije se dalo izbjeći neke radikalne preobrazbe. Nije bio moguć povratak u oblačenu prošlost. Dakle, čime će se se zamijeniti? Komunicirajući je možda bio pogrešan izbor, no dilema s kojom se suočavao bila je posve stvarna.

Na Zapadu je mogućnost radikalnih promjena bila uvelike ublažena, velikim dijelom zahvaljujući američkoj pomoći (i pritiscima). Zavodljivosti nacionalističkih programa – kao i komunizma – blijedile su; obje su se pokazale kao recept za teška vremena koja na Zapadu, barem nakon 1952., i nisu više bila toliko teška. Stoga se, u desetljećima koja su slijedila, zaboravilo na nesigurnost prvih poratnih godina. No, mogućnost da stvari krenu drugim tokom – sama mogućnost da bi se to *uistinu* moglo dogoditi – bila je 1945. iznimno stvarna. Moralo se spriječiti povratak starim demonima (nezaposlenosti, fašizmu, njemačkom militarizmu, ratu, revoluciji) te je zapadna Europa krenula putem koji nam je danas iznimno poznat. Post-nacionalna, socijalna država, otvorena suradnji, miroljubiva Europa nije se rodila iz optimističkih, ambicioznih projekata okrenutih budućnosti kojih se današnji euro-idealisti toliko toplo prisjećaju. Bilo je to nesigurno dijete, rođeno iz straha. U sjeni povijesti, njezini su vode primjenjivali socijalne reforme i stvarali nove institucije u cilju profilakse – ne bi li prošlost održali na uzdi.

POLITIČKA KLIZIŠTA Tako je lakše pojmiti tvrdnju kako su se vlasti unutar sovjetskog bloka bavile otprilike istim poslom. I one su se, iznad svega, trudile podići branu kojom bi se zaštitile od političkih klizišta – iako se to u državama pod komunističkom vlašću manje ostvarivalo socijalnim napretkom, a više primjenom fizičkog nasilja. Preoblikovalo se nedavno povijest – a građane se poticalo da je zaborave – u skladu s tvrdnjom da je komunistička socijalna revolucija u potpunosti izbrisala ne samo nedostatke prošlosti, nego čak i okolnosti koje su omogućile njihov nastanak. Kao što ćemo vidjeti, i ta je tvrdnja bila samo mit – u najboljem slučaju, poluistina.

Ipak, komunistički je mit u obje *polovice* Europe sjajno svjedočanstvo o važnosti (i tegobnosti) obračuna s bremenom nasljeđa. Prvi je svjetski rat uništio staru Europu; Drugi je svjetski rat stvorio uvjete za nastanak nove Europe. Ali je Europa kao cjelina proživjela, nakon 1945., mnoga desetljeća pod dugom sjenom koju su bacali diktatori i ratovi njezine nedavne prošlosti. Što je jedno od zajedničkih iskustava poslijeratnih naraštaja Europljana, i koje ih dijeli od Amerikanaca koje je dvadeseto stoljeće poučavalo na drugi način, u neku ruku, daleko optimističnije. Ovo je neophodna polazišna točka za svakoga tko želi shvatiti europsku povijest prije 1989. – i procijeniti u kolikoj se mjeri ta povijest promijenila nakon nje. ■

S engleskoga preveo Petar Vujačić.

Tekla, Rade Jarak

ULOMAK IZ JUGO PUZZLE, ROMANA U NASTAJANJU

ZAGREB, STUDENI 1968.

Tekla nikad nije završila fakultet. Iz Rijeke je otišla u Zagreb i preko Zoranovih veza zaposlila se kao ekonomistica u jednoj velikoj izdavačkoj kući. Nakon Zoranovog samoubojstva sve rjeđe se vraćala u Dubrovnik, jer za to nije imala bitnog razloga, a ni snage. Kuća na Posatu puna duhova nipošto je nije privlačila. Sve je jednostavno bilo previše bolno. Što se tiče nestanka Ai, njezine majke, bila je uvjerenja da ju je netko oteo i možda ubio – neki manijak, ili manje vjerojatno tajna služba – ali kako tijelo nikada nije nađeno, nije mogla biti sigurna.

Godine su prolazile, čak je napredovala na poslu – postala je tajnica od povjerenja glavnog direktora. Dobila je društveni stan od pedesetak kvadrata u zgradama na Miramarskoj ulici. Shvatila je da se mora odvojiti od vlastite obitelji, jer je u njoj neko prokletstvo koje donosi samo zlo i nesreću. Ali ni samoća joj nije bila laka.

Prešla je tridesetu, i dalje se šišala na kratko, nosila je naočale i stroga, muška odijela, ponekad i šešir. Imala je nekoliko kratkotrajnih veza s drugim ženama, ali na žalost nisu uspjele. Malo se zaoblila, ali je vježbom i kretanjem uspješno skidala kilograme. Oko usta usjekle su joj se dvije oštre bore koje nije mogla sakriti niti šminkom. Svejedno, početkom jeseni upoznala je Lenu Bešlagić, desetak godina mlađu od sebe. Lena je bila iz Bihaća, iz prvoboračke obitelji, studirala je rusku književnost.

Upoznale su se u jednom od prvih kafića, kod nebodera na Trgu, uz prvu zagrebačku espresso kavu. S vremenom Lena je počela dolaziti u Teklin stan. Imala je nekakav fotografski aparat pa su njih dvije počele raditi lezbijске i sado-mazo fotografije. Razvijale su ih u Teklinoj kupaonici.

Jedna fotografija: Tekla u donjem rublju s tamnom maskom na očima, stoji raširenih nogu i u desnoj ruci drži bič. Pod njom leži Lena u crvenom rublju, također s maskom na licu. Druga fotografija je slična, samo su izmijenjene uloge, Tekla je dolje, a Lena gore, u prijetećoj pozi s bičem koji dodiruje Teklino golo tijelo.

U vrijeme studentskih nemira u jedanaestom mjesecu Lena iz doma prelazi u Teklin stan. Ponesena je studentskim buntom, revolucijom koja je na pomolu, unapređenjem socijalizma i budućim putem u besklasno društvo. Tekli, koja nikada nije imala sluha za politiku, to sve skupa nije potpuno jasno, ali zdušno podržava svoju ljubavnicu.

Sada njih dvije insceniraju novu fotografiju. Na zid su objesile crvenu tkaninu na koju je Lena prišila srp i čekić. Namjestile su se ispred, obje gole, samo s maskama na licu. Lena je od kuće iz Bosne donijela pravi kočijaški korbač koji čvrsto steže u desnoj ruci.

Tekla odlazi na studentske skupove i promatra Lenu kako drži predavanje o vodama revolucije, Lenjinu i Titu. Ponosna je na svoju partnericu. Lena je smirena, ali odlučna dok govori skupini studenata. Netko joj je dao megafon i Lena govori, govori, Tekla je uzbuđena, ponosna, iako se ne obazire na sadržaj onoga što Lena priča, sama gesta i njezin glas, metalno izobličeni megafonom, dovoljne su da se Tekla uzbuđi, ovlaži među nogama. Na zidu fakulteta netko je napisao crvenom bojom: Partija – omladina – akcija. Boja se mjestimice slijeva, jaka kao krv. Tekla je zaljubljena kao nikad. Kasno navečer Lena dolazi u njezin stan i one vode ljubav, snažno, emotivno, strasno kao nikad.

Malo nakon smirivanja studentskih prosvjeda, oko Nove godine šezdeset i devete, za njihovu se vezu doznalo. Netko je otkucio Lenu – vjerojatno neka kolegica s faksa ili iz studentskog doma, možda čak i netko od partijskih drugova ljubomorana na njezinu elokventnost, teorijsko znanje i izglednu karijeru – i njezini su je roditelji ispisali s fakulteta te vratili u Bosnu. Nisu mogli podnijeti sramotu, izopačenu vezu njihove kćerke s Teklom, što je puklo kao skandal na fakultetu, a i šire. Zadnji dan kad su bile zajedno kod Tekle, Lena je razvila tijesto za pitu sirnicu, stavila je u pećnicu, a onda je otišla na predavanja. Tamo ju je sačekao otac i više se nije vratila. Nikada u životu Tekla nije pojela sirnicu s većom tugom.

Tekla više nikada o njoj nije čula ništa pouzdano. Pričalo se da je ipak nastavila studij u Sarajevu koju godinu kasnije, ali ta informacija nije bila sigurna.

Tekla je teško pretrpjela gubitak. Točnije, uopće je nije mogla preboljeti. Zнала je da se ništa ne događa slučajno, da se krug njezinog života ovaj put nepovratno zatvorio.

Teklina pomalo patetična želja da pronade ljubav svog života doživjela je poraz. Život, splet okolnosti, uvijek je bio korak ispred nje i ona je ostajala kratkih rukava. Ona nikada nije razumjela politiku, čak se uopće nije ni trudila da je razumije. Zнала je da postoje revolucionari i kontrarevolucionari, partizani, četnici i ustaše, ali ona nikada nije vidjela veliku razliku između njih. Možda zato jer je stvari gledala drukčije i možda je čak to mogla i nekome objasniti, ali nikad joj nije palo na pamet da ikome išta objašnjava. Stoga je – ali samo ako bi se letimično pogledalo – živjela hedonistički, koristila je ona zadovoljstva koja je mogla. Ali zapravo je živjela samo na svoj način i za svoj račun, koji okolina uopće nije mogla shvatiti. Bila je različita, to je čitava mudrost.

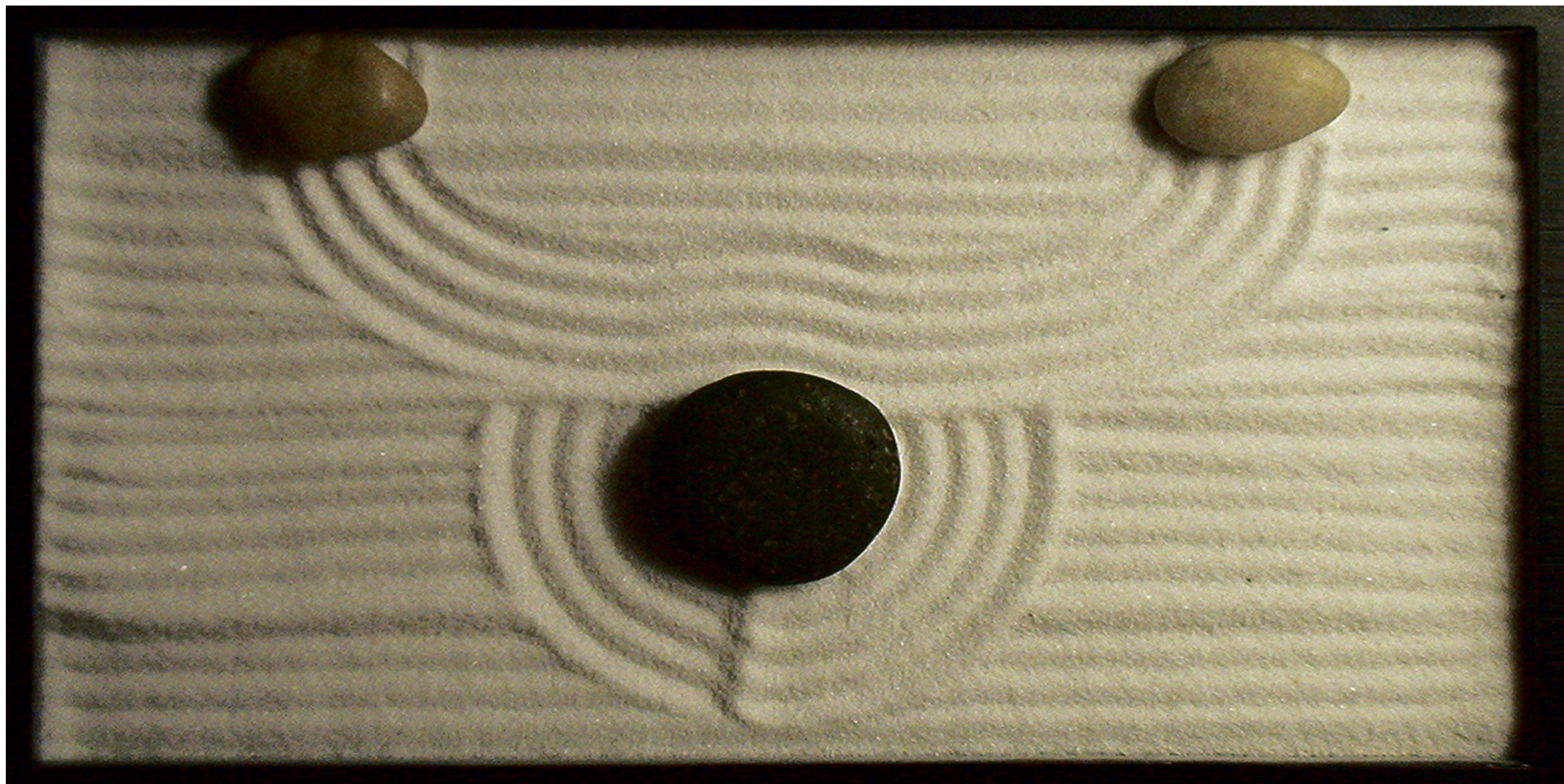
Opet se s vremenom vratila brzini, to jest na aerodrom. Nebo je pusto. To je mjesto na kojemu umiru želje. Njih dvoje su stari znanci.

*

Vratila se letenju. Aerodrom i avioni bili su njezina stara strast. Nebo, apstraktni mir. Brzina. Sve to skupa ono je čemu su oduvijek težili Romići, ali nikako nisu uspijevali ostvariti. Čitala je o nestanku Saint Exuperyja, maštala je da i ona tako nestane, dok je letjela iznad Korduna, Banije, Bosne. Jednom se zaletjeti nad Jadran i kad zadnji otok nestane iz vidokruga pasti u valove. Jednog dana kad joj sve bude išlo od ruke, kad bude sretna i zadovoljna, kad se bude sjećala samo lijepih trenutaka, sjest će u kabinu i poletjeti da se više ne vrati. Baš tada treba preći na drugu stranu, s osmjehom na usnama, s mirom u duši.

Brzinomjeri, brojčanici, satovi, sustav navigacije, vremenska prognoza i zračne struje, vjetrovi, snaga motora - u dvije riječi: upravljanje avionom, davalo joj je osjećaj kontrole, snage, moći. Čudno je, ali upravo ju je vožnja aviona, adrenalin, širina neba, smirivalo poput narkotika. Davalo joj novu snagu da preživi i izdrži dalje.

Povremeno, seks joj je jako trebao. Upoznala je dvije cure koje su išle za novce. Kad bi joj seks očajnički trebao, nazvala bi jednu od njih dvije i dogovorila sastanak. No, to nije potrajalo dugo jer su obje cure skoro u isto vrijeme otišle negdje na Zapad, jedna u Italiju, a druga u Njemačku, a nove nije mogla pronaći. Nijedna

prostitutka nije željela raditi te stvari sa ženama. Prezirale su takvu vrstu seksa. Stoga je brzo odustala od posla s polusvijetom.

Krajem sedamdeset i četvrte njezina je firma otvorila predstavništvo u Japanu, u Tokiju. Budući da joj je majka bila Japanka i da je nestala pod čudnim okolnostima, Tekla je razmišljala nekoliko dana, a onda je odlučila da ode. Otišla je kod direktora i iznijela mu stvar. Iako je bila bitna u tvrtki, direktor je odlučio da je pusti. Tako je Tekla spakirala kufere i spremila se na put.

Otišla je u Japan tražiti majku. Dočekao ju je Tokio, sivi grad na drugoj strani svijeta. Nepregledni nizovi zgrada, podzemna željeznica, vlažni zrak s Pacifika začinjen smogom. Čitav Zagreb stao bi u jednu četvrt tog velegrada.

Gospodin Suzuki, Teklin djed, bio je već umro od raka na grlu. Posjetila je dvije ujne, Machiko i Miyoko, obje su bile žive, iako već u poznim godinama. O Ai su znale još manje od Tekle, nikad im se nije javila niti se ikad više pojavila u Japanu. Tekla im je pokazala jednu Ainu fotografiju, crno-bijelu sa Straduna zajedno s djecom, ali one su samo klimale glavama i blesavo se smijale. Od njih ništa nije mogla doznati. S njihovim obiteljima, svojim rođacima, iako je zadržala učtivi kontakt, nije se mogla zbližiti. Otišla je na policiju, ali ni oni nisu znali ništa o tom zaboravljenom slučaju.

Ni traga nije bilo njezinoj majci, na tisuće lica, milijuni lica u podzemnoj, autobusima, vlakovima, prolazili su mimo nje kao potpuni stranci, bez ikakve konkretne koristi. Naročito u vlaku sa Ebisua na Shinjuku kuda je skoro svakodnevno išla. Milijuni lica potaknuli su u njoj duboku zbunjenost koje se nije mogla osloboditi. Ponekad bi joj se pet puta dnevno pričiniolo da vidi Ai. Zagledala se u lica, skoro sva su bila ista, potezala ljude za rukav. Ludim – mislila je – moram prestati i konačno shvatiti da je nikada neću naći.

Rijeka lica nosila ju je nekuda, na nepoznato mjesto s kojega nema povratka. Odlučila je da prestane očajnički tražiti Ai, više se nije osvrtao na ulici, čak i kad je bila sto posto sigurna da se baš mimoišla s njom.

Jedne večeri u nekom kafe-baru na Shibuyi upoznala je Sachiko. Ona je glumila u avangardnom kazalištu, upravo je na repertoaru bila predstava *Nokori kaze* (Ostatak vjetra) i zagrijavala se za nastup ispijajući džin-tonik. Tekla joj se pridružila na cugi drmnuvši nekoliko viskija s ledom i otišla ju je gledati nešto kasnije. Predstava se davala u malom kazalištu, nedaleko od bara gdje su se upoznale. U publici je bilo pedesetak ljudi. Čim su stupili na pozornicu, glumci su odmah počeli vikati, međusobno se tući i trgati odjeću sa sebe. Potom su počeli lomiti rekvizite koji su se tamo zatekli, stol, stolice, demolirali su policu punu knjiga i stali bacati knjige na publiku. Potom izlaze na ulicu, polugoli. Večer je, noćni život Shibuye je na vrhuncu i kvart je pun mladih. Glumci se miješaju s prolaznicima, galameći. Dio publike im se također pridružuje. Sve su to studenti, intelektualci, avangardisti, Tekla je najstarija među njima. Najodlučniji dio izlazi na cestu i zaustavlja promet. Izvikuju parole: Život je na ulici! Umjetnost je na ulici! Odbacimo knjige! Odbacimo znanje! Tekla ih prati, uzbuđena, i na nju je prešao dio njihova zanosa. Automobili trube, oko njih se skuplja sve veća gužva, netko snima fotoaparatom, slika će kasnije izaći u novinama. Tekla, iako joj je sve to vrlo zanimljivo, ipak stoji na distanci. Uskoro dolazi policija i odvodi režisera i glumce.

Sachiko se nekako izvukla iz gužve i slučajno naišla na Teklu. Otišle su zajedno. Tekla ju je ogrnula jaknom – Sachiko je bila skoro sasvim gola, samo u gaćicama i bez grudnjaka – a zatim su se vratile u kazalište po odjeću. Sachiko se smijala i šalila dok je između redova praznih sjedala tražila hlače i majicu. Našla ih je, malo otresla od prašine i obukla. Uzela je nečije tuđe tenisice, jer svoje nije mogla pronaći. Otišle su odmah potom u Teklin stan.

Čudno, ali njezina golotinja navečer na ulici bila je Tekli sasvim nestvarna, neljudska. U stanu je Sachikino tijelo postalo nekako mekše i puno sjena, osjetila je doslovce pulsiranje njezinog krvotoka. Na ulici tog velikog grada gola tijela glumaca i performerica izgledala su drugačije nego inače, ljudsko meso je u okruženju asfalta, betona i željeza i samo izgledalo umjetno poput plastike. U svom krevetu pokušala je osjetiti Sachikino tijelo onakvo kakvo je zaista bilo, kao ljudsko meso i kožu. Pokušala je osjetiti, shvatiti samu Sachiko.

Tekla je imala četrdeset i dvije, a Sachiko nepune dvadeset i dvije godine. Iako je bila napola Japanka, ta velika zemlja kao pozadina njihove veze činila je stvari odveć lakima i Tekli teško shvatljivima. Idući za ljubavlju, kojoj Romići uvijek teže, a nikad je ne ostvaruju, Tekla je prihvatila Sachiko s ozbiljnošću svojstvenom njezinom europskom karakteru. Ipak, razlika u godinama bila je prevelika. Iako postoje uzaludne ljubavi koje na više načina prekoračuju granice, ova nije mogla uspjeti.

Sachiko je vrdala okolo. S predstavom *Nokori kaze* podigli su malo medijske prašine, naročito zbog hapšenja režisera i nekoliko glumaca. Režiser je dao zanimljivu izjavu, rekao je da mu je čudno što se policija miješa u umjetničko djelo i zašto onda ne uhapsi i ubojicu iz nekog Shakespeareovog komada. Kao članici glumačke ekipe Sachiko su se otvarale nove perspektive za napredovanje u karijeri. Ili joj se samo tako činilo. Bilo kako bilo, zbog toga je zanemarivala vezu s Teklom. Tekla je pak imala dovoljno iskustva da to bar donekle shvati.

Jednom prilikom nakon duže pauze dogovorile su sastanak u baru na Harajuku. Sjedile su skupa oko pola sata, otišle su zatim kod Tekle, ispile još nekoliko pića u njezinom stanu. Sachiko je prespavala kod nje. Noć je protekla mirno, bez seksa. Ujutro se Tekla prva probudila. Dok je Sachiko spavala, skuhalo je kavu, pustila je laganu glazbu s radija. Pila je drugu šalicu kave kad je Sachiko ustala. Prišla je stolu još uvijek pod dojmom sna i uzela kavu. Tekla je gledala kroz prozor, napolju je bilo prohladno, vlažni siječanj, malo iza Nove godine. – Hoćeš tost? – upita je na japanskom. – Hoću – odgovori Sachiko srčući kavu. Tekla ustane i ubaci dvije kriške kruha u toster. – Znaš – započne Sachiko – moram ti reći da sam u vezi s Tomonorijem. U ozbiljnoj vezi. Odlazimo u Europu na turneju, uskoro.

Tomonori je režiser predstave, onaj koji je bio uhapšen i čija se slika pojavila u važnijim novinama. Toster poprži kruh, Tekla izvadi obje šnite, stavi ih na tanjir i pruži Sachiko. Potom joj da maslac i nož. – Ozbiljno smo skupa – ponovi Sachiko i podigne pogled prema Tekli.

– Lijepo – izusti Tekla.

– Došla sam, zapravo, samo da se oprostimo – reče Sachiko i namaže maslac na

kruh širokim potezom. Tekla je gledala kako mala nepravilna ploha maslaca skupa s tostiranim kruhom nestaje u njezinim ustima. Zatim opet pogleda kroz prozor. Grad joj se učinio još sumornijim. Već je bila navikla na životne udarce i nije mnogo polagala u ovu vezu. Pa ipak.

– Drago mi je – prozbori – što si uspjela... eto... upecati Tomonoria.

– Eto, dogodilo se.

– Kad je turneja? Kad odlazite na put?

– Drugi tjedan.

– Lijepo. Neka ste uspjeli s predstavom. Drago mi je.

– Da. Hvala ti. Kokoro, drago mi je da razumiješ situaciju. Otpratiš me na Shibuyu?

– Na Shibuyu? Kad?

– Sad. Moram kući da se počnem pakirati.

– Hoću.

Odvezla ju je na Shibuyu petnaestak minuta kasnije svojim automobilom. Usput joj je Sachiko rekla da više nema smisla da se viđaju. Tekla je klimnula glavom, ništa nije komentirala. Kod stanice Shibuya Sachiko je izišla iz automobila. Tekla je ostala još malo parkirana na mjestu, gledala ju je kako nestaje u gomili prolaznika. Shvatila je da je priroda ljubavi takva, dođe i prođe, nitko te ne pita. Kad ju je sasvim izgubila iz vida, upalila je motor i krenula dalje. Možda tako treba, da me uvijek ostave – pomislila je dok se probijala kroz jutarnji tokijski promet.

*

—

Nekoliko dana kasnije Tekla ode nakon posla u park Ueno da malo sredi misli. Nikako se nije mogla osloboditi želje za Sachiko, činilo joj se da je posvuda prati njezin duh i progoni je. Kao da uz nju hoda nekakva spiritualna emanacija Sachiko, stoji uz njezino rame i govori joj: Slušaj, moram ti reći da odlazim. Odlazim. Odlazim... – Pa otidi već jednom! Odi! I prestani me mučiti – došlo joj je da glasno vikne.

Već sam prošla sve svoje tuge, ne smijem patiti. Moram biti sretna – pomisli dok je hodala parkom – Ali kako biti sretna? Pitanje sreće je skoro pitanje života i smrti... Želja za životom je sama po sebi dovoljna. To je sve. Jer tuga ubija.

Ušla je u kafić na kraju parka i naručila sok. Unutra je bilo nekoliko studentica.

Sjedne u kut i ubrzo shvati da promatra djevojke požudno, kao da procjenjuje koja bi joj mogla biti nova partnerica. Bile su mlade i zgodne, držale su se kao da razgovaraju o vrlo bitnim stvarima.

Ne smijem gledati cure, u ljubavi neću naći sreću – iznenada nastavi grozničavo misliti i koriti samu sebe – ostarjela sam, a da to nisam uspjela.

Konobarica joj donese sok, pred prozorom vjetar je pokretao gole grane neke čvornate vrbe. Nekoliko mladića u bijelim sportskim trenirkama, vjerojatno igrači baseballa, protrče puteljkom ispred kafe bara. Ostarjela sam – ponovi Tekla u sebi – moje je vrijeme prošlo. Sachiko je bila moj zadnji pokušaj. Moje *kokoro*, srce, žudnja za ljubavlju. Došla je sama, nepozvana u moj život i isto tako izašla. Zauvijek, kao i sve ostale... Ljubav nije srž života, dokazano je na mom primjeru. Ali što je onda? Samo želja za životom. Običnim. Ništa drugo.

Ovdje u Japanu sam dovoljno daleko od svoje prošlosti, od same sebe. Bolje je da nikad ne nađem Ai. Bolje je da nikada ne nađem nikoga, tako je. To je to, nastavi misliti zureći u nepopijeni sok.

Potom uzme torbicu, plati i ode. Napolju, dočeka je vjetar, blijedi hladni park Ueno Hirokoji. Sjedne u automobil i stane voziti nasumce, ni sama nije znala kamo. Nakon pola sata vožnje izide iz Tokija u pravcu sjevera, ali se ne pokoleba, nego nastavi dalje: Saitama, Ucuomija. I još dalje: Motomija, Fukušima... Vozila je skoro sedam sati, kao automat. Navečer je stigla u grad Sendai na obali Pacifika. Padao je snijeg. Možda ju je to zaustavilo, šok kad je vidjela snježne pahuljice.

Smirivao ju je pejzaž što je prolazio pored nje, nagla promjena brda, dolina, planina, rijeka i na kraju pojava mora. Zaustavi se u Sendaiju pored nekog hotela. Ude i uzme sobu. Nebo, koje je vidjela kroz prozor sobe kad je legla na krevet, bilo je tamno, išarano letom pahulja.

Probudila se u zoru. Osjećala se usamljeno i slomljeno, ali istovremeno vrlo laka, kao pahuljica. Snijeg je bio prestao padati. Pogledala je kroz prozor na ocean. Iznad metalno plavog mora prva svjetlost zore bojala je nebo prigušenom, ponešto prljavom svjetlošću.

Izišla je u grad. Bilo je hladno, ude u trgovinu i kupi vunenu kapu i rukavice.

TOKIO, 1977.

Teklinu glavu zamotan u plavi najlon pronašli su sredinom rujna u parku Okubo, u žbunju malo iza dječjih ljuljački. Nešto dalje, također zamotane u istu plavu plastiku pronašli su njezinu lijevu potkoljenicu, kažiprst, nožni palac i desni dio torza, komad od ramena do rebara, bez dojke. Bila je otkinuta.

Ostatak tijela nikada nije pronađen. Slučaj je podigao dosta prašine po japanskim medijima, ali bez ikakvog rezultata. Plastika u kojoj su bili zamotani dijelovi tijela bila je sasvim obična, koristila se kao prostirač za užinu na travi, ili su njome beskućnici pokrivali svoje na brzinu sklepane nastambe. Nikad nisu otkrili ubojicu, onoga koji ju je tako okrutno isjekao na komade. Policija je provela istragu, tražili su svjedoke, ispitali nekoliko sumnjivaca, među njima je bio i jedan američki vojnik, no nisu uspjeli ništa dokazati. Navodno su se uplele američka ambasada i vojska i zaustavile istragu. Ali zašto bi Amerikanci štitili tako okrutnog ubojicu? Tim više jer se Tekla nije bavila nikakvom špijunažom.

Tako da nesretnoj sudbini Romića treba pridodati još jedan tragični i neriješeni slučaj. Na kraju su njezine dijelove kremirali i dali japanskoj obitelji s majčine strane. **E**

 Etno
grafski
muzej
istre
Museo Etnografico dell'Istria

etno film

4. festival etnografskog filma
3-5. svibnja 2012 / Rovinj

etnofilm.com

Pokrovitelji

Medijski pokrovitelji

Suradnici

Pučko Otvoreno Učilište Grada Rovinja
Università Popolare Aperta della Città di Rovigno

NOGA FILOGA

ZNATI PLIVATI

TELEVIZIJSKIM JE KAMERAMA, JEDNAKO KAO I UGLEDNICIMA I IZVJESTITELJIMA, BILO POSVE SVEJEDNO ŠTO SE TOG SIJEČNJA PJEVA, I SPREMAN SAM SE KLADITI DA PREDSEDNIK REPUBLIKE NIJE NI OBRVU POMAKNUO NA "ZAJEBALI VSE". PUNO JE VJEROJATNIJE DA JE PIMPLAO PO MOBITELU RAZMJENJUJUĆI SMS-OVE.

NEVEN JOVANOVIĆ

Zaobilazni su me putovi doveli do Prešernovoga *Krsta pri Savici* (prva verzija 1835), nacionalnog epa koji pripovijeda o nasilnom pokrštavanju Slovenaca. Ta je pjesma jedna od brojnih rupa u mom obrazovanju; razmišljajući o njoj ovako, na svježije i na živo, palo mi je na pamet koliko je u njoj prisutna voda.

PREKO REKE *Krst pri Savici* posvećen je Matiji Čopu, Prešernovu bliskom prijatelju, "jednom od najobrazovanijih Slovenaca", koji je s Prešernom dijelio ambiciju stvaranja visoko umjetničke (a ne samo utilitarne) književnosti na narodnom jeziku; Čop, koji nije znao plivati, utopio se 1835. na kupanju u Savi. Glavni dio *Krsta pri Savici* počinje na Bohinjskom jezeru, na čijoj obali stoji poraženi pogani Črtomir ("Bohinjsko jezero stoji pokojno, / sledu ni več vunanjega viharja; / al somov vojska pod vodó ne mine, / in drugih roparjov v dnu globočine."); drugo je važno mjesto epa Bledsko jezero, gdje se nalazi (bivši) hram boginje Žive; da i ne spominjemo da se samo Črtomirovo krštenje odigrava kod slapa Savice.

Sva ta, meni nepoznata, voda donijela je sa sobom onu poznatiju. Onu iz rock-pjesme, znate: "Kdo je tebe praslovan plavati učil / da si preplaval tisto rusko reko / in se v mojih genih naselil".

SPOLNO MOČNI Radi se, naravno, o *Praslovanu*, pjesmi Lačnog Franca iz 1981. (album *Ikebana*, riječi i glazba Zoran Predin). Utvrdimo gradivo: "Horde slovanske krvi preko reke skozi dni, / spredaj poglavarji in direktorji, / za njimi kurbe, mladci, upokojenci. / Spolno močni, silno zdravi, / zakladi step iz pradavnine so prišli / po stotih generacijah sposobnih gospodin / in nam po vseh predpisih / zajebali vse, kar se je zajebati dalo. // Kdo je tebe praslovan plavati učil, etc. // Usmerjeno izobraženi, zjutraj v službo skozi dni, / spredaj so grobovi in sirote, / za njimi mrtve ribe in crknjeni psi. / Brez pigmenta smo spočeti, / sodobna brozga iz betona / se množimo križani, kastrirani, korakajoči, / da bomo vsi po vseh predpisih / zajebali vse, kar se bo zajebati dalo." (Hitna pomoć za slovenski: *upokojenci* = penzioneri, *zaklad* = blago, *gospodinje* = domačice, *predpisi* = propisi, ali to ste znali; *plavati* = plivati, *spočeti* = začeti, *brozga* = bljuzga.)

USMERJENO IZOBRAŽENI Ova je rock-pjesma osamdesetih stvorila pravi mali (poganski) kult. Sjećam se da sam negdje čitao o čovjeku koji je posljednju noć prije nego što je otišao u JNA proveo tako da je snimio punu kazetu *Praslovana*, otišao nekamo na planinu i pio pivo i slušao do jutra – sa svim aluzijama na *Lovca na jelene* koje iz ove priče možete izvući. A ni kao poezija stvar nije loša; dovoljno je višeznačna da dopušta i banalna protukomunistička tumačenja (Praslavenove ruske rijeke), i balansiranje na samom rubu političke korektnosti (jesu li slavenski geni stvorili socijalizam? jesu li slavenski geni isto što i

arijevski geni, samo malo drugačije? treba li nam *alternativa* slavenskim genima?), i gorku, fatalističku ironiju (zajebali su oni, zajebati ćemo i mi). I još ponešto: filolog će u retoričkom pitanju upućenom Praslavenu – "Tko te, Praslavenu, učio plivati / da si preplivao..." – čuti početak Euripidove *Medeje*, gdje robinja-dadilja govori o Argonautima (u prijevodu Gordana Maričića): "Kamo sreće da Argo poleteo nije kroz Simplegade modre ka tlu kolhidskom! U klancu pelijskom da nije posečen bor i ruke da junačke nikad vesla uzele nisu Peliji runo da pribave zlatno!" Ili početak Katulova epilija o svadbi Peleja i Tetide (gdje Rimljanin svira po grčkim akordima): "Na pelijskom vrhu nekoć rodeni borovi / zaplivali su, priča se, po bistrim Neptunovim valima / do tijeka Fazida i Eetovih granica..."

PO VSEH PREDPISIH Nije mi ni na kraj pameti da bi Zoran Predin mislio na Euripida i Katula pišući *Praslovana*, jednako kao što ne mislim ni da je mislio na *Krst pri Savici* (mada je Lačni Franz obradio *Prešernovu Zdravljicu*, koja će postati slovenska nacionalna himna). Nama se, međutim – jednom kad smo uspostavili koordinatni sustav Euripid / Katul – Prešeren – Predin – otvara uvid u svojevrstu tradiciju. Izolirali smo nekoliko "gena" kojih ljudi koji ih nose i prenose i ne moraju biti svjesni. Stvar funkcionira slično kao kad, koristeći se riječima i frazama jednoga jezika, ponavljamo – i ne znajući – ono što su prethodni govornici tisuću puta izgovorili (možda u sličnim situacijama, možda u različitim; tko zna?); slično kao kad, prigibajući na određen način rame, zamotavajući se u poplun, grizući jezik, oblačeći hlače dok stojimo na jednoj nozi, ponavljamo ono što su prethodni nosioci naših gena na tisuće puta činili. Znali mi to ili ne znali.

Euripid, Prešeren i Predin nisu ni u kakvoj dokazivoj vezi; ali može se pokazati da je ta veza moguća. I ta nas moguća veza može potaknuti da poeziju čitamo još jednom, pažljivije, svježije.

MRTVE RIBE A na potrebu svježijeg čitanja upozorio me, dok sam istraživao sve ovo, i jedan recentni događaj. Naime, praktički trideset godina nakon nastanka, *Praslovan* je u novoj obradi (Roka Goloba) i izvedbi (Tomija Megliča, pjevača slovenskoga rock-banda Siddharta) izveden u Mariboru, na svečanosti otvorenja Evropske prijestolnice kulture. Bilo je to ove godine, 14. siječnja. Iz izvještaja Irene Jenko na siol.net: "Svečanost otvorenja, koju je režirao Matej Filipčič, bila je doduše – kao što proslavi s državnim vrhom i kulturnom noto očito priliči – povremeno pretjerano 'kazališna', ali usprkos svemu korektna kombinacija opuštenog voditelja Tadeja Toša i teatralne Polone Juh i Marka Mandiča. Isticali su se i glazbeni nastupi, posebno Maja Keuc s narodnom pjesmom *Ne orji ne sejaj*, Tomi Meglič, koji je interpretirao pjesmu *Kdo je tebe Praslovan plavati učil* (!) Zorana

Predina, i sopranistica Sabina Cvilak, a čitavu je svečanost domišljatim video-pričama povezivalo putovanje djeteta, a s njim i svjetla, u središte kulture, Maribor". – Na YouTubeu možete to putovanje u središte kulture i vidjeti i čuti, zahvaljujući snimci TV-prijenosa: laseri, metalne konstrukcije, tehno-ritam, simfonijski orkestar, i androgino našminkani pjevač (odličnoga dubokog glasa) koji u soft-lajbahovskoj maniri – to je još jedna tradicija, valjda – savršenom dikcijom izgovara: "zajebali vse, kar se je zajebati da-alo".

BREZ PIGMENTA Ako je *Praslovan* u izvornoj izvedbi bio ironičan, ovo je, za mene, cinizam. Ako je prikopčavanje Prešerna i Euripida uz *Praslovana* hir, ovo je svežderstvo. Razmislite načas, razmislite o implikacijama: svečano otvorenje, predsjednik Republike u publici, TV-prijenos – i *Praslovan*: "sodobna brozga iz betona / se množimo križani, kastrirani, korakajoči, / da bomo vsi po vseh predpisih / zajebali vse, kar se bo zajebati dalo."

Vjerojatno je netko *shvatilo* sav cinizam ovakvog "eventa". Vjerojatno je netko protumačio taj cinizam kao baš *planiran*, obzirom da slovenske novine povodom otvaranja spominju kako "politika" nije pružila adekvatnu podršku kandidaturi Maribora za evropsku prijestolnicu kulture – premda su se važne face itekako rado dale pozvati na svečano otvorenje (Peter Rak, *Delo*, 17. siječnja: "svakome je posve jasno da je upravo politika skoro srušila projekt EPK 2012, bilo fantastičnom megalomanijom i nerealnim planovima na lokalnoj, bilo prenemaganjem i ignoriranjem na nacionalnoj razini. Simptomatično je da se okupljenima na trgu nije obratio nitko od kulturnjaka koji su naposljetku *spasili što se spasiti dalo*"). Moj je krajnji dojam ipak: svežderstvo je nadvladalo. Televizijskim je kamerama, jednako kao i uglednicima i izvjestiteljima, bilo posve svejedno što se pjeva, i spreman sam se kladiti da predsjednik Republike nije ni obrvu pomaknuo na "zajebali vse." Puno je vjerojatnije da je pimplao po mobitelu razmjenjujući SMS-ove.

SODOBNA BROZGA U takvom su svežderskom duhu redigirane i internetske stranice *Maribora, evropske prijestolnice kulture 2012*. Naglašavajući, naime, otvorenost, dijalogičnost i "tisuću cvjetova", www.zivljenjadotik.si objavljuje kritičke, "euro-skeptične" kolumne (npr. onu Asje Bakić iz Zagreba, od ovog ožujka: "Mada ulaz Hrvatske u EU podsjeća na ukrcavanje putnika na već potonulu Costa Concordiju..."). Implikacija: nama je to sve svejedno. Psuj, hvali, reži, ljubi: sve ćemo progutati, sve ćemo probaviti. Program ide dalje, po programu programa. A čujte, ljudi, je kultura – to se od kulture i treba očekivati, kaj ne? Ako se netko gol baca po pločniku, ako se siječe žiletom, ako mijenja spol, ako urla – ako je umjetnik, ako je kultura, bit će sve u redu. Plivaj dalje. ■

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj **ALGORITMA** i **ZAREZA** za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Franjo Marinić, *Pomozite, doktore – Doktoru pomozite*

Vi samo tratite moje vrijeme, mladi gospodine – rekao je čovjek u bijeloj kuti. Vi sve to samo umišljate u toj svojoj usijanoj glavi i nažalost ja vam tu ne mogu previše pomoći. Jedino što mogu napraviti je da vam prepisem neki u nizu lijekova, no to nije trajno rješenje. Znaite, trebali bi se malo opustiti, ne razmišljati toliko i ne biti toliko paranoični. Pa još ste mladi, život je pred vama, za boga miloga. Ja razumijem da ste vi mladi u današnjem svijetu preopterećeni i živite prebrzo i uslijed svih ovih promjena teško vam se je snaći. Svi smo mi to prošli, naravno u nekom drugom obliku i bila su to drugačija vremena... Bilo bi najbolje da si odredite prioritete u životu, da svoje želje uskladite s realnom situacijom. Zatim je napravio dugu stanku i počeo gledati kroz prozor u nekom čuđenju. Okrenuo sam se i tamo su radnici postavljali višemetarski reklamni pano preko susjedne zgrade – prelijepa djevojka, oskudno odjevena, erotičnog izgleda, pogleda i što sve već ne, gledala je u nas i pozivala nas u novo potrošačko čudo. Još jedan se otvorio – rekao je bjelokutaš. I onda se pitaju zašto je ovaj svijet ovakav i zašto ja imam sve više posla.

Najlakše vas je sve nakljukati lijekovima i čekati božje čudo. E, pa Boga smo ubili, bar tako kaže Nietzsche. Čitali ste izvjesnoga, kolega? Gledao sam ga u čudu i skromnim pokretom glave potvrdio njegovu sumnju. Reći ću vam nešto iskreno, no to neka ostane među nama. Ne treba vama pomoć, vi ste malo drugačiji, odveć idealist, usudio bih se reći. Pomoć treba ovima vani koji nas pretpavaju tim reklamama i čudotvornim proizvodima i... bolje da ne ulazim u to, ali znate o čemu pričam. Gledajte, kolega, otidite vi kući i da vas više nisam ovdje vidio! Uživajte u svojoj devijantnosti i blagim poremećajima, oni ionako ne štete nikome. Pišite, pjevajte, zamišljajte te svoje svjetove i volite i mrzite i odlutajte u tim svojim mislima kamo vas već vode. Ne opterećujte se ovim glupostima oko sebe. To će sve ionako kad-tad dobiti po zaslugama. Ne dajte da vam ovaj novi poredak ubije želju za duhovnim napretkom. A ja začuden i zbunjen, gledam ga kako ludački priča i pitam se jesam li na pravom mjestu za pomoć i tko ovdje zapravo treba pomoć. Ja mlad i sjeban eto tako, fore radi ili on...

Dovidenja, kolega – počeo me je lagano izguravati iz svog ureda. Pazite na

sebe i ne dajte se smesti! Jeste me čuli? I da vas nikada više nisam vidio ovdje! Jasno? Evo vam mikić i laka noć, mali prinče. Počeo se smijati i zalupio mi vratima pred nosom...

Otidoh. U jednu ruku zbunjen i sretan, a u drugu... u drugu se ne drogiram... **E**

FRANJO MARINIĆ (Slavonski Brod, 1984.) diplomirao je kroatistiku i filozofiju, a trenutačno studira na posljediplomskom studiju Hrvatske kulture. U sklopu programa Kluba studenata Filozofskog fakulteta organizira književna i kulturna događanja. Piše kratke priče i poeziju, do sada nije objavljivao.

Luka Mavretić, *Dugačak pad*

Do dna

-uskoro ću raskrstiti
-s ovim gradom.
-što me tko popio,
-taj je popio posljednje
-gutljaje
-onog što imam
-i što mogu biti.

-uskoro ću raskrstiti
-s ovim gradom.
-prazna sam boca
-i postat ću oružje
-svim žednim ustima.

Dok pišem

-pričaj mi nešto,
-šalji ljubav,
-misli na mene,
-samo se prije spakiraj,
-jer ja sam novac
-i odlazimo.

Kontrola

-izmjerite mi visinu,
-izmjerite mi težinu,
-provjerite vid
-i vjeru,
-uzmite mi otiske.
-sve samo da još netko
-osim mene
-može držati kontrolu nad
-tisuću rastresenih komadića
-od kojih se sastojim.

Dugačak pad

-ti si vrh
-ljubavi,
-a meni se
-pogled odande
-jako svidio.

Prošla odlaženja

-svaka djevojka prije tebe,
-na rastanku je uzela
-veći ili manji dio mene.
-ti ne moraš uzimati,
-poklanjam ti ovo malo sebe
-što je preostalo, da me posadiš.
-nisam suicidalan, baš naprotiv,
-želim živjeti.

LUKA MAVRETIĆ student je dramaturgije na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Objavljivao je stihove te javno čitao izbore iz svog pjesničkog rada.

NO PASARAN!

Okupljanje neonacista u Zagrebu na Međunarodnoj nacionalističkoj konferenciji koju organizira Hrvatska čista stranka prava najavljeno je za 13. travnja, a dan poslije Mladež iste stranke organizira mimohod kroz Zagreb pod nazivom "Za generale". Na najavu ovakvog posvemu sudeći i ilegalnog skupa prva je reagirala Crvena akcija priopćenjem za javnost u kojem stoji: "Europski neonacisti namjeravaju održati 'konferenciju' i mimohod kroz centar Zagreba. Domaćin ovog skupa trebala bi biti Matica hrvatska, koja se predstavlja kao vodeća kulturna institucija u zemlji. Informacije o naci-skupu objavila je mala grupa kvislinga čiji se članovi ambiciozno vole predstavljati kao prvaci ekstremne desnice u Hrvatskoj. Ostali sudionici trebali bi biti Nacionaldemokratska stranka Njemačke, legalni organ njemačkog nacističkog pokreta i stranka koja je izravno povezana s nedavno otkrivenim brutalnim ubojstvima koja je počinilo tzv. nacionalsocijalističko podzemlje, zatim zloglasna mađarska fašistička stranka Jobbik, koja osim progona Roma i drugih manjima zagovara i mađarsku okupaciju susjednih zemalja, uključujući i više od pola Hrvatske te francuska Nacionalna fronta koja otvoreno negira Holokaust i brani kvislinški višijejski režim. Ova bagra simpatizera Hitlera, zajedno s drugim manjim grupama čiji je dolazak najavljen, predstavlja najveće okupljanje fašista u nekom hrvatskom gradu od kraja Drugog svjetskog rata. Iako se reklamiraju kao 'nacionalističke' stranke, koje tobože prosvjeduju za generale, čak i lelimičan pogled jasno pokazuje kako je riječ o obožavateljima fašističkih zločinaca iz povijesti i 'legalnim krilima' pokreta izravno odgovornih za fašističke zločine danas. Ne želimo naciste u svom gradu! Ne dajmo prostora fašističkim zločincima!" Nakon ovog dopisa, Matica hrvatska otkazala je gostoprinstvo skupu. No, u slučaju održavanja skupa najavljen je niz prosvjednih akcija od strane građana i udruga.

NOVI PROSTORI ZA SURADNJU

Javna tribina na temu "Civilno društvo – novi prostori za suradnju" u organizaciji Mirovnih studija održat će se u četvrtak, 12. travnja, u 18 sati u Kući ljudskih

prava (Selska cesta 112c). Uvodna izlaganja održat će Suzana Kunac ("Otkud su stizali prioriteti razvoja civilnog društva u Hrvatskoj – pogled unatrag"), Stipe Ćurković iz Centra za radničke studije ("Civilna scena, kapitalizam i radnička prava") i Sandra Benčić iz Centra za mirovne studije ("Ekonomska komponenta izgradnje mira i radnička prava – novi prostori za suradnju"). Diskusiji koja će nakon izlaganja uslijediti moderirat će Iva Zenzerović i Jelena Miloš.

MOGUĆNOSTI OTPORA U ZNANOSTI, OBRAZOVANJU I DRUŠTVU

Zagrebački dio znanstveno-stručnog skupa "Otpor i promjene u znanosti, obrazovanju i društvu", čiji su inicijatori hrvatski Sindikat visokog obrazovanja i znanosti "Akademska solidarnost" i slovenski Pokret "Mi smo univerza", održat će se u Vijećnici Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (Ivana Lučića 3) u petak i subotu, 20. i 21. travnja. Skup se nastavlja na trodnevni znanstveni simpozij "Okvir za strategiju: suvremene politike znanosti i obrazovanja" koji je održan u Zagrebu, u listopadu 2011. godine. Povod za održavanje takvih skupova su uznapredovali procesi komercijalizacije i privatizacije znanosti i visokog obrazovanja, koji su posljednjih godina urodili nizom prosvjeda, masovnih blokada fakulteta, štrajkovi akademskih radnika diljem svijeta. Spomenuti procesi komercijalizacije i privatizacije u hrvatskom kontekstu zaoštrili su se 2011. godine s pokušajem njihove nasilne zakonodavne kodifikacije. Tom su se pokušaju uspješno suprotstavili akademski radnici iz cijele Hrvatske putem javnih rasprava i akcija, a u konačnici i štrajkom. Krajem iste godine su slovenski studenti i profesori udruženi u pokret "Mi smo univerza" blokirali dio Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, zahtijevajući podizanje kvalitete nastave te ukidanje školarina i prekarne oblika rada. Skup je usmjeren na analizu i interpretaciju praktičnih i teorijskih mogućnosti, dosega i zadanosti nekadašnjih i suvremenih praksi i formi otpora u znanosti, obrazovanju i društvu. Prvi dan skupa počinje u 9 sati otvaranjem, a tematski organizirani blokovi predavanja trajat će kroz cijeli dan. U 18,30 sati predviđena je panel diskusija "Uz kritiku Deklaracije o znanosti i visokom obrazovanju"

Sindikata 'Akademska solidarnost' koju će moderirati Ankica Ćakardić. U popratnom programu zagrebačkog dijela skupa, u petak, 20. travnja u 21 sat u Dokukinu Croatia (Katančićeva 3) bit će upriličena projekcija filma *Blokada* Igora Bezinovića i razgovor "Blokada - tri godine kasnije". Drugi dan skupa počinje u 10 sati, a završna diskusija kojom će se zaključiti program predviđena je za 17, 30 sati.

POČETAK I KRAJ QUEERZAGREBA

QueerZagreb izvedbeni je festival koji se od 2003. odvija svake godine s misijom opiranja društvenim konvencijama koje oblikuju i umjetničke prakse. Festival se ove godine održava od 23. do 30. travnja i slavi svojih deset godina postojanja. Za tu priliku će osim umjetničkog programa u kojem će nastupati mnogi strani i domaći izvođači, biti organizirana i dvodnevna konferencija o arapskim LGBT pitanjima. Na konferenciji će sudjelovati predstavnici organizacija iz preko deset arapskih, mediteranskih i kavkaških država, a raspravljat će se o počecima i kraju Queera u kontekstu arapskog proljeća i prezentacijskih formi samog QueerZagreba. Deseta godina ovog festivala označit će i njegovo simboličko zatvaranje. "Jedan važan emancipacijski manjinski projekt ući će u fazu svoje transformacije. Doživio je kraj – početka. U predanoj borbi za emancipaciju LGBTIQ prava u stalnoj smo zamci o nikada do kraja ostvarenoj pobjedi. Uvijek postoji još jedan korak koji se mora učiniti. Početak nema kraja. Kao što i nikad ostvarena ideja kraja nema svoj početak. Borba kao da se uvijek nastavlja, prelazi u nove forme. U tom procesu nailazimo na brojne završetke bilo u obliku pobjeda ili u obliku poraza. No, ponekad sami odlučujemo da završavamo. Zatvaramo." Filmski program festivala sadrži igrana i dokumentarna queer ostvarenja

koja su obilježila scenu bilo svojim suvremenim pristupom temama identiteta, do problema s kojima se nose queer, ali i straight osobe. Neki od filmova koji će biti prikazani na festivalu su *Elles* Malgorzate Szumowskæ, u kojem nastupa Juliette Binoche, *Shame* Stevea McQueena, u kojem igra Michael Fassbender te dobitnik nagrade Teddy za najbolje queer ostvarenje filmskog festivala u Berlinu, *Keep the Lights On* redatelja Ira Sachsa. **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: DOLJE DESNICA!

Najavljeni patetični mimohod patetičnih likova 14. travnja u Zagrebu isprovocirao je jednako patetičan odgovor patetičnom naslovnicom u ovom broju Zareza. Pa uz primisao "Dolje patetika!" glasno i jasno objavljujemo: "Dolje desnica!"

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 10-14h

nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Zoran Roško

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić
i Srećko Horvat

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Hana Jušić,
Silva Kalčić, Katarina
Luketić, Suzana Marjanić,
Trpimir Matasović, Jelena
Ostojić, Marko Pogačar
Srećko Pulig, Zoran Roško
i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada
Zagreba

DOLJE DESNICA!